

שיר השירים פרק ד

(א) הַנָּדָה יָפָה רַעֲיָתִי הַנָּדָה יָפָה עֵינַיִךְ יוֹנִים מִבְּעַד לְצַמְתֶּךָ שְׁעָרֶךָ פְּעֹדֶר הָעֵזִים שְׁגָלְשׁוּ מִהֵר גְּלָעַד :

במדבר פרק ה

(יח) וְהֶעֱמִיד הַכֹּהֵן אֶת הָאִשָּׁה לִפְנֵי יִקְוֹק וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה וְנָתַן עַל כַּפֶּיהָ אֶת מְנַחַת הַזָּכָרוֹן מְנַחַת קְנָאת הוּא וּבָיַד הַכֹּהֵן יִהְיוּ מֵי הַמָּרִים הַמְאָרְרִים :

פרי במדבר פרשת נשא פיסקא יא

ופרע את ראש האשה, כהן נפנה לאחוריה ופורעה כדי לקיים בה מצות פריעה דברי ר' ישמעאל ד"א לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר ותקח תמר אפר על ראשה (שמואל ב' יג יט)^(א)

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף ח עמוד א

והכהן אוחז בבגדיה. תנו רבנן: ופרע את ראש האשה - אין לי אלא ראשה, גופה מנין? ת"ל: האשה; אם כן, מה ת"ל ופרע את ראשה? מלמד, שהכהן סותר את שעה.^(א)

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף ט עמוד א

...היא קלעה לו את שעה, לפיכך כהן סותר את שעה...

רש"י במדבר פרק ה

(יח) ופרע - סותר את קליעת שעה כדי לבזותה, מכאן לבנות ישראל שגלוי הראש גנאי להן:

אבן עזרא במדבר פרשת נשא פרק ה

(יח) ופרע את ראש האשה - יגלה. ולפי דעתי, יוציא פרע ראשה שהיה מכוסה.

הכתב והקבלה במדבר פרשת נשא פרק ה

(יח) ופרע את ראש. סותר את קליעת שעה (רש"י), אף על פי שהפריעה בכ"מ הוא לשון גלוי, והרב בעצמו כתב בכי תשא כי פרוע הוא מגולה, נתגלה שמצו וקלונו כמו ופרע את ראש האשה, וכאן פי' אותו לשון סתירה, באמת אין כאן שום סתירה כלל כמ"ש ר"ח, שכבר בא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם והוא במשנה (ריש פ"ב דכתובות), ושם פירש"י כי פרוע ראש הוא כשהשערות מוטלות על הכתפיים, ומפירושו זה למדנו שפריעת ראש הוא לשון גלוי, אלא שגלוי הראש הוא מצד הסרת המגבעת והמצנפת מעל הראש, אף על פי שעדיין ראשו מכוסה בקליעת שערותיו, אמנם לשון פריעת הראש הוא הגלוי מצד הסרת הקליעות מעל הראש והיו שוכבות על הכתפיים, לא מצד הכסוי שעל ראשו, שהרי במצורע אמר ראשו יהיה פרוע ועל שפם יעטה, ואז"ל (בספרא פי"ב ה"ז), ועל שפם יעטה חופה ראש כאבל, וזה שדייקו רז"ל שם בסוטה באמרם אם כן מה ת"ל ופרע את ראש כלומר למה הוציאו הכתוב בלשון פרע ולא אמר וגילה את ראש האשה מלמד שהכהן סותר את שעה, וזהו שדייק שם רש"י בפירושו, מרבה בגלוי שסותר קליעתה, ולכן אין כאן שום סתירה, ודברי רז"ל מיוסדים בעיקר הלשון והמליצה, ודברי הרא"ם בזה דחוקים:

מלבי"ם במדבר פרשת נשא פרק ה

(יח) ופרע את ראש האשה, פעל פרע בא על גידול השער, גדל פרע שער ראשו, ופרע לא ישלחו, ובא על גילוי שער הראש, ופרע את ראש האשה, ויען שהוא נוול לבנות ישראל בא פעל פרע לכל גילוי שהוא נוול, כמו כי פרעה אהרן פרש"י מענין גילוי, ובספרא מצורע (סי' קנ"ג) וראשו יהיה פרוע לגדל פרע דברי ר' אליעזר ור"ע פי' מגולה, ובספרא שמיני (סי' כ"ט) ראשיכם אל תפרעו אל תגדלו פרע יכול אל תפרעו מן הכובע, ולמד מיחזקאל ופרע לא ישלחו, ור' ישמעאל מפרש מענין גילוי שיגלה שער ראשה, וז"ש כדי לקיים בה מצות פריעה, ר"ל שא"צ לסתור שער ראשה שדי בגילוי ראשה לבד [ומ"ש כהן נפנה לאחוריה, שממ"ש והעמיד את האשה לפני ה' משמע שהכהן אינו לפני ה' רק עומד מאחוריה כמ"ש [ויקרא סי' ל"ו וסי' מ"ב ובכ"מ] ש"מ שיספר המקום שבו תעשה הפעולה לא יציין מקום הפועל רק מקום הפעולה עיין שם]. והנה מ"ש ראש האשה הוא נגד חוקי הלשון שאין להחזיר את השם בכל פעם שכבר אמר והעמיד את האשה והיל"ל ופרע ראשה (כמ"ש באילת השחר פרק ט"ו) ודייק ר' ישמעאל שבא להורות שפריעה זו היא מתנגדת נגד מה שהיא אשה, שהאשה אין (לך) [לה] לגלות ראשה, והביא זכר לדבר ממ"ש ותקח תמר אפר על ראשה, ונראה שמפ' אפר כובע הראש וצעיף כמו ויתחפש באפר על עיניו (מ"א א' כ') שהבתולות הולכות בגילוי ראש (כמ"ש בא"ע סי' ע"ה) ואחר שאנס אותה כסתה ראשה, ובכ"ז הוא רק זכר לדבר כי יש לפרש אפר ממש כפי' המפ', [ובמשנה סוטה [דף ז'] שסותר את שעה וקורע את בגדיה, ובגמ' ת"ר ופרע את ראש האשה אין לי אלא ראשה גופה מנין ת"ל האשה, א"כ מה ת"ל ופרע את ראש מלמד שהכהן סותר את שעה, מפרש פרע שעוסק בשעה לסתורם, כמ"ש שיוצאה בהינזא וראשה פרוע (כתובות טו) שהוא סתירת השערות שבזה נכלל העסק בהפרע שהם השערות וסתירתם שפעל פרע כולל גם סתירת הדבר והריסתו בפרוע פרעות בישראל [שופטים ה'] כי הפריע ביהודה (דה"ב כ"ח)

שקליעת השערות נדמה כבנין כמ"ש ברכות ס"א ובכ"מ ויבן ה' אלהים את הצלע שקלעה הקדוש ברוך הוא לחוה, שקורין לקליעתא בניתא והפריעה היא סתירת השערות, ובזה מפרשים מה שהזכיר שם האשה, שבא ללמד שלא נפרש ופרע על גילוי השער לבד רק על סתירת השערות שזה מיוחד רק באשה ששערותיה קלועות לא באיש, משא"כ גילוי השער נהגת בכל ראש לא בראש אשה לבד. ומזה הוציא שהגילוי לבד אינו דוקא בראשה לבד כי מגלה גם גופה, וחוף מזה מוסיף בראשה שפורע מה שהוא מיוחד באשה לבד שהיא סתירת השערות], ור"י ס"ל שפעל פרע כולל גם הנוול שגידול השער וגלוי' ה' לנוול [שע"כ אסרו פריעת ראש במקדש והצריכוהו במצורע] וא"כ אם שיערה נאה לא היה מגלהו שזה לא נכלל בצווי ופרע את ראש וריב"ב סובר שאין לנוולה ופריעת ראשה היה שלא בפני העם ואף אם שיערה נאה כי אין הכונה לנוולה רק לקיים מצות התורה וחכמים חולקים עליו בזה, ומ"ש אחד האנשים ואחד הנשים במשנה [דף ז'] כל הרוצה לראות יראה וכל הנשים מותרות לראותה ומפרש רבא [שם דף ח'] נשים חייבות לראותה שנא' ונוסרו כל הנשים ר"ל שצריך להנקד נשים מותרות ר"ל חייבות:

תורה תמימה הערות במדבר פרק ה

צה) נראה דמפרשי ופרע מלשון סתירה והירוס וניוול, וכמו כי פרעה אהרן לשמצה (פ' תשא), בפרוע פרעות בישראל (שופטים ה'), ובאו להוציא מפ"ר ישמעאל בדרשה הבאה דהפי' ופרע הוא מלשון גלוי, יעו"ש. וס"ל דסתירת השערות באשה נקרא הירוס וניוול, יען כי ההיפך מזה היינו קליעת השערות באשה נקרא בנין ויופי וכמ"ש בברכות ס"א א' מלמד שקלעה הקדוש ברוך הוא לחוה והביאה לאדם, ומבואר במ"ר בראשית שעשה כן כדי להביאה לאדה"ר כשהיא מקושטה, ועיקר הכונה שצריך לנוולה כאן מדה כנגד מדה מפני שהיא קשטה עצמה לעבירה, וכיון שכן ממילא מבואר דלא רק את שיערה פורעין כי גם את גופה וכמ"ש בגמרא שמסירין מעליה בגדיה הנאים ומכסין אותה בבגדים מכוערים, ומה שתפס דוקא פריעת הראש הוא משום דעיקר חנה של אשה בשערותיה וכמו דקיימא לן שער באשה ערוה. וסמך זה על יתור לשון האשה דדי היה לכתוב ופרע את ראשה, וע"ע בדרשה הבאה:

צו) באור דרשה זו, דר' ישמעאל אינו מפרש כחכמים בדרשה הקודמת דפי' ופרע הוא מלשון סתירה והירוס, כמ"ש"כ שם, אלא שהוא מלשון גלוי, והוא מלשון חז"ל בתלמוד, כמו במו"ק כ"ד א' פריעת הראש בשבת באבל רשות, כלומר שרשאי לגלות שפמו וזקנו שהיו מכוסים בימי אבלו בחול, ובקדושין ע"ב א' שהיו פורעין עצמן וכו', פי' מגליו עצמן, ובחולין י"ט ב' שחיטה מפורעת, ושם נ' ב' היכא דפרעי טבחי, וזה הוא פירוש פריעת המילה, פי' גלוי העטרה, וה"נ כן, ולכן ס"ל דא"צ להרס ולסתור שיערה אלא רק לגלותם מהכסוי אשר עליהן, וכונת תכלית גלוי זה להורות לה שיצאה מכלל הנשים הצנועות המכסות ראשיהן אלא אשה פרוצה היא, וממילא מבואר שמנהג בנות ישראל לכסות ראשיהן. וטעם הראיה מתמר שהביא כאן, הוא משום דמפרש אפר מלשון כובע הראש כמו ויתחפש באפר על עינו, ויסר את האפר מעל עינו (מ"א כ', ל"ח, מ"א), שפירושו כיסוי העינים, וזה הוא מפני כי הבתולות נוהגות לילך בגילוי הראש ומכיון שאנסה כסתה ראשה, ובכ"ז הוא רק זכר לדבר, מפני שלפי פשטות המובן הוי פירוש הענין שנתנה אפר כירה על ראשה לאות צער ודאגה. וזכר לדבר יש להביא מפסוק זה דתמר לענין שחקרו האחרונים אם בתולה שנבעלה בזנות אסורה בגלוי הראש או לא [ע' באה"ע ס' כ"ח ס"ב ובפ"ת שם], והנה לפי המשך הראיה שמביא כאן מתמר שכסתה ראשה והיא הלא נבעלה לאמנון בזנות, א"כ הלא מבואר איסור גלוי הראש גם באופן כזה:

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף עב

מתני'. ואלו יוצאות שלא בכתובה: העוברת על דת משה ויהודית. ואיזו היא דת משה? מאכילתו שאינו מעושר, ומשמשתו נדה, ולא קוצה לה חלה, ונודרת ואינה מקיימת. ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע, וטווה בשוק, ומדברת עם כל אדם. אבא שאול אומר: אף המקללת יולדיו בפניו. רבי טרפון אומר: אף הקולנית. ואיזוהי קולנית? לכשהיא מדברת בתוך ביתה ושכינה שומעין קולה.

גמ'... ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע. ראשה פרוע דאורייתא היא! דכתיב: +במדבר ה'+ ופרע את ראש האשה, ותנא דבי רבי ישמעאל: אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש! דאורייתא - קלתה שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי אסור. אמר רבי אסי אמר ר' יוחנן, קלתה אין בה משום פרוע ראש. הוי בה רבי זירא, היכא? אילימא בשוק, דת יהודית היא! ואלא בחצר, אם כן, לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה! אמר אביי, ואיתימא רב כהנא: מחצר לחצר ודרך מבוי.

רש"י מסכת כתובות דף עב

דת יהודית - שנהגו בנות ישראל ואע"ג דלא כתיבא.

דאורייתא היא - ואמאי לא קרי לה דת משה.

אזהרה - מדעבדין לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה מכלל דאסור א"נ מדכתיב ופרע מכלל דהוא שעתא לאו פרועה הות שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש וכן עיקר. קלתה - סל שיש לו מלמטה בית קבול להולמו בראשו ובית קיבול מלמעלה לתת בו פלך ופשתן. ודרך מבוי - דלא שכיחי רבים.

רמב"ם על משנה מסכת כתובות פרק ז משנה ו

...ואמרו ראשה פרוע, ואפילו היתה מטפחת על ראשה, ובתנאי שתצא בה לשוק או למבוי מפולש...

תוספות מסכת כתובות דף עב עמוד ב

ואלא בחצר - פי' אפי' בלא קלתה נמי אין בה משום פריעת ראש שאל"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו.

חידושי הריטב"א מסכת כתובות דף עב עמוד ב

אלא בחצר אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה. פרש"י ז"ל א"כ דבחצר יש בה משום פריעה, פירוש לפירושו דכיון דאמר רבי יוחנן קלתה אין בה משום פרוע ראש בחצר מכלל דבלא קלתה יש בה משום פריעת הראש אפילו בחצר, וא"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה שרובן הולכות בחצרן בפרוע ראש כיון שאין שם רואין, ואסיקנא מחצר לחצר ודרך מבוי, ושלשה דינין בדבר, דבחצר אפילו בלא קלתה אין בה משום פריעת ראש, ובשוק אפילו בקלתה דת יהודית היא, ובמבוי בקלתה אין שלא בקלתה לא, ואמרו בירושלמי (ה"ו) יש חצר שהוא כמבוי ויש מבוי שהוא כחצר, מבוי שאין הרבים בוקעים בו דינו כחצר וחצר שהרבים בוקעים בו דינו כמבוי, ע"כ.

בית הבחירה למאירי מסכת כתובות דף עב עמוד א

ואחר כך פירש פרטים שבדת יהודית וכלם ענינים של צניעות ומתורת שהם דברים של פריצות ויוצאים מהם דרכים ושבילים לזנות ופירש בהם יוצאה בשוק וראשה פרוע ופירשו בגמרא שזו מן התורה היא ובכלל דת משה וכדכתיב ופרע את ראש האשה כלומר זאת ולא אחרת ותנא דבי ר' ישמעאל מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפירוע הראש אלא שפירשו זו שנכללה בדת יהודית ולא בדת משה שאינה יוצאה בגלוי שיער לגמרי אלא שהניחה קלתה על ראשה ומן התורה אין זה פרועת ראש לגמרי אף בשוק אלא שבדת יהודית אין זה מספיק בשוק או אף במבוי מפלש שבקיעת רבים מצויה בו עד שיתכסה שיערה במטפחת ומכל מקום דוקא שתצא לשוק כן אבל מחצר לחצר דרך מבוי סתום שאין בו בקיעת רבים מותר ובחצירה מיהא אף על פי שהדבר מגנה אין כאן אפילו משום דת יהודית אף בפירוע הגמור ובתלמוד המערב אמרו היוצאה בקפליטין שלה אין בה משום יוצאה וראשה פרוע הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה חצר שרבים בוקעין בה הרי היא כמבוי מבוי שאין רבים בוקעין בו הרי הוא כחצר וקפליט הוא קלתה שכתבנו שהוזכרו בסוגיא זו בתלמוד שלנו ואף על פי שברוב מקומות פירושה סל קטן שמנחת בו פליכה בכאן נראה שפירושו כעין כובע מבגד גס שצונפת בו בלילה וביום לפעמים חוגרת שנציה והכובע כנגד ירכה ונותנת בו פליכה וזהו לשון קפלט ויש מפרשים בגד שנותנת בראשה כשרוצה לישא משאוי על ראשה ובלשון לעז קורו"ל

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף טו עמוד ב

/מתני'. האשה שנתארמלה או שנתגרשה, היא אומרת בתולה נשאתני, והוא אומר לא כי, אלא אלמנה נשאתיך, אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע - כתובתה מאתים; רבי יוחנן בן ברוקה אומר: אף חילוק קליות ראייה. ומודה רבי יהושע, באומר לחבירו שדה זו של אביך היתה ולקחתיה הימנו - שהוא נאמן,

רש"י מסכת כתובות דף טו עמוד ב

וראשה פרוע - איצטייבליד"ה שיערה על כתיפיה כך היו נוהגין להוציא את הבתולות מבית אביהן לבית החתונה.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כד עמוד א

אמר מר: זה מחזיר פניו וקורא קריאת שמע...אמר רבי יצחק: טפח באשה ערוה. למאי? אילימא לאסתכולי בה - והא אמר רב ששת: למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים - לומר לך: כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף! אלא: באשתו, ולקריאת שמע. אמר רב חסדא: שוק באשה ערוה, שנאמר +ישעיהו מ"ז+ גלי שוק עברי נהרות, וכתוב +ישעיהו מ"ז+ תגל ערותך וגם תראה חרפתך. אמר שמואל: קול באשה ערוה, שנאמר +שיר השירים ב'+ כי קולך ערב ומראך נאוה. אמר רב ששת: שער באשה ערוה, שנאמר +שיר השירים ד'+ שערך כעדר העזים.

רש"י מסכת ברכות דף כד עמוד א

שוק - באשת איש.

ערוה - להסתכל, וכן באשתו לקריאת שמע.

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף כד עמוד א

והא דאמר רב יצחק טפח באשה ערוה ואוקימנא באשתו ובק"ש פירש הראב"ד ז"ל דאפשר דוקא ממקום צנוע שבה ועלה קאתי ר"ח למימר דשוק באשה מקום צנוע וערוה הוא ואפילו לגבי בעלה אף על פי שאינו מקום צנוע באיש, אבל פניה ידיה ורגליה וקול דבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד, ובאשה אחרת אסור להסתכל בשום מקום ואפי' באצבע קטנה ובשערה ואסור לשמוע אפי' קול דבורה כדאמרינן בקדושין [ע' א'] לישדר מר שלמא לילתא אמר ליה הכי אמר שמואל קול באשה ערוה, ואלא מיהו נראה דדוקא קול של שאלת שלום או בהשבת שלום כי התם דאיכא קרוב הדעת, והרב אלפסי ז"ל שלא הזכיר מכל זה כלום כתב הראב"ד ז"ל דאפשר דמשום דאמרינן לעיל עגבות אין בהן משום ערוה סבור הרב ז"ל דכ"ש טפח ושוק ושערה וקול, וכתב הוא ז"ל דלא מן השם הוא זה אלא הכא משום דמטריד וברואה, ועגבות הא פרישנא דוקא דנפשיה ובאשתו בשאינו רואה ואף על פי שנוגע, דכל שאינו רואה משום נגיעה לבד לא מטריד הואיל וגס בה.

רא"ש מסכת ברכות פרק ג סימן לז

לז [דף כד ע"א]... ואמר רב חסדא שוק באשה ערוה שנאמר גלי שוק עברי נהרות וכתוב תגל ערותך. **אמר שמואל קול באשה ערוה שנאמר כי קולך ערב פירוש לשמוע ולא לענין ק"ש.** **אמר רב ששת שער באשה ערוה בנשים שדרכן לכסות שערן אבל בתולות שדרכן לילך פרועות מותר לקרות כנגדן:**

בית הבחירה למאירי מסכת ברכות דף כד עמוד א

צריך לאדם שיזהר כשיקרא את שמע או יתפלל שלא יפנה עיניו לשום דבר המביא לידי הרהור אפי' באשתו אמרו חכמים ראיית טפח באשתו בכל מקום שאין דרכו להגלות אוסרת בק"ש אף על פי שאינה אוסרת לדברי תורה שהראייה גורמת הרהור וכן **שוק באשה ושער באשה הראוי להתכסות וקול של זמר באשה ערוה לענין ק"ש** ובלבד במה שאין רגיל בה אבל פניה וידיה ורגליה וקול דבורה שאינו לזמר **ושער היוצא חוץ לצמתה אין חושש להם** וכן באיש יצא שער ערותו דרך בגדו אינו חושש וכן **כתבו אחרוני הרבנים ששער הבתולות אף על פי שכלו מגולה מותר** אין הכונה אלא למסתכל ובאשה אחרת אפי' באצבע קטנה כל שהוא מכויין לראות או לשמוע אסור בכל שעה להסתכל בה ולשמוע קולה אפי' קול שאינו של זמר וכמו שאמרו קדושין ע' א' ברב נחמן שאמר לרב יהודה לישדר מר שלמא לילתא ואמר ליה לא סבר לה מר קול באשה ערוה ומ"מ אפשר לומר ששאלת שלום והשבתו כעין זמר הוא ומה שהוזכר כאן בענין תליית התפלין ביתד כבר ביארנוה למעלה:

מרדכי מסכת ברכות פרק מי שמתו [רמז נה]

[דף כה] נכרי ערום אסור לקרות קריאת שמע כנגדו והכא נמי אמרינן הכא בתלמודא טפח באשה ערוה אפילו באשתו פי' טפח שדרכה להתכסות וכן שוק וקול באשה ערוה ופי' **רב האי גאון דכל הני לענין ק"ש** וכתב הר"א ממיץ בס"י הלכך אסור לומר דבר שבקדושה בשמיעת קול שיר של אשה ובעונותינו בין העובדי ככובים אנו יושבים ועת לעשות לה' הפרו תורתך הלכך אין אנו נזהרין מללמוד בשמיעת קול שיר נשים ארמאות וכ"פ בה"ג וכ"פ ר"ח כדברי ר' (*יהודאי) [*האי] גאון **וכתב ראבי"ה כל הדברים שהזכרנו למעלה לערוה דוקא בדבר שאין רגילות להגלות אבל בתולה הרגילה בגלוי שער לא חיישין דליכא הרהור:**

תלמוד בבלי מסכת שבת דף סד עמוד ב

משנה. יוצאה אשה בחוטי שער, בין משלה, בין משל חברתה, בין משל בהמה. ובטוטפת ובסרביטין בזמן שהן תפורין, **בכבול ובפאה נכרית לחצר.** במוך שבאזנה, ובמוך שבסנדלה, ובמוך שהתקינה לנדתה. בפילפל, ובגלגל מלח, וכל דבר שניתן לתוך פיה, ובלבד שלא תתן לכתחלה בשבת. ואם נפל - לא תחזיר. שן תותבת, שן של זהב, רבי מתיר, וחכמים אוסרים.

גמרא... בכבול ובפאה נכרית לחצר. אמר רב: כל שאסרו חכמים לצאת בו לרשות הרבים - אסור לצאת בו לחצר, חוץ מכבול ופאה נכרית... ורב, מאי שנא הני? - **אמר עולא: כדי שלא תתגנה על בעלה.**

תלמוד בבלי מסכת יומא דף מז עמוד א

תנו רבנן: שבעה בנים היו לה לקמחית וכולן שמשו בכהונה גדולה. אמרו לה חכמים: מה עשית שזכית לכך? - **אמרה להם: מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי.** - אמרו לה: הרבה עשו כן, ולא הועילו.

תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף ס עמוד ב

...עושה אשה כל תכשיטיה, ומשיירת דבר מועט. מאי היא? אמר רב: בת צדעא...

רשב"ם מסכת בבא בתרא דף ס עמוד ב

בת צידעא - טנפ"ל שרגילות לסוד שם ולהשיר שערן.

ספר הערוך

בת צידעא - ...ובתשובות כתב בת צידעא פי' כשהאשה קולעת שיערה כולן משיירת ממנו דבר מועט בין אזניה לפדחתה כנגד צדעיה ומביאה סיד טרוף כשהוא חבוט וטחה אותו שער ואינה קולעת אותו אלא מטילה אותן כנגד פנים זה עושה בת עניים אבל עשירה סורקתו בבשמים בשמן טוב שיתחברו שערות זו בזו ולא תהיינה כאבילות וייתייפו - **תרגום ברקתו** (שפטים ד') **בצדעיה.**

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת כתובות פרק ז הלכה ו

וראשה פרוע לחצר אמרו ק"ו למבוי רבי חייה בשם רבי יוחנן היוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע יש חצר שהוא כמבוי ויש מבוי שהוא כחצר חצר שהרבים בוקעין בתוכה הרי הוא כמבוי ומבוי שאין הרבים בוקעין בתוכו הרי הוא כחצר...

קרבן העדה תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת כתובות פרק ז הלכה ו
 בקפליטין - שם בגד דק שמונחת על ראשה (Jastrow – false hair, wig or head-dress)

ספר הערוך

קפליטין - פירוש בלשון רומי, שער ותלתלים ופיאה נכרית

רמב"ם הלכות אישות פרק כד

הלכה יא

ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת משה: יוצאה בשוק ושער ראשה גלוי, או שנודרת או נשבעת ד ואינה מקיימת, או ששמשה מטתה והיא נדה, או שאינה קוצה לה חלה, או שהאכילה את בעלה דברים אסורים ואין צריך לומר שקצים ורמשים ונבלות אלא דברים שאינן מעושרין. והיאך יודע דבר זה כגון שאמרה לו פירות אלו פלוני כהן תקנם לי ועיסה זו פלוני הפריש לי חלתה ופלוני החכם טיהר לי את הכתם ואחר שאכל או בא עליה שאל אותו פלוני ואמר לא היו דברים מעולם, וכן אם הוחזקה נדה בשכנותיה ואמרה לבעלה טהורה אני ובא עליה.

הלכה יב

ואיזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל, ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת יהודית: יוצאה לשוק או למבוי ה מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים, אף על פי ששערה מכוסה במטפחת, או שהיתה טווה בשוק וורד וכיוצא בו כנגד פניה על פדחתה או על לחיה כדרך שעושות הגויות הפרוצות, או שטווה בשוק ומראה זרועותיה לבני אדם, או שהיתה משחקת עם הבחורים, או שהיתה תובעת התשמיש מבעלה בקול רם עד ששכנותיה שומעות אותה מדברת על עסקי תשמיש, או שהיתה מקללת אבי בעלה בפני בעלה.

הלכה יג

עזרא תקן שתהיה אשה חוגרת בסינר תמיד בתוך ביתה משום צניעות, ואם לא חגרה אינה עוברת על דת משה ולא הפסידה כתובתה, וכן אם יצתה בראשה פרוע מחצר לחצר בתוך המבוי הואיל ושערה מכוסה במטפחת אינה עוברת על דת.

הגהות מיימוניות הלכות אישות פרק כד הלכה יב

[1] תרגום ירושלמי של צעוף רדיד:

Jastrow Dictionary of the Talmud

מטפחת – towel, apron, bandage, wrap

רדיד – wrap of fine texture, veil

רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק כא

הלכה ב

העושה דבר מחוקות אלו הרי הוא חשוד על העריות, ואסור לאדם לקרוץ בידי וברגליו או לרמוז בעיניו לאחת מן העריות או לשחוק עמה או להקל ראש ואפילו להריח בשמים שעליה או להביט ביפיה אסור, ומכין למתכוין לדבר זה מכת מרדות, והמסתכל אפילו באצבע קטנה של אשה ונתכוון להנות כמי שנסתכל במקום התורף ואפילו לשמוע קול הערוה או לראות שערה אסור.

רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק ג

הלכה טז

כשם שאסור לקרות כנגד צואה ומי רגלים עד שירחיק כך אסור לקרות כנגד הערוה עד שיחזיר פניו אפילו כותי או קטן לא יקרא כנגד ערותן אפילו מחיצה של זכוכית מפסקת הואיל והוא רואה אותה אסור לקרות עד שיחזיר פניו, וכל גוף האשה ערוה לפיכך לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא ואפילו אשתו ואם היה מגולה ס טפח מגופה לא יקרא כנגדה.

הגהות מיימוניות הלכות קריאת שמע פרק ג הלכה טז

[0] ופי' בה"ג הני מילי אשתו אבל באשה אחרת אפילו דבר קטן מטפח וכן שוק באשה ושער וקול באשה כל הני אסור לקרות ק"ש כנגדן וכו' פי' רבינו חננאל וקול אף על גב דאין נראה לעינים הרהור מיהא איכא וכל אלה דוקא שאין רגילות להגלות אבל בתולה הרגילה בגלוי שער לא חיישין דליכא הרהור וכן בקול הרגיל בו:

טור אבן העזר הלכות כתובות סימן קטו

ואיזו היא דת יהודית יוצאת וראשה פרוע אפי' אין פרוע לגמרי אלא^ו קלתה בראשה כיון שאינה מכוסה בצעוף תצא כתב הרמב"ם אף על פי שמכוסה במטפחת כיון שאין עליה רדיד^ז ככל הנשים תצא בלא כתובה ודוקא שיוצאת כן ברשות הרבים או במבוי המפולש או בחצר שהרבים בוקעים בו אבל במבוי שאינו מפולש וחצר שאין הרבים בוקעים בו^א לא תצא...

בית יוסף אבן העזר סימן קטו

ד (א) ואי זו היא דת יהודית יוצאה וראשה פרוע. שם במשנה:

ומ"ש אפילו אין פרוע לגמרי אלא קלתה בראשה כיון שאינה מכוסה בצעיף תצא. שם בגמרא:

ומ"ש בשם הרמב"ם. הוא בפכ"ד מהלכות אישות (הל' י - יב) והוא פירוש למה שאמרו בגמרא דאורייתא קלתה שפיר דמי דת יהודית אפילו קלתה נמי אסור:

ומ"ש ודוקא שיוצאה כן ברשות הרבים או במבוי המפולש או בחצר שהרבים בוקעים בו וכו'. בפרק המדיר (עב): אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן קלתה אין בו משום פרוע ראש הוי בה רבי זירא היכא אילימא בשוק דת יהודית היא ואלא בחצר אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה אמר אביי ואיתימא רב כהנא מחצר לחצר ודרך מבוי. וכתבו הרי"ף (לב:) והרא"ש (סי' ט) דאיתא בירושלמי (שם ה"ו) חצר שהרבים בוקעים בו הרי הוא כמבוי שאין הרבים בוקעין בו הרי הוא כחצר. ופי' הר"ן (לב: ד"ה דאורייתא) אהא דאמרינן אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו כלומר אם כן דאמר רבי יוחנן דקלתה אין בו משום פריעת הראש משמע דבלא קלתה מיהא יש בה משום פריעת הראש ואם כן כולהי נפקין שאין אשה נזהרת בחצרה ומשנינן מחצר לחצר ודרך מבוי דלא שכיחי בה רבים עכ"ל נראה מדבריו בהדיא שיוצאה לחצר פרועת הראש ממש לית לן בה' וכן נראה מדברי רש"י (עב: ד"ה א"כ) ויש לתמוה על רבינו שכתב אבל במבוי שאינו מפולש וחצר שאין הרבים בוקעין בו לא תצא דמשמע לא תצא מבעלה ע"י כך אף ע"פ שהוא דבר שאינו הגון והא בחצר אפילו פרועת הראש ממש לית לן בה ובמבוי שאינו מפולש נמי בקלתה מיהא לית לן בה:

דרכי משה הקצר אבן העזר סימן קטו אות (ד)

ד (ד) ולי נראה דודאי אף רבינו בעל הטור מודה לדבר זה, וכ"כ לעיל סימן כ"א דאין איסור ללכת בפריעת ראש אלא דוקא בשוק ולא נקט כאן לא תצא אלא למידק מינה דצניעות מיהא הוי ששום אשה לא תראה שיערה כלל אפילו בבית וכמו שמצינו במעשה דקמחית (יומא מז א) שזכתה משום זה שיצאו ממנה כהנים גדולים:

ב"ח אבן העזר סימן קטו

ב ומ"ש ודוקא שיוצאה כן ברשות הרבים וכו'. שם אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן קלתה אין בה משום פרועת ראש הוי בה רבי זירא היכא אילימא בשוק דת יהודית היא ואלא בחצר אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה אמר אביי ואיתימא רב כהנא מחצר לחצר ודרך מבוי ונראה מפירוש רש"י וכן כתבו התוספות (עב ב ד"ה ואלא) דהכי פירושו ואלא בחצר אפילו בלא קלתה נמי אין בה משום פריעת ראש שאם לא כן לא הנחת בת לאברהם אבינו וכן פירש הר"ן מביאו ב"י והקשה ב"י לפי זה בהא דכתב רבינו אבל במבוי שאינו מפולש וחצר שאין הרבים בוקעין בו לא תצא דמשמע לא תצא מבעלה ע"י כך אף על פי שהוא דבר שאינו הגון והא בחצר אפילו פרועת ראש ממש לית לן בה ובמבוי שאינו מפולש נמי בקלתה מיהא לית לן בה עכ"ל וע"ק דה"ל לרבינו לפרש דכל אשה בתוך חצרה מותרת בפרועת ראש לכתחילה אבל בלשון הרמב"ם לא קשה שכ"כ בפכ"ד (הל' יב - יג) אם יוצאה לשוק או למבוי מפולש אף על פי ששערה מכוסה במטפחת הואיל ואין עליה רדיד עברה על דת יהודית ואם יצאה בראשה פרועה מחצר לחצר בתוך המבוי הואיל ושערה מכוסה במטפחת אינה עוברת על דת עכ"ל. משמע דאם אינה מכוסה במטפחת אלא פרועה לגמרי עוברת על דת היא ומשמע נמי דדוקא מחצר לחצר בתוך המבוי אבל בתוך חצרה מותרת לכתחילה בפרועת ראש לגמרי מיהו אפשר לפרש לאיסורא והכי קאמר דמחצר לחצר בתוך המבוי ומכוסה במטפחת ובלא רדיד לאו עוברת על דת היא שתצא אבל מיהו דבר שאינו הגון הוא דומיא דלא חגרה סינר דסמיך ליה בחלוקה אחת אבל בתוך חצרה הגון הוא כשמכוסה במטפחת אבל פרועה לגמרי אסור אפילו בחצרה ופירוש זה נראה עיקר בדברי הרמב"ם וכדמשמע נמי מלשון רבינו דאפילו יוצאה מחצרה לחצר שאין הרבים בוקעין בו לא תצא מבעלה ע"י כך כיון שמכוסה במטפחת אבל דבר שאינו הגון הוא אבל כשלא הלכה מחצרה דבר הגון הוא כיון דמכוסה במטפחת אבל פרועת ראש לגמרי אסור אפילו נשארה בחצרה והא דפריך בגמרא ואלא בחצר אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו הכי פירושו דאי בחצר קאמר דקלתה אין בה משום פרועת ראש הא פשיטא היא ולא איצטריך רבי יוחנן לאשמעינן דאי איתא דקלתה בחצר לאו דבר הגון הוא לא הנחת בת לאברהם אבינו דכולן הולכות בחצר במכוסה במטפחת על ראשן בלא רדיד ומשני דאתא לאשמעינן דאף מחצר לחצרו [ס"א לחצר] דרך מבוי נמי אין בה משום פרועת ראש אבל לעולם אף בחצרה בלא קלתה אסור בפרועת ראש לגמרי והא דכתב רבינו לא תצא היינו דוקא ביוצאה מכוסה במטפחת ומיירי ביוצאה מחצרה למבוי שאינו מפולש אי נמי מחצרה לחצר שאין הרבים בוקעין בו התם הוא דלא תצא אבל שאינו הגון הוא אבל בנשארה בחצרה דבר הגון הוא כשמכוסה במטפחת אבל פרועת הראש לגמרי אסור אפילו נשארה בחצרה זו היא דעת הרמב"ם ורבינו והיא דעת הערוך שכתב אבל בחצר בקלתה אין בה משום פרועת ראש דמשמע דאפילו בנשארה בחצרה בעין קלתה והכי נהוג בכל גבול ישראל דאפילו בפני אנשי ביתה אינה שרויה פרועת ראש בלא מטפחת וכפה בראשה ודלא כפירוש רש"י ותוספות והר"ן:

טור אבן העזר הלכות אישות סימן כא

...ואסור לשמוע קול ערוה או לראות שיערה...

פרישה אבן העזר סימן כא אות ב)

(ב) ואסור לשמוע קול ערוה. ז"ל מור"ש (בביאורו לטור ד"ה לשמוע) לאפוקי קול של אשתו שמוותרת לו והוא הדין פנויה אבל קול באשה ערוה שאמרו שאסור להתפלל כנגדה ענין אחר הוא וקאי על כל הנשים שבעולם ודוק. ויש מפרשים דהכי קאמר דאסור לשמוע כל קול של אשה שהוא ערוה וקאמר קול לאפוקי דיבורן של נשים דמותר לשמוע שאינו מעורר התאוה אבל יותר נראה דברי מ"ו ז"ל כי למה יהיה אסור לשמוע קול של אשתו שלא בשעת תפילה:

טור אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן עה

(א) טפח המגולה באשה במקום שדרכה לכסותה^(ב) אסור לקרות קריאת שמע כנגדה^(ג) אפילו היא אשתו^(ד) וכן אם שוקה מגולה אסור לקרות כנגדה^(ה) ושער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדו^(ו) אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש מותר. א"א אסור לקרות כנגד ערות גוי.^(ז) ערוה בעששית ורואה אותה דרך דופנותיה אסור לקרות כנגדה:

בית יוסף אורח חיים סימן עה

א - ג טפח מגולה באשה וכו'. בסוף פרק מי שמתו (כד). אמר רבי יצחק טפח באשה ערוה למאי אילימא לאיסתכלי בה והאמר רב ששת כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף אלא באשתו ולק"ש אמר רב חסדא שוק באשה ערוה אמר שמואל קול באשה ערוה אמר רב ששת שער באשה ערוה. ופירש רש"י שוק. באשת איש: ערוה. להסתכל וכן באשתו לק"ש. והוה תמיהא לי מאי קמ"ל רב חסדא כל מקום שדרך לכסותו הוה ערוה ומאי איריא שוק עד שמצאתי להרשב"א (שם ד"ה והא) שכתב הא דרבי יצחק טפח באשה ערוה ואוקימנא באשתו ולק"ש פירש הראב"ד דאפשר דוקא ממקום צנוע שבה ועלה קא אתי רב חסדא למימר דשוק באשה מקום צנוע וערוה הוא ואפילו לגבי בעלה ואף על פי שאינו מקום צנוע באיש אבל פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להן מפני שהוא רגיל בהם ולא טריד עכ"ל ורבינו נראה שהלך בשיטה זו וזהו שכתב טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסותו דמשמע דבמקום שאין דרכה לכסותו כגון פניה או ידיה לית לן בה ואחר כך כתב וכן אם שוקה מגולה אסור כלומר שאע"פ שאינו מקום צנוע באיש הוה ערוה באשה והרא"ש (סי' לז) כתב ג"כ דהא דטפח באשה ערוה דוקא בדבר שרגיל להיות מכוסה באשה וכתב עוד ודוקא באחריתי אבל בעצמה הא אמרינן לעיל (כד). האשה יושבת ערומה וקוצה חלתה וכן כתב הרשב"א (שם ד"ה אמר) שוק באשה ערוה ודוקא לאחרים ולאנשים משום הרהור אבל לעצמה לא דהא קתני האשה יושבת וקוצה לה חלתה: וכתב הרא"ש עוד אמאי דאמרינן קול באשה ערוה פירוש לשמוע ולא לענין ק"ש ולכן השמיט רבינו קול באשה אבל המרדכי (סי' פ) כתב בשם רבינו האי דכל הני לענין ק"ש וכן כתוב באהל מועד (הל' ק"ש דרך ה נתיב ה) דקול זמר אפילו באשתו ערוה וכן כתבו הגהות מיימון (ק"ש פ"ג אות ס) בשם ר"ת אלא שכתב המרדכי בשם רא"ם (יראים סי' שצב) הילכך אסור לומר דבר שבקדושה בשמיעת קול שיר של אשה ובעוונותינו בין הגויים אנו יושבים ועת לעשות ליי' הפרו תורתך הילכך אין אנו נזהרים מללמוד בשמיעת שיר נשים ארמאות עכ"ל וה"ר יונה (יז. ד"ה ערוה) כתב ג"כ דקול באשה ערוה לק"ש הוא והני מילי בשעה שמנגנת אבל בשעה שמדברת כדרכה מותר ואפילו בשעה שמנגנת אם הוא יכול לכונן לבו לתפילתו בענין שאינו שומע אותו ואינו משים לב אליו מותר ואין לו להפסיק קריאתו וכן כשמגולה טפח אינו אסור אלא כשמסתכל בה אבל בראייה בעלמא מותר עכ"ל:

ומ"ש רבינו אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש מותר. כן כתבו הרא"ש והמרדכי והגהות מיימון (שם) וכתבו עוד הגהות דהוא הדין לכל קול הרגיל בה לא חיישין: כתב הרשב"א (כד. ד"ה והא דאמר) והרי"ף שלא הזכיר מכל זה כלום כתב הראב"ד דאפשר דמשום דאמרינן לעיל עגבות אין בהם משום ערוה סבר הרב דכל שכן טפח ושוק ושער וקול וכתב הוא ז"ל דלא מן השם הוא זה אלא הכא משום דמטריד וברואה ועגבות הא פרישנא דוקא דנפשיה ובאשתו בשאינו רואה ואף על פי שנוגע דכל שאינו רואה משום נגיעה לבד לא מטריד הואיל וגס בה עכ"ל וזה לשון הרמב"ם בפ"ג מהלכות ק"ש (הט"ז) כל גוף האשה ערוה לפיכך לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא ואפילו אשתו ואם היה מגולה טפח מגופה לא יקרא כנגדה עכ"ל והשמיט קול ושער משום דמשמע ליה דלשמוע ולהסתכל קאמר ולא לענין ק"ש וכמו שכתב הרא"ש בקול ודקדק לומר אם היה מגולה טפח מגופה לרמז למה שנתבאר בסמוך דידיה ופניה וכל מקום שאין דרך לכסותו שרי דהא לא שייך לומר מגולה אלא במקום שדרכו להתכסות. ולענין הלכה נראה דנקטינן כדברי הרמב"ם ומיהו טוב ליזהר לכתחלה ממראית שער ומשמיעת קול זמר אשה בשעת ק"ש:

דרכי משה הקצר אורח חיים סימן עה אות ג)

(ג) ולי נראה דאף בלא זהירות יש לחוש משום איסורא מאחר דרבים אוסרים ועיין לקמן סימן ש"ג (אות ו) כתבתי דשערות תלושות שלובשות נשים שתהיה נראית בעלת שער אין ערוה ועיין שם:

דרכי משה הקצר אורח חיים סימן שג

(ו) מצאתי כתוב בהג"ה אלפסי החדשים (שלטי הגיבורים כט. אות א) ומותר לאשה נשואה לגלות פיאה נכרית שלה לא שנא אם היא עשויה משערותיה או משער חבירתה דאין שער באשה ערוה אלא דווקא שערותיה המדובקים בבשרה אבל לא בתלושין עשויות לכסות שערותיה האחרות אף על גב דעבדה לקישוט שתהא נראית בעלת שער:

ערוך השולחן אבן העזר סימן כא**סעיף ד**

לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק אחת פנויה כגון אלמנה וגרושה ואחת אשת איש ולילך פרועת ראש ברה"ר אסור מן התורה דכתיב בסוטה ופרע את ראש האשה מכלל דאינה הולכת כה ובסי' קט"ו יתבאר בזה וכן בתולה שנבעלה או נתקדשה ולא נשאת עדיין י"א שתכסה ראשה וי"א שא"צ:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן עה**סעיף ב**

ב שער (ט) של אשה (י) שדרכה לכסותו, אסור לקרות כנגדו. הגה: אפי' אשתו, אבל (יא) ג בתולות (יב) שדרכן לילך פרועות [ו] הראש, מותר. הגה: וה"ה השערות של נשים, * (יג) ד שרגילין (יד) לצאת * מחוץ לצמתן (ב"י בשם הרשב"א) ה וכו' ש (טו) שער נכרית, אפי' דרכה לכסות. הגהות אלפסי החדשים.

סעיף ג

(טז) יש ליזהר משמיעת קול (יז) ו זמר אשה בשעת קריאת שמע. הגה: ואפי' באשתו, אבל קול (יח) הרגיל בו אינו ערוה (ב"י בשם אהל מועד והגהות מיימוני).

מגן אברהם סימן עה

ג (פמ"ג) (מחה"ש) בתולות שדרכן כו' - ק' דבא"ע סי' כ"א ס"א כ' לא תלכנה בנות ישראל פרועו' ראש בשוק א' פנויות וא' אשת איש וכ"כ הרמב"ם פכ"א מהא"ב ועוד דאי' בכתובות רפ"ב אם יצאה בהינמ' וראשה פרועה זהו סי' שהיתה בתולה ודוחק לומר דפנויות דקתני היינו אלמנה דא"כ ה"ל לפרש וי"ל דפרוע' ראש דכתב בא"ע היינו שסותרות קליעות שערן והולכות בשוק דזה אסור אפי' בפנויה וכן פירש"י פ' נשא על ופרע ראש האשה ומ"מ צ"ל דפנויה לא מתסרי מדאורי' דא"ת דקרא איירי גם בפנויה א"כ גם בגילוי הראש תהא אסור' לילך דמהכא ילפינן בכתובות פ"ז שלא תלכנה בנות ישראל בגילוי הראש אלא ע"כ קרא לא איירי בפנויה רק שמדת צניעות היא לבתולות שלא לילך כן:

ד (פמ"ג) שרגילים לצאת מחוץ - וכתב ר"מ אלשקר סי' ל"ה אותן נשים הבאים מארצות שאין דרכן לגלותן למקום שדרכן לגלותן מותרים לגלותן אם אין דעתן לחזור (עיין סימן תס"ח) ועסי' קט"ו בא"ע שם משמע דוקא בשוק אסור אבל בחצר שאין אנשים מצויים שם מותרים לילך בגילוי הראש וכ"כ התו' בכתובות אבל בזוהר פ' נשא ע' רל"ט החמיר מאוד שלא יראה שום שער מאשה וכן ראוי לנהוג:

מחצית השקל אורח חיים סימן עה ס"ק ג

רק שמדת צניעות כו'. וא"כ רש"י בחומש או מיירי דוקא בנשואה, או בפנויה ודבריו אסמכתא. עכ"פ גם לפי דברי מ"א דעכ"פ גם בתולה אסורה בפריעת ראש דהיינו קליעת שיערה מסותרים, א"כ עדיין קשיא מהא דאם יצאה בהינמא כו', דהא פירש רש"י ריש פרק האשה שנתארמלה [כתובות טו, ב] וז"ל, וראשה פרוע שיערה על כתפה, עכ"ל. והיינו קליעתה סתורה, וכן המנהג:

משנה ברורה סימן עה

(ט) של אשה - ושער [טו] של איש אפילו של ערוה היוצא דרך נקב שבבגדו מותר לקרות כנגדו [טז] אבל אם הכיס נראה הוי ערוה:

(י) שדרכה לכסותו - ואפילו אם אין דרכה לכסותו רק בשוק ולא בבית ובחצר מ"מ [יז] בכלל ערוה היא לכו"ע אפילו בבית ואסור שם לקרות נגדה [יח] אם נתגלה קצת מהן. ודע עוד דאפילו אם דרך אשה זו וחברותיה באותו מקום לילך בגילוי הראש בשוק כדרך הפרוצות אסור וכמו לענין גילוי שוקה דאסור בכל גווני וכנ"ל בסק"ב כיון שצריכות לכסות השערות מצד הדין [ויש בזה איסור תורה מדכתיב ופרע את ראש האשה מכלל שהיא מכוסה] וגם כל בנות ישראל המחזיקות בדת משה נזהרות מזה מימות אבותינו מעולם ועד עתה בכלל ערוה היא ואסור לקרות כנגדן ולא בא למעט רק בתולות שמתרות לילך בראש פרוע או כגון שער היוצא מחוץ לצמתן שזה תלוי במנהג המקומות שאם מנהג בנות ישראל בזה המקום ליזהר שלא לצאת אפילו מעט מן המעט חוץ לקישוריה ממילא בכלל ערוה היא ואסור לקרות כנגדן וא"ל מותר דכיון שרגילין בהן ליכא הרהורא וכדלקמיה:

(יא) בתולות - ובתולות [יט] ארוסות אסורות לילך בגילוי הראש וה"ה בתולות שנבעלו צריכין לכסות הראש ומ"מ אם זינתה ואינה רוצה לצאת בצעיף על ראשה כדרך הנשים [כ] אין יכולין לכופה:

(יב) שדרכן וכו' - עיין במ"א שכתב דלא ילכו בגילוי הראש רק אם שערותיהן קלועות ולא סתורות אבל המחצית השקל והמגן גבורים מקילין בזה. כתב הח"א נכריות שאינן מזהרות לכסות שערן צ"ע אם דינן בזה כבתולות:

(יג) שרגילין וכו' - ר"ל ומותר לקרות בזה אפילו נגד אשה אחרת דכיון דרגילין בהן ליכא הרהורא אבל לכיון להסתכל באשה אחרת אפילו בשערות שמחוץ לצמתן אסור [א"ר]:

(יד) לצאת וכו' - ר"ל שמלבד כובע שעל ראשה יש לה צמת והוא בגד המצמצם השער שלא יצאו לחוץ ואותו מעט שא"א לצמצם ויוצא מהצמת ע"ז מקיל הרשב"א [חתם סופר סימן ל"ו ע"ש] ובזוהר פרשה נשא החמיר מאוד שלא יתראה שום שער מאשה דגרמא מסכנותא לביתא וגרמא לבנהא דלא יתחשבון בדרא וסטרטא אחרא לשרות בביתא וכ"ש אם הולכות בשוקא כך

ע"כ בעאי איתתא דאפילו קורות ביתה לא יחמון שעה חדא מרישאה ואי עבדית כן מה כתיב בניך כשתילי זיתים מה זית וכו' בנהא יסתלקון בחשובין על שאר בני עלמא ולא עוד אלא דבעלה מתברך בכל ברכאן דליתתא בעותרא בבנין ובני בנין עכ"ל בקיצור וכתב המ"א דראוי לנהוג כהזוהר וביומא איתא במעשה דקמחית בזכות הצניעות היתירה שהיתה בה שלא ראו קורות ביתה אמרי חלוקה יצאו ממנה כהנים גדולים:

(טו) שער נכרית - קרי נכרית להשער שנחתך ואינו דבוק לבשרה וס"ל דע"ז לא אחז"ל שער באשה ערוה וגם מותר לגלותה ואין בה משום פריעת הראש [כא] ויש חולקין ואומרים דאף בפיה נכרית שייך שער באשה ערוה ואיסור פריעת ראש וכתב הפמ"ג דבמדינות שיוצאין הנשים בפיה נכרית מגולה יש להם לסמוך על השו"ע ומשמע מיניה שם דאפילו שער של עצמה שנחתך ואח"כ חברה לראשה ג"כ יש להקל ובספר מגן גבורים החמיר בזה עי"ש. וכתב עוד שם דאם אין מנהג המקום שילכו הנשים בפאה נכרית בודאי הדין עם המחמירין בזה משום מראית העין עי"ש:

ביאור הלכה סימן עה

* מחוץ לצמתן - ואותן נשים הבאות מארצות שאין דרכן לגלותן מחוץ לצמתן למקום שדרכן לגלותן מותרין לגלותן אם אין דעתן לחזור [מ"א בשם הר"מ אלשקר] ולענין לקרות ק"ש כנגדו כתב בספר שולחן שלמה דנראה שמותר אפילו דעתן לחזור [טעמו דליכא הרהורא] ואם באו ממקום שדרכן לגלות למקום שאין דרכן לגלות לא יגלו אפילו אם דעתן לחזור [טעמו משום הרהור דאנשים] ואסור לקרות ק"ש כנגדן אפילו אם דעתן לחזור. ואם איש אחד בא ממקום שדרכן לגלות למקום שאין דרכן לגלות אסור לקרות ק"ש כנגדן בכל גווני ואם בא ממקום שאין דרכו לגלות למקום שדרכו לגלות מותר אם אין דעתו לחזור ועיין במשנה ברורה ס"ק י"ד מה שכתבנו שם. ולענין עיקר איסור גילוי שער דאשה כתב המ"א בשם התוס' דכתובות דדוקא בשוק אסור אבל בחצר שאין אנשים מצויים שם מותרים לילך בגילוי הראש [ומה שנרשם במ"א בשם א"ע קט"ו אינו מוכח שם כלל להמעין] אבל בזוהר פרשה נשא החמיר מאוד שלא יראה שום שער מאשה וכן ראוי לנהוג עכ"ל המג"א ודע דענין זה לא שייך כלל להדין דשער באשה ערוה האמור בסעיף זה ואפילו בביתה ובחדרה אסור לכו"ע לקרות כנגדה הואיל דדרכן לכסות בשוק אית ביה משום הרהורא והוי ערוה כן פשוט להמעין וכ"כ היד אפרים אולם אפילו עיקר הדין לענין גילוי שער שהביא בשם התוספות לא ברירא דהנה הסמ"ג כתב בשם הירושלמי לאיסור וכן דעת הטור שם והב"ח כתב שם שכן דעת הרמב"ם ומפרש גם הש"ס שלנו כן שבגלוי ממש אפילו בחדרה אסור ובעל הבית שמואל בסימן קט"ו כתב דלפי מנהגינו הוי דת יהודית בגלוי ממש אפילו בחצרה וחדרה ואפילו אי תימא שלא תצא עבור זה בלי כתובה עכ"פ איסורא איכא וכ"כ בתשובת ח"ס סימן ל"ו דכיון דכבר קבלו עלייהו אבות אבותינו בכל מקום ששמענו שנפוצים ישראל לאסור בזה א"כ ה"ל דין גמור שקיבלו עלייהו כהך דיעה האוסרת וכמש"כ המ"א סימן תקנ"א סק"ז ועי"ש שהאריך הרבה בזה וכתב לבסוף דבארצותינו שנתפשט המנהג ע"פ הזוהר איסור גמור הוא ויש לחוש לרביצת האלה האמור בזוהר [ומובא במ"ב] ומי שחפץ בברכה ירחיק ממנו עכ"ל. וכ"ז לענין חצרה וחדרה אבל לילך בשוק וחצר של רבים לכו"ע אף אם תלך במטפחת לבד לכסות שעה מיקרי עוברת על דת יהודית עד שתלך ברדיד מלמעלה ככל הנשים כן מבואר שם בסי' קט"ו. ודע עוד דהנשים שהורגלו לילך בשערות ראשן מה מאוד צריכה האשה העומדת על הטבילה להשגיח היטיב שלא יצאו משערותיה לחוץ ואפילו משהו משער אחד דאל"ה תשאר נדה גמורה וחייב עליה כרת ואם היא טובלת בליל ש"ק שא"א לה לטלטל את הנר ולהשגיח היטיב בזה תכרוך על ראשה בדבר דק (שקורין טול) שהוא מלא חללים כדי שיכנס המים בהם ולא יהיה חציצה ואף שהוא דבר פשוט מאד לכל מי שיודע דת ודין [עיין ביו"ד סי' קצ"ח סעיף מ'] מ"מ מפני חומר הענין שהוא נוגע לאיסור כרת לא מנעתי א"ע מלהודיע זה פה:

ערוך השולחן אורח חיים סימן עה

סעיף ז

ועתה בואו ונצווה על פרצות דורינו בעוונותינו הרבים שזה שנים רבות שנפרצו בנות ישראל בעון זה והולכות בגילוי הראש וכל מה שצעקו על זה הוא לא לעזר ולא להועיל ועתה פשתה המספחת שהנשואות הולכות בשערותן כמו הבתולות אוי לנו שעלתה בימינו כך מיהו עכ"פ לדינא נראה שמותר לנו להתפלל ולברך נגד ראשיהן המגולות כיון שעתה רובן הולכות כך והוה כמקומות המגולים בגופה וכמ"ש המרדכי בשם ראבי"ה בספ"ג וז"ל כל הדברים שהזכרנו לערוה דוקא בדבר שאין רגילות להגלות אבל בתולה הרגילה בגילוי שיער לא חיישין דליכא הרהור עכ"ל וכיון שאצלנו גם הנשואות כן ממילא דליכא הרהור [והרי"ף והרמב"ם השמיטו לגמרי דין שיער וקול משום דס"ל דלאו לק"ש איתמר עב"י]:

שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן לו

ראיתי לבאר כאן דיני שער באשה שנסתבכו בה בדברי מג"א סימן ע"ה [סק"ד] וברמז שרמזו¹ אתשובת מהר"ם אלשקר סימן ל"ה ואבאר בקיצור:

הנה בברכות כ"ד ע"א אמרין דמשבח קרא בשיר השירים בשערך כעדר העזים ש"מ דערוה הוא, וכל הרא"ש שם דוקא לנשואות שדרכן כן לכסות אבל פנויות שדרכן להיות גלויות לאו ערוה הוא, והרב"י סי' ע"ה מייתי הרשב"א שכל בנשואות נמי אותן שערות הרגילות לצאת חוץ לצמתן והבעל רגיל בהן לא מיטריד הבעל בהן ומותר להבעל לקרות ק"ש כנגדן ע"ש כי כן כוונתו. והנה בשיר השירים [ד' - א'] כתיב מבעד לצמתך שערך כעדר העזים, פירוש שיבח בה קרא בשני דרכים, א' ששערה יפה כעדר העזים, שנית שבחה בצניעות שהרי אותן שערות היפות המיפות אותה אם היו מגולים מ"מ מתכסים הם מבעד לצמתך, שמלבד כובע

שעל ראשה עוד יש לה צמת בגד המצמצם השער שלא יבצצו לחוץ, ומ"מ אותן מעט שא"א לצמצם כ' רשב"א שהיוצאים מהצמות אינם ערוה לגבי בעל דרגיל בהן ומותר לקרות ק"ש כנגדן:

ובכתובות ע"ב סוף ע"א ואיזוהי דת יהודית יוצאה וראשה פרוע, ופריך ראשה פרועה דאורייתא היא דכתיב ופרע את ראש האשה וא"כ הוה אפילו דת משה ולמה קרית ל' דת יהודית ומשני דאורייתא קלתה שפיר דמי, פי' רמב"ם [ה' אישות פכ"ד הי"ב] מטפחת בראשה לכסות שיערה שפיר דמי, דת יהודית אפילו קלתה אסור עד שיהי' לה עוד כובע ע"ג קלתה, ושוב אר"י קלתה אין בה משום פרוע ראש, ופריך בחצר א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו אלא מחצר לחצר דרך מבו:

ודעת התוס' [שם ע"ב ד"ה ואלא] דבחצר היינו בביתה וחדרה מותר אפילו בלא קלתה נמי, ואין כן דעת תוס"ע, והב"ח כ' שכן דעת רמב"ם ומפרש ש"ס כן שבגלוי ממש אפילו בחדרה אסור, והעלה בית שמאל סימן קט"ו [סק"ט] דלפי מנהגו הוה דת יהודית בגלוי ממש אפילו בחצרה וחדרה ועכ"פ איסורא איכא אפילו אי תימא שלא תצא בלא כתובה מ"מ כיון שדרכה לכסות הוה ערוה עכ"פ:

והשתא כיון דפליגי הפוסקים בזה ולהטור איסורא הוה ונהגו כוותי' שוב הו"ל דין גמור שקבלו עלייהו כהך דיעה כמ"ש מג"א סי' תקנ"א סק"ז. היוצא מזה ללכת במקום שרבים מצוים הוה במטפחת בלי כובע עוברת על דת יהודית ויוצאת בלא כתובה, ובחצרה כבר קבלו עלייהו אבות אבותינו בכל מקום ששמענו שנפוצו ישראל לאסור עכ"פ, ואפשר העוברת על זה יוצאת בלא כתובה שכבר נעשה ממנהג זה דת יהדות:

אמנם בתשובת מהר"מ אלשקר צווח השואל על מנהג נשותיהן בארץ ישמעאל שיוצאות הנשואות בשורה א' של שער בין האזן לפדחת תלוי לה, וכתב מהרי"ק² על זה שגם בימי חכמי הש"ס יצאו כן דאיתא ס"פ חזקת [ב"ב ס' ע"ב] שגזרו על תכשיטי נשים ומסיק שם היינו בת צידעא וערשב"ם שם, אך הערוך³ פי' שהי' רגילות שאותן שערות שיצאו בין אזן לפדחת שהוא בת צידעא, כי צידעא היינו רקתך שבשיר השירים כמ"ש רשב"ם⁴ שם, ובשיר השירים [ד' - ג'] כתיב כפלח הרמון רקתך מבעד לצמתך, פי' שגם הרקת יהי' לפניך מהצמות, ואך בת צידעא הוה השורה שבין האזן לפדחת ושם יצאה שורה א' ולא תהיה מקולעת אלא סד בסיד, וכתב מהר"ם אלשקר ז"ל שבזמנו עוברת על תיקון חז"ל ואותה שורה של שער אינה טופלת בסיד אלא בבשמים שאסרו חז"ל זכר לחורבן בהמ"ק ע"ש, וכ' עוד שם שמ"ש בזוהר פ' נשא להחמיר אפשר היינו שלא באותה שורה שבין אזן לפדחת, ואמנם הרואה בפנים בזוהר פ' נשא יראה שעל כל שום חוט שיערה החמיר שגורם מסכנות ודלות ומגדלות בנים רעים ושאר צרות, ומ"מ כיון שלפי פי' הערוך הנ"ל משמע בש"ס דאותה שורה דרכה להגלות א"כ כל היכא דפליג הזוהר עם הש"ס הלכה כתלמודא דידן, וכ' עוד שם אפילו הני נשי דבאו מארץ אדום לארצות ישמעאל ושם לא נהגו לגלות אותן שערות אינו מוכרח דממנהג ישראל וחומרא נהגו כן אלא משום דבארצות אדום גם האומות אינם יוצאות באותן שערות וכיון שכן לא שייך נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם, אלו דבריו ז"ל:

והאמנם בארצותינו שהאומות יוצאות פרועי ראש ואמותינו לא יצאו ונזהרו מאד וחשו לדברי הזוהר והקפידו על זה מאד, אף על גב דאילו היינו עומדים למנין לקבוע הלכה היינו אומרים דאותה שורה מבוארת בש"ס להיתר היינו עפ"י פי' הערוך דלא כרשב"ם ואין הלכה כהזוהר, מ"מ כיון שתפסו המנהג כהזוהר על זה כ' מהר"א שטיין מנהג עוקר הלכה ונעשה הלכה קבוע, דהיינו היכא דספרי חצונים חולקים על הש"ס וספרי חצונים היינו מס' סופרים וכדומה או מדרש ופסיקתא והזוהר כא' מהם, אותו מנהג עוקר הלכה ונעשה הלכה רוחת בישראל, ומייתי לי' מג"א סי' תר"ץ סק"ב ע"ש:

הכלל היוצא כל שום שער בשום מקום בראש ופדחת בנשואה אפילו בחדרה ערוה היא אם לא שיש לה מטפחת בראשה ובשוק וחצר של רבים גם כובע, ואמנם בשורה שער שבין אזן לפדחת ואינה מקולעת וסד בסיד במקום שנהגו אינה ערוה, ובארצותינו שהמנהג עפ"י זוהר עוקר הלכה ובפרט דלפירשב"ם ס"פ חזקת אין כאן מחלוקות א"כ איסור גמור הוא ויש לחוש לרבוצת האלה האמור בזוהר הנ"ל ומי שחפץ בברכה ירחיק ממנו:

הכ"ד פק"ק פ"ב יום ד' ט"ז סיון תקצ"ט לפ"ק: משה"ק סופר

שו"ת שרידי אש חלק א סימן עח

מקור האיסור של גילוי שער ראש אשה

לרב גדול אחד

תשובה זו התפרסמה גם כן ב"הפרדס" שנה ל"ט חוברת ז', והשלמנו סימן זה עפ"י תוספות שנוספו שם.

ענף ראשון: מקור הדין לכיסוי ראש האשה

מבואר בשו"ע או"ח סי' ע"ה סע' ב': שער של אשה שדרכה לכסות אסור לקרות כנגדו אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש מותר וכו'. **בדין זה יש מבוכה גדולה בין הפוסקים, הללו מתירים גילוי ראש בבתולה ואוסרים בפנויה שאינה בתולה, והללו אוסרים גם בבתולה** (יעוין במגן אברהם ובמחצית השקל שם. ועיין בשו"ע אבה"ע סי' כ"א ושם בח"מ ובב"ש ופ"ת).

ולפי שראיתי שמחלוקת זו תלויה בעיקר בחילוקי דעות שבין הפוס' בביאור לשון הגמ' ובנוסחתה הנכונה, ומצד שני, נוגע בירור הדברים בביאור תיבה עמומה בתורה, שעליה נתלבטו הרבה המבארים והמתרגמים השונים שלא מבני עמנו, אמרתי לבאר את הדבר מכל צדדיו. +ב"שורון" הגרמני (שנה שמינית חוברת 11 - 12, עמ' 504 - 509) הביא החכם מהר"י נויבויער במאמרו, **כי האיסור לנשים נשואות לגלות שער ראשן הוא מנהג ישן נושן, שגם עמי הקדם העתיקים נהגו בו**, וכי בספר החוקים של אשור העתיקה מבואר שכיסוי הראש הוא סימן מובהק לנשים כשרות ונשואות, שרק הן היו רגילות לכסות ראשן, משא"כ הנשים הבתולות והפרוצות, יע"ש. וזה מתאים לדיננו, שרק אשה נשואה מחוייבת לכסות ראשה ולא בתולה [עיין סנהדרין נ"ח, ב: מאימת התרתה? אמר ר"ה, משפרעה ראשה בשוק. ופירש"י: "שהיו רגילות אף הנכריות הנשואות שלא לצאת בראש פרוע"].

אמנם אנו מוצאים במדרשי חז"ל שנשי ישראל כיסו ראשיהן גם בניגוד לדרכן של נשי הגויים: את פרשת מדרך בנות ישראל שדרכן להיות מכסות ראשיהן והלכת בדרכי הגויים שהן מהלכות ראשיהן פרועות (במדבר רבה, פרשה ט', י"ג). + ומראש אקדים, שאין בדעתי להכניס ראשי בין ההרים ולהכריע בין רבותינו אחרוני הפוסקים +הרה"ג מהר"ש קרלברך, ז"ל, אסף את כל החומר המפוזר בש"ס ופוסקים הנוגע להלכה זו. הרוצה לעמוד על עיקרי ההלכה יעיין במאמרו בספר לדוד צבי שי"ל ליובל השבעים של הרה"ג מהר"ד הופמן, צ"ל. + רוצה אני להגביל א"ע בתחום המצומצם של בירור הנוסחאות והביאור הלשוני.

[עמוד רכ] ב

מקור האיסור של גילוי שער ראש אשה הוא בכתובות ע"ב, א. על המשנה שם ואיזוהי דת יהודית - יוצאה וראשה פרוע, מקשה הגמ': ראשה פרוע דאורייתא הוא, דכתיב: ופרע את ראש האשה, ותנא דבי רבי ישמעאל, אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש? דאורייתא - קלתה שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי אסור (קלתה - סל. רש"י וערוך) + על הגירסות השונות ראה להלן. בכ"י מינכן הוצאת שטראק, קלתה הראשונה באל"ף והשניה בה"א. +

הרמב"ם הל' איסורי ביאה פכ"א הי"ז, הביאו להלכה בשו"ע אבה"ע סי' כ"א סע' ב': "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק אחד פנויה ואחד אשת איש". וכבר שאלו הב"ח והגר"א, מנין לו להרמב"ם להוסיף איסור גם בפנויה? וביארו, שהרמב"ם הוכיח זה מלשונו של תנא דבי ר' ישמעאל מדקאמר לבנות ישראל ולא קאמר לאשה.

ומבארי השו"ע, הח"מ והב"ש, נתקשו על מחבר השו"ע שהביא לשונו של הרמב"ם האוסר גם בפנויה, וזהו סותר את הדין המובא בשו"ע או"ח סי' ע"ה, הנ"ל, להתיר לבתולות לילך פרועות ראש. ולפיכך כתבו, שכוונת הרמב"ם והשו"ע לאסור רק בפנויה שהיא אלמנה או גרושה, אבל בתולה מותרת לילך פרועת ראש, וכמו שמוכח שם מדברי המשנה: יוצאת בהינזמא וראשה פרוע (פ"ב דכתובות).

ג

והרב בעל מג"א באו"ח שם, כתב, שדוחק לפרש שפנויה היינו אלמנה ולפיכך יצא לחדש, שפרועת ראש היינו שסותרת קליעת שיערה והולכת בשוק - זה אסור אף בפנויה, משא"כ גילוי השער, אסור רק בנשואה. ונראה, שהרב בעל מג"א מפרש את הכתוב ופרע את ראש האשה (במדבר ה', י"ח) שהכהן יסתור את שערותיה המקולעות, ורמז לעיין בפירוש רש"י על הפסוק ופרע: "סותר את קליעת שיערה כדי לבזותה. מכאן לבנות ישראל שגילוי הראש גנאי להן".

ולפי שביאור זה בלשון המקרא הוא נגד הגמרא בכתובות ע"ב הנ"ל, שהרי בגמ' הוכיחו מפסוק זה את האיסור לילך בגילוי הראש והתירו עפ"י דין התורה רק במקום שהאשה שמה סל (קלתה - לרש"י) או מטפחת (עפ"י פירוש המשניות לרמב"ם. ועיין תו"ט) על ראשה, אבל ללכת בשערות מקולעות ומגולות אסור, לכן חזר בו הרב בעל מג"א מדבריו הנ"ל והעלה, שאמנם האיסור לילך בגילוי הראש הוא רק בנשואה, דקרא לא איירי בפנויה, ולכן מותר לקרות קר"ש נגד שער בתולה מגולה. ומה שכתב הרמב"ם והשו"ע לאסור גילוי הראש בין בנשואה בין בפנויה (בתולה, לפי דעת המג"א) - מידת צניעות היא [בדברי המג"א יש קצת ערבוב בלשון ונדחקו מפרשיו בביאורו. ולפ"מ שכתבתי הדברים מחוורים].

ד

אולם הרב בעל שבות יעקב (חלק אבה"ע"ז סי' ק"ג) הרחיק ללכת. גם הוא מפרש את המקרא "ופרע את ראש האשה" במובן של סתירת קליעת שער ומתו"ז מתיר גם הוא (עפ"י ד"ת) לאשה נשואה ללכת בגילוי הראש אם שערותיה מקולעות, ודברי הגמרא בכתובות הנ"ל, העומדת נגד ביאור זה - הוא מבאר באופן שונה מפירש"י והרמב"ם וזו לשונו:

"ואי לאו דמסתפינא מפרש"י שבש"ס ורמב"ם בפירוש המשניות, הייתי מפרש גם סוגיא דש"ס דכתובות פ' המדיר על דרך זה, דהא דקאמרה המשנה: יוצאה וראשה פרועה, היינו שסותרת קליעת שיערה (לפי הה"א שבגמ'), ומקשה: פריעת ראש דאורייתא

הוא, אם סותרת שעה? לזה שפיר משני הש"ס: דאורייתא קלתה שפיר דמי. פירוש, מדאורייתא שאסור לבנות ישראל לילך בפריעות ראש בשוק, היינו ששעותיה סתורות, אבל קלתה, פירוש, מלשון קליעת שער, שפיר דמי, אבל דת ומנהג יהודית אפילו קלועין שעה ג"כ אסור לילך בגילוי וכו' נמצא דהרמב"ם שלא כתב וכו' דהיינו אם שעותיה סתורות ולא קלועות, דאסור אפילו בבתולה לילך כך בשוק".

[עמוד רכא] ה

מתוך באור זה אנו למדים שני דברים: א. שאיסור התורה של פריעת ראש אשה אינו אלא בשעות סתורות ומפורעות, משא"כ בשעות מקולעות ומגולות - מותר עפ"י התורה. ב. שעכ"פ האיסור של פריעת ראש במובן הנ"ל חל גם על בתולה. והרמב"ם והשו"ע שלא חילקו בין נשואה לפנויה, לא הוציאו את הבתולה מכלל זה ולא כמו שכתבו הח"מ והב"ש הנ"ל.

ולכאורה פירושו של השב"י מתקבל על הלב. ביאור תיבת "ופרע" במובן של סתירת קליעת השער נזכר ברש"י המובא לעיל והוא מלשון המשנה בסוטה ז', א: עד שהוא מגלה את לבה וסותר את שעה וכו' ואם היה שעה נאה לא היה סותר ובברייתא המובאת סוטה ט', א: היא קלעה לו את שעה לפיכך כהן סותר את שעה. ועיין גם בספרי לפרשה זו. וגם הרווחנו בפירושו זה ליישב לשון המשנה בכתובות שם: יוצאה וראשה פרועה, שלפי תירוץ הגמ' מדברת המשנה באשה שיצאה ידי חובתה נגד אזהרת התורה והתנהגה כמצוותה, אלא שעברה על דת יהודית ויצאה כשראשה פרועה, ולפי פירוש"י ורמב"ם, ששמה סל או מטפחת בראשה, הרי ראשה מכוסה ואינו פרוע עוד! אולם לפי פירוש בעל שבות יעקב הלשון וראשה פרוע מתיישב כהוגן.

י

ברם, אחר העיון יש לומר שפירוש בעל שב"י אינו מכוון אל האמת, וצדקו בזה פירושי רש"י ורמב"ם. וקודם כל אעיר, שעצם הדין לאיסור גילוי שער ראש באשה יוצא ברור ומפורש מדברי הספרי פ' נשא, פסקא י"א: "ופרע את ראש האשה - כהן נפנה לאחוריה ופורעה, כדי לקיים בה מצות פריעה, דברי ר' ישמעאל. ד"א לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן. ואעפ"י שאין ראי' לדבר, זכר לדבר, שנאמר (שמ"ב יג, יט): ותקח תמר אפר (- סודר. מל"א כ, לח) על ראשה". + עיין ספרי מהדורת רח"ש האראוויטץ פסקא י"א - י"ב. והמבארים עמלו לבאר לשון הספרי כהן נפנה וכו' עיין התו"ה למלבים ז"ל, ועיין ביאורו של רח"ש האראוויטץ. ולפ"ד הוא קטע שנשמט ממקומו ונשתרבר לכאן. ומקומו הוא להלן בתוך דברי ר"י בן ברוקא ע"ש. וכפה"נ גם דעת הגר"א כן. ותמוה בעיני, שנעלמו דברי הספרי מהב"ח ומהגר"א עד שהוכרחו לדקדק מלשון לבנות ישראל על מקור דין הרמב"ם. אמנם, יש לדחות ולומר שתמר כסתה את ראשה לאחר שנאנסה. ועכ"פ היא מוכח מזה שאנוסה צריכה לכסות את ראשה - וזה דבר זר, כמו שתמה בצדק הרב בעל שב"י בתשובתו שם: מכיון דעדיין רגילה היא בגילוי למה נביישה בחנם? שאין לך בוש וצער גדול מזה לחייב את האנוסה לתת קול קלון על מצחה. וראייתו מפירכת הגמ' כתובות ט"ז, ב: אמאי, ניעבר קמי בתולה וכו' זימנין דתפסה וכו', מכאן, שחשו אף לטענה דלא שכיחא וא"כ אי נימא דאנוסה אין לה לכסות את ראשה, א"כ מה הועילו חכמים בתקנת הינומא, הרי עדיין יש לחשוש שמא אנוסה היא וכע"ז פריך בירושלמי: שמא אלמנה מן האירוסין היא, ויש לדחות בקל, דאנוסה יש לה קול ועיין כתובות ט', א בתוספות ד"ה אי בעית אימא. + והם הם הדברים שהובאו בכתובות ע"ב בשם התנא דבי ר' ישמעאל.

עכ"פ הדבר מפורש שהאיסור הוא בגילוי שער ולא בסתירת קליעת השער. וכנראה שמקור דברי הרמב"ם, שאסור גם לפנויה לילך בגילוי ראש, הוא בספרי. שהרי הספרי הוכיח מתמר שנתנה סודר על ראשה - ותמר הרי פנויה היתה.

ז

ברם, גם בלעדי הנ"ל אי אפשר לפרש דברי הגמ' בכתובות כפי דעת השב"י. דהנה גמרא זו הובאה גם בירושלמי כתובות [פ"ז, ה"ו], והלשון בירושלמי אינו נותן מקום בשו"א לביאור השב"י. וז"ל הירושלמי: "ר' חיייה בשם ר' יוחנן, היוצאה בקפלטון שלה אין בה משום ראשה פרועה. הדא דתימר לחצר, אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרועה". ובבבלי: אמר ר' אסי אמר ר' יוחנן, קלתה אין בה משום פרוע ראש. מכאן, שקלתה וקפלטון היינו הך. + והערוך גורס: קפליטין, ומבאר: פירוש בלשון רומי, שער ותלתלים ופיאה נכרית. ועיין שם על קפליטא ועיין במילון העברי - ארמי של לעווי, הקריאה הנכונה של תיבות אלו ותרגומן הלועזי. + וברא"ש הגירסא: אמר ר"י א"ש, דאורייתא בקלתה שפיר דמי, דת יהודית אפילו בקלתה נמי אסור. ובתוס' ר"ד גורס: אמר [עמוד רכב] ר"י א"ש, דאורייתא קלתה על ראשה שפיר דמי, ודת יהודית בקלתה נמי אסור.

יוצא מכל זה, שתיבת קלתה אינה שם הפועל לקליעה, אלא שם לדבר המכסה את הראש, יהיה מה שיהיה, סל או צעיף או מטפחת או קפלטון. וע"פ השוואת המקורות ובירור הנוסחאות יש בידנו להתיר את הסבך שנאחז בו האחרונים וליישב עם זה את הסתירה שבין דברי השו"ע או"ח ע"ה ושו"ע אבהע"ז ר"א.

ח

גם הוברר לנו, שהרמב"ם אינו מחלק בין נשואה לבין פנויה או בתולה, עפ"י דברי הספרי הנ"ל. אולם זהו רק כשהיא הולכת בשוק [וכן לשון הרמב"ם והשו"ע: "לא תלכנה וכו' פרועות ראש בשוק"]. או במבוי, אבל בבית מותרת גם בגילוי שער

ראשה (ועיין תוס' כתובות ע"ב, ב ד"ה אלא וב"ש וח"מ בשו"ע אבה"ע סי' קט"ו). **זהו מדינא, אבל מדרך צניעות החמירו בנות ישראל לכסות שער ראשן אף בבית ומשום מעשה דקמחית** [יומא מ"ז, א שבעה בנים כו'. ירושלמי יומא פ"א ה"א] שזכתה לראות בניה כהנים גדולים (עיין בד"מ, שם).

אולם בחומרא זו נהגו רק הנשואות, אבל הבתולות דרכן לגלות ראשן בבית. ובשו"ע או"ח סי' ע"ה, המדבר מקריאת שמע שהוא בבית, שפיר כתב: אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש, מותר. והדברים מבוררים ומלובנים. ובאמת כבר הרגיש הב"ח ביישוב זה, **אלא שהקשה ע"ז מריש פ"ב דכתובות [ט"ו, ב]: יצאת בהינומא וראשה פרוע, דמשמע שגם בשוק מותרת, ובשבות יעקב סימן קנ"ג כתב לתרץ, שבכלה הנכנסת לחופה התירו.**

ט

ולולא דמסתפינא הייתי מציע ישוב פשוט, אבל בשל חידושו אולי כדאי להציעו בקהל: במשנה שם כתוב: שיוצאת בהינומא וראשה פרוע. תיבת הינומא נתנה מקום לחוקרי הלשון לענות בו, ונאמרו בה השערות שונות (עיין בערוך השלם לקאהוט) ובתלמוד בבלי [כתובות י"ז, ב] שאלו: מאי הינומא? סורחב בר פפא משמי' דזעירי אמר: תנורא דאסא (כמין חופה של הדס עגולה - רש"י). רבי יוחנן אמר: קריתא +עפ"י הפירושים שנאמרו בתיבת קריתא (עיין ערוך השלם ובמלוננו של לעווי) א"א להתאימה עם פוריומא שבירוש' ומלשון הירושלמי משמע שנמנומא ופוריומא הן שני שמות לדבר אחד. ואם נדחוק ונאמר שהם שני פירושים שונים של רבנן דתמן ורבנן דהכא - יקשה מאד, שרבי יוחנן יפרש כרבנן דתמן ולא כרבנן דהכא! ובע"כ שדעת רבי יוחנן היא אחרת מאותן שנזכרו בירושלמי. ודו"ק+ דמנמנמה בה כלתא (צעף על ראשה, משורבב על עיניה, כמו שעושים במקומותינו ופעמים שמנמנמת בתוכו, מתוך שאין עיניה מגולין ולכך נקרא הינומא, ע"ש תנומה - רש"י).

ביאורו של רש"י נר' לחוקרי הלשון דוחק גדול. כי מלבד הטעמים הפילולוגיים, קשה להניח שהצעף המשורבב על עיניה נקרא בשביל כך הינומא בשביל שהכלה מתנמנמת בו לפעמים. ואולם בערוך +ועיין בערוך השלם של קאהוט+ מביא פירוש בשם גאון, וז"ל: פירש גאון, קובהא מן אסא דמהנמנמא בה כלתא. ובירושלמי כתובות פ"ב ה"א: "תמן, נמנומא. רבנן דהכא אמרי, פוריומא". לפי רוב המבארים זהו כסא, או עגלה של כבוד, שהיו נושאים בו את הכלה. וזה מתאים יותר לתנורא דאסא, ולא לקריתא.

י

ברם, תיבת קריתא עמומה היא ונתחבטו בה המבארים. ובאמת הרשב"ם בבבא בתרא צ"ב, ב ד"ה בהינומא, גורס: "קלתא דמנמנמא בי' כלתא". ואם נצרף גירסת הרשב"ם אל גירסת הגאון הנ"ל יצא לנו הנוסח: "סורחב בר פפא וכו' תנורא דאסא דמנמנמא בי' כלתא. ר' יוחנן אמר, קלתא". +כידוע, מפרש הר"ח (הובא בערוך) הינומא עפ"י לשון יווני, במובן חוק הבתולות. והגר"ב בהגהותיו על הערוך משתדל להתאים פירוש הר"ח עם דעת האמוראים בבבלי ונכנס לדחוקים. ואולי היתה גירסת הר"ח כפי הנוסח שתקנתי בפנים ואז יהי' פרושו בדעת ר' יוחנן, שזו היא קלתא, ותיבת הינומא מרמז שהוא כחוק הבתולות ללכת **בראש מכוסה**. + [עמוד רכג] השוה לזה דברי ר' יוחנן בכתובות ע"ב: אמר ר' יוחנן, קלתא אין בה משום פרוע ראש ואז יתברר כי קלתא הוא דבר שמכסין בו הראש, - צניף או צעיף או מטפחת. +ראה ספרו של קרנגל כלי בית במשנה הערה /שבע/ ובספרו של קרויס לעהנווערטער עמ' /חמש מאות ששים/, ובהוספותיו של לעוו, שמגיהים תיבת קלתא שבבבלי לתיבת קפלתא שבירושלמי, והוא מין תכשיט הראש. וכבר רמזתי ע"ז לעיל בפנים. +

ולפי זה, שתי המשניות, ברפ"ב דכתובות (שיצאת בהינומא וראשה פרוע) ובפ"ז דכתובות (יוצאה וראשה פרוע) מתאימות זל"ז, לא רק בביטוי הלשון אלא גם בהלכה. **ומתוך שתיהן יוצא, כי מדרך הנשים, ואפילו הבתולות, לכסות את ראשן עכ"פ בקלתא, אלא שזה אינו כיסוי כדבעי ונקרא בלשון החכמים ראש פרוע. ולכן החמירו על הנשים הנשואות שתהי' מכסות את ראשן ברדיד.**

ובכן נתברר לנו דעת חז"ל בביאור תיבת ופרע שמשמעותה היא גילוי, כלומר, שהכהן יגלה את ראשה, ומה שפירש רש"י על הפסוק ופרע הכהן סותר את קליעת שערה, לא בא לפרש תיבת ופרע, אלא הביא את ההלכה המבוארת במשנה סוטה ובספרי, שהכהן צריך גם לסתור את שערה, אבל סתירה זו אינה נלמדת מתיבת ופרע אלא ע"י דרשא מיתורא דקרא, וכמבואר במס' סוטה ח', א: ת"ר, ופרע את ראש האשה, אין לי אלא ראשה, גופה מנין? ת"ל: האשה. א"כ מה ת"ל: ופרע את ראש? מלמד, שהכהן סותר את שערה ("מרבה בגילוייה, שסותר את קליעתה" - רש"י. ובד"ה ופרע: "בכל מקום לשון גלוי הוא"), מכאן, שרק מיתורא דקרא הוא דורש לסתירת שערה, אבל מלת ופרע בלבד אין משמעותה אלא גילוי הראש.

ענף שני: משמעות השורש פ' ר' ע' בתורה

יא

בענף הראשון הוכחנו, כי דעת חז"ל שתיבת "ופרע" תרגומו גילוי הראש. וגם אונקלוס, ששמר בתרגומו על המסורה, תירגם בפסוק זה: "ויפרע ית רישא דאתתא" וכמו כן תרגומים עבריים אחרים. וגם התרגומים האחרים, כגון תרגום השבעים והפשיטא תירגמו תיבה זו במובן של גילוי שער ראשה.

נבאר עוד את אמיתת מסורת חז"ל על פירושה של מלת "ופרע" מול המתרגמים הנוצרים החדשים, כגון קויטש ובענטש, שתירגמו תיבה זו, במובן של סתירת שער ורשמו לעיין במקומות האחרים שבתורה, שבאה בהם תיבת פרע ושם אי אפשר לפרש במובן של גילוי השער, כי אם להיפך, במובן של גידול שער, כמו למשל בפסוק: "קדוש יהי גדל פרע שער ראשו" (במדבר ו', ה').

גם הראב"ע נתקשה בביאור של ופרע את ראש האשה וכתב: "ופרע - יגלה. ולפי דעתי, יוציא פרע ראשה שהי' מכוסה". ונראה שהוא חושב אותו לפועל נבנה מן השם פרע. מאותו טעם עצמו מתרגמים גם המפרשים הנוצרים הנ"ל את תיבת ופרע במובן של סתירת השער: ופרע - ויסתור את השער באופן שיוכל לגדל פרע. ובמובן זה תירגמו תיבה זו בשאר המקומות שבתורה.

יב
ואולם לחז"ל היתה שיטה מיוחדת בזה. לא כל המקומות תירגמו באופן שווה. פעם תירגמו תיבה זו במובן של גידול השער ופעם תירגמו אותה במובן של גילוי, ולפעמים נחלקו חכמי ישראל בדעותיהם, זה מפרש כך וזה מפרש באופן אחר. ודבר זה צריך בירור וליבון. ולשם כך עלי להקדים ולהביא את המקומות שבהם באה בתורה תיבת פרע ביחס אל השער:

א. גדל פרע שער ראשו (במדבר ו', ה'), ופרע לא ישלחו (יחזקאל מ"ד, כ'): במקומות אלה דעות הכל שוות כי המשמעות היא גידול השער.

ב. ראשיכם אל תפרעו (ויקרא י', ו'): דעת חז"ל ואונקלוס, וכן תרגם בענטש, במשמעות [עמוד רכד] גידול שער. דעת תרגום השבעים והפשיטא + הפשיטא, ברגיל, נמשך אחרי השבעים, וגם במקום זה נמשך אחריו, לא רק בתרגום המלה כי אם גם בהעתקת הכתוב כולו, והוא מעתיק עפ"י השבעים כאילו הי' כתוב כאן: ויאמר משה אל אהרן ואלעזר ולאיתמר בניו הנותרים, כמו בפסוקים י"ב וט"ז. ובעלי הביבליה מהדו' קיטטעל, מחפשי שינויי הנוסחאות, לא הרגישו בזה. ואולם ברור, כי טעות היתה מלפני המתרגמים הנז' לעיל, שנמשכו אחרי הפסוקים הבאים אחריהם, מבלי שירדו לעומק פשוטו של מקרא. כי כאן מלת "הנותרים" מיותרת, שהרי משה מדבר עמהם על מאורע זה של מיתת אחיהם ומזהירים שלא להתאבל, ומה צורך יש להטעים שדיבר רק אל הנותרים? ועיין בספרי דרשות חז"ל+ וכן תרגם קויטש במשמעות גילוי שער.

ג. את ראשו לא יפרע (ויקרא כ"א, י'): גם כאן דעת חז"ל ואונקלוס, וכן תרגמו בענטש וקויטש, במשמעות גידול שער. דעת תרגום השבעים והפשיטא במשמעות גילוי שער.

ד. ופרע את ראש האשה (במדבר ה', י"ח): חז"ל, אונקלוס, תרגום השבעים והפשיטא במשמעות גילוי שער. המתרגמים החדשים, קויטש ובענטש, תרגמו במשמעות סתירת שער.

לרבי אליעזר הוא גידול שער, וכן הוא בתרגום השבעים, בפשיטא ובמתרגמים החדשים קויטש ובענטש. לרבי עקיבא ואונקלוס הוא במשמעות גילוי שער.

יג
המעין יראה שהמתרגמים האחרים שמרו תמיד על מידה שוה לכל המקומות, כל אחד עפ"י דעתו בהוראת תיבה זו, רק חז"ל שינו את מידתם ויצאו לחלק בין המקומות השונים. והיודע להוקיר את חכמת חז"ל בלשון התורה יתן לב לדעת את שיטתם בזה, ומה ראו לחלק בין הנראים דומים.

הנה, בשפה העברית אנו רואים אותה תופעה לשונית, שדוגמתה יש לפגוש בכל השפות בכלל ובשפות השמיות בייחוד. שורש אחד משמש למשמעויות שונות ולפעמים גם מהופכות זו מזו. בשפה הערבית כמעט כל שורש של מלה הולך ומסתעף למלות שונות ולמושגים שונים. החוט המאגד את המלות בעלות המשמעות השונות ומצרפן לשרשם, אפשר למצוא רק ע"י ניתוח פסיכולוגי בצירוף ידיעת נפש העם יוצר השפה. אולם יש כי מלה בעלת צורה אחת יוצאת למשמעות רחוקות זו מזו, אשר אין למצוא שום יחס ביניהן ואף לא יחס ההיפוך. במקום שיש בין המשמעות השונות יחס ההיפוך לכל הפחות, כלומר, שאותה מלה משמשת למשמעות מהופכות זו מזו - נקל מאד למצוא את הפתרון. והפתרון הוא על אחד משני פנים:

א. כי שורש המלה הונח לכתחילה על מושג נייטרלי כללי ואח"כ התפתח ויצא לשני סעיפי מושג, שנראים כמתנגדים זה לזה. כמו למשל, הביטוי גמול הונח לראשונה למושג הנייטרלי כללי: לשלם לאיש כפועל ידו, בין לשבט בין לחסד. אולם אח"כ

התפצלו משורש זה שני מושגים מתנגדים זל"ז, מושג הנקמה והעונש מצד אחד, ומושג ההטבה והשכר מצד שני. וכן לחם הונח למושג מזון בכלל. אצל העברים, שהיו עובדי אדמה וחיו מתבואת השדה, הצטמצמה מלה זו על מיני מזון שגידולם מן הארץ: אולם הערבים, עם נודד ותועה במדבר, שכל מאכלם הי' בשר חיה ועוף ציינו במלה זו את המזון המיוחד להם, את הבשר. +ראה ספרו של הד"ר לאנדוי: די געגענסווערטער אים העברעאישן, ברלין /אלף שמונה מאות תשעים ושש/ שדיבר ע"ז בארוכה, כמה דוגמאות לקחתי מתוך ספר זה. +

ב. פעלים שנבנו משם העצם, אפשר ששימשו למושג החיוב ולמושג השלילה כאחד, לפי שבעיקרם באים להורות את הטיפול באותו העצם, שאת שמו הם נושאים. נקח למשל את המלות הידועות: הפעל "חטא" נבנה משם העצם חטא, ולפיכך הוא יכול לשמש למושג עשיית חטא ולהתטהרות מחטא, כידוע ללומדי התנ"ך. הפועל "חגר" נבנה משם חגורה ומשמע לחגור חגורה לגופו וגם להסרתה מגופו (שמו"ב כ"ב, מ"ו - לדעת מנחם בן סרוק במחברתו. יש פירושים אחרים. ואכמ"ל). הפועל "דשן" (דלי"ת חרוקה [עמוד רכה] ושי"ן צרויה) ממלת דשן (דלי"ת ושי"ן סגולות) בא במובן של הרחקת הדשן, אבל גם במובן החיובי - לעשות דבר לדשן (תהלים כ', ד' - אבן עזרא, רד"ק ואבן ג'נאח). הפעלים "שרש", "סלק" ו"ירש", ידועות ואין מן הצורך לבארם.

יד

אולם במקום אשר המשמעות השונות של מלה אחת רחוקות זו מזו עד כי אין למצוא ביניהן שום יחס - אי אפשר להניח שורש משותף להן, ובע"כ נאמר שהמשמעות השונות נולדו לכתחילה משרשים שונים, אשר בתחילת בריאתם היו נבדלים זמ"ז גם בהברתם, אלא שבמשך הזמן נתפשט ההבדל הדיבורי עד שאין רישומו ניכר עוד בצורת הכתב.

וכבר עמדו חוקרי הלשון על הופעה לשונית זו וחיברו ספרים רבים, שהפיצו אור על כמה מלות עמומות ומסופקות. והחכם ד"ר לאנדוי הראה בספרו כי כמה מלות עבריות המשמשות למשמעות שונות אפשר לבארן עפ"י הסיבה הנ"ל. +עייין בהערה הקודמת. ועיין במלון גיזיניוס - בוהל, מהדו' טז, בראש ערך עיין, שהאריך בזה והוכיח מהעתקה היוונית של שמות עצמיים, כמו עזה ועמורה, בגימל, שגם העבריים היו מחלקים בהברתם בין עין פשוטה לעין עם נקודה (ג) ועיין בערך עבר, בערך עדר, בערך עול, בערך עור, בערך עלם, בערך ענה מספר 4, בערב עצב, עצם מספר 2, ערב מספר 4, ועוד, ומכולם יש לראות כי שתי ההברות השונות של העין נכתבו בעברית באות אחת. +

והדבר מובן ביותר בשפתנו העברית, העניה באותיות הגרוניות ושרוקות הנה האות העברית "ח" מסמנת שני קולות משונים קצת זו מזו בהברתם, בעוד שהערבי מבדיל בין הקולות האלה גם בסימן שבכתב. ח"ית עם נקודה מלמעלה היא ח"ית חזקה, וח"ית בלא נקודה היא ח"ית רפה. והוא הדין באות עי"ן, שהערבי מבדיל בין ההברות בדבור ובכתב: והעברי, ודאי שהיה מבדיל בהברה בזמן מן הזמנים, אבל לא בכתב. וכן באותיות טי"ת וצד"י, וכו'.

טו

במשך הזמן, כאשר חדלה העברית להיות שפת דיבור ונשארה רק שפת - הכתב, נשכח ההבדל הדיבורי לגמרי והטישטוש הקולי גרם לטישטוש ההבנה ולבלבול המושגים. לדוגמא, מלת "חסד" באה בעברית במובן חיבה, רחמים וחינה, וגם במובן קלון, חירוף וגדוף, כמו בפרשת עריות: חסד הוא (ויקרא כ', י"ז - אונקלוס, רש"י, רמב"ן וראב"ע), פן יחסדך שומע (משלי כ"ה, י'). וכבר עמדו רבותינו הראשונים על מלה זו ומשמעותיה ההפוכות והשתדלו לבארה באופנים שונים [ועיין סנהדרין נ"ח, ב שדרשו מלה זו כפי משמעותה הרגילה]. וז"ל הרמב"ם במו"נ ח"ג פ' נ"ג: "וכבר בארנו בפ' אבות: שחסד ענינו ההפלגה באיזה דבר שמפליגים בו ושמשו בו בהפלגת גמילות הטוב יותר". הרמב"ן עה"ת מבאר את הפועל חסד במשלי שם, בתור בנין בנוי משם העצם ומשמש במובן השלילה.

ואולם רש"י ז"ל בויקרא שם, וכמעט כל הראשונים ועמהם החוקרים האחרונים חושבים כי מלה זו היא אחת שהן שתיים +עייין רמב"ן לויקרא שם: על דעתי פן יחסדך שומע - יסיר ממך כל חסד וכו' כמלת לדשנו. ובכל תבואתי תשרש (איוב ל"א, י"ב) וכיוצא בהן. אמנם, נלדקה בספרו: נוע בייטראגע צום סעמיטישן שפראכוויסענשא (שטרסבורג 1910) עמ' 93, חולק על זה, ודעתו כדעת הסוברים ששני המושגים נתפתחו משורש משותף אחד. אולם על ההנחה בכללה, שזכרנו בפנים, אין חולק, ואם הדוגמה ממלת חסד אינה מוסכמת - יש לעומתה דוגמאות רבות כמו מלת עבר - במובן עברה ממקום למקום, שבשרשו הערבי הוא ג"כ בעי"ן פשוטה, ועבר במובן חרון אף שבערבית הוא בעי"ן עם נקודה. עיין בגיזיניוס בשם החכם בארטה, והערה שם. וכן החכם דיליטש מפרש את הפסוק וחסד לאומים חטאת (משלי י"ד, ל"ד, דרשת חז"ל ידועה) במובן קלון ורשע, וכבר קדמהו בזה רבינו חננאל. עיין רמב"ן לויקרא, שם + אחת בצורתה שבכתב, ושתיים - כשרשים שונים זה מזה בהברתן. בשפה העברית אנו פוגשים מלה זו על הרוב במובן קלון ורשע, אבל בשפה הערבית נשתתירו שני שרשים במובניהם המהופכים, והשרשים האלה נבדלים זמ"ז לא בדיבור בלבד כי אם גם בכתב (ראה במילון של גיזיניוס). אולם בעברית נמחה ההבדל [עמוד רכז] הקולי והכתבי וזה גרם שמלה אחת בצורתה משמשת למובנים שונים.

טז

והנה גם המלה "פרע" באה בתורה במובנים שונים ובהוראות מהופכות זו מזו. המפרשים השתדלו לבאר את ההוראות השונות בתור סעיפי מושג אחד כללי, מושג הפריצה, הבקיעה והפליחה (עיין בקונקורדנציה של פירסט) ומתוך מושג זה נסתעפו המושגים השונים וכו', גם במקום שבאה מלת פרע בקשר עם שער הראש. עיין בקונקורדנציה הנ"ל. ואחרים אמרו שהשורש פרע הונח בראשונה למושג הריסת הסדר בין במובן הגשמי (תפריעו את העם ממעשי - שמות ה', ד') בין במובן הרוחני (ותפריעו כל עצתי - משלי א', כ"ה) ובמקום שבא בקשר עם שער כוונתו להריסות תיקון השער בין ע"י הריסות קליעות השער בין ע"י גידול ריבוי נפרז מאד [עיין בביאור הרמב"ן לשמות ה', ד' ובשמות ל"ב, כ"ה]. ואין קץ להשערות שנאמרו בזה.

ברם, חוקרי הלשון האחרונים בדקו ומצאו, כי מלה זו מוצאה משרשים שונים. השורש האחד הונח למושג הפריקה, פריקת עול או פריקת מועקה וסייג, ובמובן זה הוא בא בערבית בפעל פרע (בנקודה על העי"ן), או למושג הגילוי והסרת המכסה, ובמובן זה הוא בא בסורית וגם בשפת התלמוד (כמו: מל ולא פרע, או פרע להם בית השחיטה) וגם בכמה מקומות בתורה לפי דעת קצת מפרשים [רש"י על "וירא משה את העם כי פרוע הוא, כי פרעה אהרן" - שמות ל"ב, כ"ה. ראב"ע על: "פורע מוסר מואס נפשו". + "כי לומד המוסר יכתירהו ויצפינהו, והמתרחק ממנו כאלו יגלהו ויפרעהו, מן כי פרוע כלומר, פורע מוסר" וכו'. וכוונתו לשמות ל"ב, כ"ה, ושם הוא מפרש: כמו "באין חזון יפרע עם" (משלי כ"ט, י"ח), "ותפריעו כל עצתי" (שם א', כ"ה), וגם שם מפרש הראב"ע מלשון גילוי+ - משלי ט"ו, ל"ב).

השורש השני הונח למושג גידול השער. במובן זה הוא בא בערבית בפועל פרע (בלא נקודה על העי"ן) ומשמעותו, מי שמגדל שער ראשו, או, ביתר דיוק, מי שמניח לשער ראשו שיגדל, וגם בשם התואר אפרע, לאיש שראשו מכוסה בשער. ושורש זה נמצא בעברית בביריות בפסוק "גדל פרע שער ראשו" (במדבר ו', ה').

יז

ולפיכך כל מקום שבו באה מלת פרע בתורה אפשר לפרשו רק באחד משני פנים הנ"ל: במובן של פריקה וגילוי או במובן של גידול שער, אבל בשום אופן לא במובן של סתירה ופריצה והריסה והפרה כמו שהורגלו בזה רוב האנשים. ובאמת כל הפסוקים מתיישבים על דרך זו באופן נוח ומתקבל.

הנה, למשל, הפסוק: "למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשי" משמעותו: אתם עושים את העם בטל וחפשי ממעשיו, כמו שתירגם אונקלוס: תבטלון ית עמא מעובדיהון. אמנם, במקום זה באה המלה בבנין הפעיל, אבל גם בבנין הקל יש למלה אותו מובן, כמו בפסוק "ותפריעו כל עצתי" שהכוונה לעזוב את העצה, להניח אותה עזובה לעצמה ולא להשגיח בה. ועיין רש"י ורלב"ג שם. ועל דרך זו מתפרשים כל הפסוקים הדומים (עיין במילונים של גיזיניוס ואדוארד קניג).

אולם במקום שבאה מלת פרע בקשר עם הראש, אז אי אפשר שלא לראות בה את השורש העברי השני הנ"ל, במובן של גידול שער. הפסוקים "ראשיכם אל תפריעו", "את ראשו לא יפרע" + הקראים, שנמשכו בדעותיהם אחרי הצדוקים מכחישי הקבלה, מפרשים פסוק זה במובן של גילוי הראש. עיין ספר כתר תורה להקראי אהרן האחרון+ א"א לפרשם אלא במובן של גידול שער, היינו, שהתורה הזהירה שלא לגדל את שער ראשיהם. וכן תירגם אונקלוס: רישיכון לא תרבון פירוע. וחז"ל (במועד קטן י"ד, ב) למדו מכאן, שאבל אסור בתספורת ויפה אמרו חז"ל בספרא על פסוק זה: "ראשיכם אל תפריעו, אל תגדילו פרע. יכול אל תפריעו מן הכובע (כלומר אל תגלו ראשיכם). ראב"ד? הרי אתה דן: נאמר כאן פריעה ונאמר להלן פריעה, מה פריעה [עמוד רכז] האמורה להלן גידול שיער (גדל פרע שער ראשו. ראב"ד) אף פריעה האמורה כאן גידול שיער". + עיין ברמב"ן שם, שדרשא זו אסמכתא בעלמא היא וכו' ואין פריעה ופרימה באבלות אלא מדברי סופרים. והנה על דרך זו דרשו חז"ל מפסוק ופרע את ראש האשה שבנות ישראל מכסות את ראשן, ובכ"ז פריך הגמ' בכתובות ע"ב: דאורייתא היא? ויש להאריך בזה אלא שאכ"מ. +

יח

אגב אורחא אנו למדים מכאן דרכם של חז"ל במידת הגז"ש, שהיא באה לדון על יסוד מלות שוות וללמוד את הסתום מן המפורש, רק במקום שהן דומות זל"ז בענין או בהגיון או בסדר המאורע או בצורתן. והרי במקום זה שאנו עומדים בו היו יכולים חז"ל ללמוד בג"ש מפסוק ופרע את ראש האשה, ששם פירשוהו חז"ל במובן גילוי הראש וכמו שנתנו באמת המפרשים הנוצרים לדרוש סמוכים מפריעת ראש הסוטה לפריעת ראש הכה"ג (ראה בפירושו של בענטש). ואולם חז"ל ידעו את הדרך המסורה והמקובלת לנו בפירוש האמיתי של דיבורי התורה, שהיא מתאימה לגמרי לחכמת הלשון. + כל הג"ש של חז"ל אפשר לבאר בדרך זו. לדוגמא אעיר על הג"ש של איסי בן יהודה בפסחים כ"ד, ב: מנין לבשר בחלב שהוא אסור? נאמר כאן: "כי עם קדוש אתה" (דברים י', ב') ונאמר להלן: "ואנשי קדש תהיון ל'" (שמות כ"ב, ל') מה להלן אסור אף כאן אסור. לכאורה נראית גז"ש זו שבאה ללמוד על איסור שלא פורש בתורה, ואולם כוונת הג"ש היא להוכיח כי אזהרת הקדושה באה רק בדיני שבת ויו"ט, טומאה, עריות ומאכלות אסורות, שגם הן מביאות טומאה לגוף האדם, אבל לא בעבירות שאין מושג הטומאה שייך בהן. ואם נאמר שהתורה אסרה רק את הבישול אז לא שייך אזהרת הקדושה. וזוהי כוונת הג"ש. וקצרתי. +

הפסוקים המובאים לעיל, עומק פשוטם מוכיח שהם מדברים ע"ד גידול השער ולא על גילוי הראש ואולם הפסוק ופרע את ראש האשה אי אפשר לפרש במובן של גידול שער. הפועל פרע בנוי משם העצם פרע והוא פועל יוצא לעצם הבא מתוכו

ומביע את המושג של נתינה לדבר שיעשה מעצמו, הוא מניח לשער שיגדל, ובמקום שפועל כזה בא בלשון צווי, אי אפשר לו אלא בגוף ראשון ולא בגוף שני. אפשר לצוות לאדם שיתן לשערו שיגדל, אבל אי אפשר לצוות לאדם שיתן לשער של אחר שיגדל. ולפיכך אפשר לפרש ראשיכם אל תפרעו ואת ראשו לא יפרע בתור צווי שלא לגדל שער הראש, לפי שבעל השער הוא המצווה, אבל בפסוק ופרע את ראש האשה, שהמצווה הוא הכהן איך אפשר להזהירו שיתן לשער האשה שיגדל? הרי בפועל זה אינו כלול מושג העשייה אלא מושג הנחת העשייה.

יט

והראב"ע שהזכרנו לעיל, אמנם נדחק בזה, וכתב לפרש: ולפי דעתי יוציא פרע ראשה שהיה מכוסה. אולם ברור, כי אי אפשר להכניס מושג ההוצאה בפועל של שורש מלת פרע, ומה גם בבנינו הקל.

והמתרגמים הנוצרים החדשים +מלבד קויטש, שתירגם את הפסוק בויקרא י', ו' במובן של גילוי שער, כנ"ל, ולא הרגיש בסתירת דבריו ופירושו בשאר הפסוקים + סוברים גם הם שמלת פרע היא מן השורש השני שהזכרנו לעיל, במובן של גידול שער, ולכן נדחקו בביאור הכתוב ופרע את ראש האשה, ששם אי אפשר לפרש אזהרה לכהן שיגדל את שער האשה, ופירושו במובן של סתירת השער. וכוונתם בזה, שבשעה שהוא סותר את שערותיה אז הם יכולים לגדל חפשי. אבל גם זה דוחק, כמבואר למעין.

אולם חז"ל פירשו פסוק זה באופן פשוט ונוח, במובן של גילוי השער, בחשבם את המלה ופרע בפסוק זה לילידת השורש הראשון שהזכרנו לעיל וכפי משמעותו בשפה הסורית ארמית, וכפי שימושו הרגיל בתלמוד. ובזה לא נחלקו הדעות בין חכמי ישראל ודעות כולם שוות בזה.

כ

ואולם בפסוק וראשו יהי פרוע (ויקרא י"ג, מ"ה) יש מקום לספק, ולכן נחלקו בו רבי אליעזר [עמוד רכח] ורבי עקיבא, כפי המובא בספרא: וראשו יהי פרוע - לגדל פרע, דברי רבי אליעזר. רבי עקיבא אומר: נאמר הווייה בבגדים (בגדיו יהיו פרומים) ונאמר הווייה בראש (ראשו יהי פרוע) מה הווייה האמורה בבגדים דברים שהם חוץ מגופו, אף הווייה האמורה בראש דברים שהם חוץ מגופו (פירוש שלא תצניף ראשו במצנפת ויתפאר בכובע כשאר בני אדם. אלא יהי ראשו ושפמו מכוסה כאבל. הראב"ד).

פירוש הדברים לפ"ד הוא, שהפועל "היה" הוא לפ"ד ר"ע לשון צווי, ומכיוון שהוא בא בקשר עם בינוני, בע"כ שיש לבינוני זה תכונה של פועל ולא של שם, ומזה מוכח כי בשורש פרע כלול מושג של פעולה אקטיבית ולא זה של המשכת מצב. שהרי יש שני מיני בינונים, בינוני בעל אופי של פעולה ובינוני בעל אופי של שם. זה האחרון מציין מצב מתמיד ונמשך ואין הצווי חל עליו, משא"כ הראשון מציין פעולה שנעשית אם ע"י המתואר בעצמו או ע"י אחר בזמן מסויים, וכמובן שיוכל להאמר בלשון צווי.

והנה גבי פרימת הבגדים, ע"כ אתה צריך לפרש בלשון צווי, שהרי אי אפשר לפרש בגדיו יהיו קרועים, שישארו תמיד קרועים, שהרי הוא מחוייב לקרעם תחלה, ואם אין לו בגדים קרועים, הוא מחוייב לקרוע אף בגדיו השלימים. ואתה זקוק לפרש את הצווי בגדיו יהיו פרומים במובן: בגדיו יהיו - יתהוו קרועים, כלומר, יקרעו (ק' קמוצה), ומתך כך אתה למד שגם בפריעת הראש הדבר כן, שהכתוב מכוון למעשה אשר על הצרוע לעשות וזה לא יתכן אם נפרש: גידול. ואלה הם דברי ר"ע: מה הווייה האמורה בבגדים דברים שהם מחוץ לגופו, כלומר דברים שאינם באים מאיליהם, אלא צריכים הם להיעשות עכשיו (ויהי פירוש חוץ מגופו כמו חוץ מאיליו, וביטוי זה שגור בספרות המדרשית) אף הווייה שנאמרה בראש דברים שהם מחוץ לגופו, שנעשים ע"י המצורע.

כא

לא באתי לברר כאן אם יש לדין זה של כסוי שערות ראשה של האשה הנשואה דין תורה מפורש או מנהג תורה. למעשה סובר אני שגם מצד המוסר היהודי ראוי שהאשה הנשואה תכסה את ראשה - בכך היא מראה שאיננה להוטה למצוא חן בעיני אנשים זרים ומתנגדת לכך שאנשים אחרים יפסעו אחריה. כל כבודה בת מלך פנימה - בביתה ובחוג משפחתה ודרכן של נשי ישראל הכשרות שהן בוחלות שאנשים זרים יתנו בהן עין חומדת.

כסוי הראש של האשה הנשואה קשור בדרישותיה של היהדות לצניעות, פשטות וטהרה מוסרית שהן מופנות לכל ישראל, לאנשים ולנשים. ר' שמשון רפאל הירש ז"ל הזכיר את דין כסוי הראש של האשה בספרו "חורב" [תורגם ב"ספר הרב שמשון רפאל הירש, משתנו ושיטתו", עמ' 249 - 252], באותו פרק בו הוא דן בקדושת המחשבה, עליה נצטוו כל איש ואשה עם ישראל. ישמש אותה של צניעות מקור לטהרת המחשבה, בל נא יגרום אותה זה לפרוד ולרחוק קרובים אלא אך ורק לקרוב לבבות. יבין כל בחור בישראל וכל בעל בעמיו את החובות המוסריות המוטלות עליו כאשר בנות ישראל מכסות את שערות ראשיהן אחרי נישואיהן.

שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן נז באיסור פריעת הראש לאלמנה במקום הפסד גדול.

נשאלתי בדבר אשה שנתאלמנה וצריכה לפרנס בניה ואינה מוצאה להשתכר למשרה שיהיה כדי לפרנס את בניה אלא באם לא תכסה את ראשה כשתהיה בהאפיס /במשרד/ לעבוד במשרתה אם רשאה. והשבתי שיש להתיר לה בצורך גדול כזה, דהא פשוט שאף להב"ש והדגמ"ר /אה"ע/ בסי' כ"א סק"ה שסברי מירושלמי שגם אלמנה אסורה ללכת פרועת ראש הוא רק מצד דת יהודית דמדאורייתא הא רק בא"א נאמר, ולכן כיון שיש לפרש דמאחר שלא נאמר בתורה בלשון איסור הוא רק חיוב עשה שתלך בכיסוי הראש. ומסתבר לע"ד שבזה פליגי ב' הלשונות ברש"י כתובות דף ע"ב ב פירוש הילפותא דללישנא קמא שפי' דמדעבדין לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות מכלל דאסור סובר שהוא איסור ועיין בריטב"א שכתב לפי' זה דרש"י מכלל דפריעת הראש פריצות הוא לאשה שלכן ודאי הוא איסור וללישנא בתרא שפי' מדכתיב ופרע מכלל דהיא שעתא לאו פרועה הוה ש"מ אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש משמע דהוא ענין מצוה עליה ללכת בכיסוי הראש ולא ענין איסור רק שממילא נעשה איסור דהא עוברת על העשה כשהולכת פרועת ראש ומסיק רש"י שכן עיקר. והחלוק לדינא הוא דאם הוא איסור יש לאסור אף בהפסד גדול שתפסיד כל ממונה אבל אם הוא רק חיוב עשה הוי גם אונס ממון דיותר מחומש אונס דבעשה חייב רק עד חומש. ולכן כל שהוא הפסד כחומש נכסיו ויותר כהא שאין משגת משרה להרויח לחיותה וחיות בניה הוא אונס שאינה מחוייבת ללישנא בתרא שהוא עיקר.

אך מ"מ בא"א שהוא דאורייתא יש לאסור מספק פי' לישנא קמא דרש"י שסובר שהוא איסור שלכן יש לאסור אף בהפסד דכל ממונה אבל באלמנה שהוא רק דת יהודית יש להקל מספק דודאי לא חמיר מאיסור דרבנן שספק לקולא. ויש גם לומר שאולי דת יהודית הוא רק מדיני מנהג שאין לאסור באופן שלא מצינו שנהגו ובמקום הפסד הא לא מצינו שנהגו, משה פיינשטיין

שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן נח

בגילוי מקצת מהשערות ובביתתה שהחמיר החת"ס כ"ז ניסן תשכ"א. מע"כ ידידי הנכבד הרה"ג ר' בנימין זאב צוקער שליט"א.

הנה מכתב כתר"ה הראשון הגיעני בזמנו אבל לבד שהייתי טרוד מאד חשבתי מתחלה שלא להשיב בענין זה כי לא היה ברצוני להשיב בכתב, שדי כשמשיבין להקל בעל פה למי שנצרך לזה. אבל עתה שקבלתי מכתב שני מכתר"ה על זה והיתה שתיקתי רק מביאה מבוכה, ומאידך גיסא הא יש חיוב לברר הלכה אף שהוא לקולא שידע איך הוא האמת לפי דעתו בגמ' ובדברי רבותינו המפרשים והפוסקים ואף אם הוא נגד דברי גאון אחד, הא ודאי ניחא להו להגאונים שהדפיסו דבריהם ופסקיהם שהבאים אחריהם יבחנו אחר דבריהם אם אך הוא לשם שמים לידע הדין על בוריה, כמבואר בהקדמה לתשובת רעק"א במכתבו לבנו הגרש"א וכן ודאי הוא רצון כל הגאונים שהדפיסו ספריהם.

הנה עצם האיסור נאמר בכתובות דף ע"ב תנא דב"ר ישמעאל מקרא דופרע את ראש האשה אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש, ולא נאמר אזהרה שלא יצאו בשערותיהן מגולות, משמע שתלוי בחשיבות פריעה על הראש בכולל שבשביל גילוי מעט שערות אין להחשיב שהראש הוא פרוע. שאם היה נאמר האיסור על השערות היה שייך לומר שנידון כל מעט שערות בפני עצמן אבל כשנאמר על הראש הרי יש לידון על הראש בכולל.

וגם הא פשוט שאין למילף מהקרא איסור אלא מה שצריך הכהן לפרוע בראש הסוטה, לא מבעיא להפירוש ברש"י שהלמוד הוא מדכתיב ופרע מכלל דהוא שעתא לא פרועה הות, שודאי הוי הלמוד רק על מה שצריך לפרוע בסוטה, דעל השיעור שלא מתקיים מצות פריעה בסוטה ליכא ראייה דאף אם היתה בה היא שעתא פרועה בפחות מחשיבות פריעה לדין סוטה נמי הא שייך לצוות לכהן שיפרע. אלא אף לפירוש ראשון שברש"י שהלמוד הוא מדעבדין לה הכי לנוולה מכלל דאסור נמי אין למילף אלא מה שהוא ניוול לסוטה ולא בפחות, ואף שיש לומר לפירוש זה דאף במשהו הוא קצת ניוול אך שהצריכה תורה לנוולה ביותר וממילא יש לאסור אף במשהו, אבל הא הוא למילף דין חדש מכאן שודאי לא שייך למילף יותר ממה שמצינו במצות סוטה שבקרא זה שהרי יש גם לומר דבפחות אינו ניוול כלל. ובסוטה ודאי לא סגי בפריעת משהו, ובגמ' משמע שאף מהגוף היתה מגולה עד לבה שהיו קושרין למעלה מדדיה חבל מצרי שלא ישמטו בגדיה מעליה וא"כ היתה ערומה עד שם וכמפורש ברש"י דף ח' ד"ה בהני שכתב שהיא ערומה עד לבה וראשה פרוע, וא"כ כ"ש שהראש שמפורש בו דין הפריעה שלא סגי במשהו, ואף אם נימא שלא בעינן כולו מ"מ חלק גדול מהראש צריך ודאי שיהיה פרוע, וגם בשביל משהו פריעה לא היה מקום לטעות שיהיו כלי זהב בזיון לומר עליה אינשי שליו ערטיל וסיים מסאניה ורש"י הא פי' הא דראשה פרוע שבשביל זה היה מקום לטעות שיאמרו. ולכן ודאי שלכל הפחות חלק גדול מהראש יותר מטפח הרבה היה מגולה, וממילא אין למילף לאסור לנשים מהאי קרא בפחות מדין הפריעה שבסוטה.

אך אף שהלמוד אפשר ליכא לפ"ז אף על יותר מטפח כפי המסתבר שחלק גדול מהראש לדין סוטה הוא הרבה יותר מטפח דהוא רוב הראש או לכה"פ קרוב לרוב הראש, מ"מ הא עכ"פ יש למילף דכל הראש הוא ממקומות המכוסים דהא לא מסוים איזו חלק מהראש הוא מקום שמגלות אלא דרשאות לגלות משהו מהראש באיזו מקום שהוא ונמצא שכל הראש הוא נחשב

מקום המכוסה אך שאין ראייה לאסור לגלות אף שהוא מקום המכוסה אלא כפי השיעור. וכיון שכל הראש הוא מקום המכוסה, יש לאסור ממילא מדין ערוה כמו מקומות המכוסות שבגופה. ואף שאין למילף זה ביחוד מקרא דופרע ראש האשה ידעין זה ממילא מקרא זה ע"י שידעין שכל הראש יש להחשיב מקום המכוסה ואסורה מדין ערוה דעלמא כשאר המקומות.

ולכן כיון שבדין מקומות המכוסים יש חלוק בין טפח לפחות לענין ראייה שלא בכוונה, עיין /או"ח/ בסימן ע"ה בב"ח, דבכוונה להסתכל הא אסור אפילו במקומות המגולים, גם בשערות יש חלוק זה דאין מקום להחמיר בשערות יותר מגופה כיון דכל האיסור הוא משום שנחשבו מקום מכוסה, וממילא נראה דאף לה"א שברמ"א דבאשה אחרת אפילו בפחות מטפח הוא ערוה נמי לא יפלוג בשער, דשאני בשר דבכל הנשים הוא מקום מכוסה ובכל מקום מכוסות סובר דהוא ערוה אף בפחות מטפח דהא צריכה להחשיב שפחות מטפח לא יהיה ערוה רק מצד שמותרת לגלות שזה יפקיע משם ערוה, וזה הא ליכא אלא בפני בעלה, דעל פחות מטפח שאינו ערוה ממש עושה ההיתר להפקיע משם ערוה, אבל בשער שמה שהוא נחשב מקום מכוסה שנעשה מזה ערוה, הוא האיסור דהא בתולות אין מכוסות וכן בביתה אינה צריכה לכסות, לכן אף שעכ"פ נחשבו כל השערות מקום המכוסה מצד שלא מסוים אין להחשיב ערוה בפחות מטפח, שחזינן שאינה ערוה ממש שהיתר מפקיע והרי ליכא איסור גם לגבי אחריו רק מחשיבות מקום מכוסה שמה שאינו איסור הא מפקיע משם ערוה בפחות מטפח ולכן אין לאסור כשרוצה לגלות. ומה שאסור לאחרים להסתכל בה בכוונה אין להצריכה לכסות בשביל זה דהא איסור זה יש גם על מקומות הגלויים כפניה וידיה ולא הצריכה לכסות.

והחת"ס בסימן ל"ו לא הביא מהגמ' אלא מקרא דמבעד לצמתך שערך שמשבחה קרא בצניעות שהשערות הם מבעד לצמתך, אבל אין ראייה משם שלא היו יוצאות משם דאפשר יצאו משם עד טפח ויותר אבל משבחה על שמכסה עיקר שערותיה המיפות אותה. וכוונת הרשב"א ברכות דף כ"ד שכנגד השערות שמחוץ לצמתה שאינה מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד, אפשר הוא אף ביוצאות טפח שכן יותר משמע שם ברשב"א דקאי על טפח באשה שמסיק דוקא ממקום צנוע אבל פניה ידיה ורגליה וקול דבורה ושערה מחוץ לצמתה שאינה מתכסה אין חוששין להם משמע שהוא אף בטפח. אבל כוונת החת"ס שהביא מהקרא הוא משום שמפרש צמתך הוא עוד בגד לבד הכובע שעל ראשה שהוא מצמצם השער שלא יבצבו לחוץ, שלכן אינו מניח בגד זה לשום שערות לצאת ורק מעט שא"א לצמצם ורק ע"ז קאי הרשב"א. וזה תמוה מנ"ל לפרש שהיה על ראשן שני בגדים כובע ובגד המצמצם השער שיצאו מהכובע שיהיו ג"כ מכוסות דלמא לא היתה לובשת אלא בגד אחד שהוא צמתה ומצמצם רק עיקר השערות. וגם הא מוכרח לפרש כן לא מבעיא לרש"י ותוס' דסברי דסגי לאשה לילך בכסוי מטפחת לבד דלא שייך לפרש כלל שצמתה הוא בגד שני, אלא אף להרמב"ם שסובר דלא סגי במטפחת לבד נמי הא הוא רק מדת יהודית ולא מדאורייתא ולא מסתבר שמשבח אותה הקרא בדת יהודית אלא בשמירת דיני התורה. ומאחר שהקרא איירי רק בבגד אחד הרי יש לפרש שיוצאות מהצמת עד טפח וגם יותר. ולכן אף להחולקין על הרשב"א אולי יודו שלא נאסר בפחות מטפח. וגם להרמב"ם שלא סגי במטפחת לבד מנא לן שמצריך שתלבש שני בגדים מטפחת וגם כובע, דפשוט שהוא משום שמטפחת לא סגי משום שהוא כסוי דק או שיש בה נקבים כנקבי הסל כמו הסבכות כדפי' הב"ח באהע"ז סימן קט"ו אבל אם היה כסוי טוב אף שהוא בגד אחד סגי. וכמו קלתה לפרש"י שא"צ ללבוש קלתה ועוד בגד ע"ז דקלתה לא נעשה לבגד אלא שהפירוש שבקלתה אסורה בשוק אלא צריכה לכסות בבגד ולא בקלתה כלל, כ"כ הוא להרמב"ם שפי' שקלתה הוא מטפחת נמי הפירוש שצריכה בגד המכסה שפיר ולא במטפחת אבל מטפחת לא צריכה כלל.

גם מה שהחמיר החת"ס לאסור מדת יהודית אפילו בחדרה בלא מטפחת והביא זה מהב"ח וב"ש, הנה בב"ח איתא בחצרה בכל הדבור שלו שהוא מקום פרוץ ואין הדרך ליטול רשות להכנס שם וגם מצוי שם אנשי ביתה, וכדמוכרח בדבריו שכן מסיק והכי נהוג דאפילו בפני אנשי ביתה אינה שרויה בלא מטפחת וכיפה שבראשה. וגם בב"ש /אה"ע קט"ו/ סק"ט הוזכר חצר, וכן בש"ג כתובות שהביא הסמ"ג בשם הירושל' שהביא הב"ש איתא שאסורה בחצר ומנא ליה לאסור גם בחדרה. איברא דברמב"ם פ"ג מסוטה ה"ה איתא והיא עומדת ביניה בלא רדיד ובלא מטפחת אלא בבגדיה וכיפה שעל ראשה כמו שהאשה בתוך ביתה, משמע מזה שהאשה בתוך ביתה צריכה נמי לכסות בכיפה שאף שאין זה כרדיד ומטפחת מ"מ איזה כיסוי הויה. אבל אף אם נימא כן בדעת הרמב"ם לא הי"ל לפסוק כותיה נגד רש"י ותוס' וכל השיטות במחלוקת בדת יהודית שיש לדון בספק להקל, וגם יותר נוטה שלא לדינא מצריך הרמב"ם שבביתה תכסה בכיפה דהי"ל לכתוב זה במקומו בפכ"ד מאישות שיש עוד דין שלישי שבביתה תכסה בכיפה ומחצר לחצר דרך מבוי צריכה מטפחת דוקא שלא להתחשב עוברת על דת ובשוק ומבוי מפולש צריכה רדיד, ולכן משמע שכוונתו רק לדין הסוטה שאף מתחלה קודם שהגיע זמן שהכהן יגלה שערה מ"מ אין מניחין אותה ללבש רדיד ומטפחת אלא כיפה שלזה אין שום חשיבות דגם בביתה רגילה ללבושה ששם אין לובשת לחשיבות, אבל אין כוונתו שלובשתו לכיפה גם בביתה בשביל איסור פריעת ראש דודאי גם להרמב"ם מותרת אף שאוסר בחצר להב"ח. ולכן מה שאוסר החת"ס גם בחדרה לא מצינו ואדרבה משמע שכו"ע מתירין, והט"ז מתיר לכו"ע אף בחצר יחידי אף בלא קלתה ומטפחת עיין שם בסק"ה וכן סובר הפרישה, ואף הד"מ אות ד' סובר כן והוא פי' שהלא תצא שכתב הטור אינו למידק שיש איסור אלא משום שצניעות מיהא הוי אפילו בבית כהא דקמחית עיין שם. ולכן שיטת החת"ס בזה הוא דבר תמוה.

ולכן לדינא אף שמן הראוי שיחמירו הנשים לכסות כדסובר החת"ס הואיל ויצא מפומיה דגאון גדול כמותו בין בדין הראשון בין בדין השני, ובדין השני הא איכא גם מעלה דצניעות דקמחית שכתב הד"מ, אבל פשוט שאלו הרוצות להקל בשני הדינים אין

להחשיב לעוברות על דת יהודית ח"ו, ואין להמנע אפילו לת"ח ויר"ש מלישא אשה כזו אם היא יראת שמים ומדקדקת במצות ובעלת מדות. אבל הוא רק ערך ב' אצבעות בגובה שהפנים הוא ערך אורך ב' טפחים ויהיה בצרוף פחות מטפח ויותר אסורה.

וענין חצות היום נכון כדבארתי שהחצות הוא כשהחמה היא באמצע דרום אבל אין החצאין שמהנץ עד החצות שהוא באמצע דרום והחצי שמאמצע דרום עד השקיעה שוין אלא איזה ימים בשנה אבל רוב השנה יש שחצי הראשון גדול ויש שחצי האחרון גדול, כגון היום שהביא אתר"ה מעשרים לאפריל שהנץ היה עשרה מינוט /דקות/ אחר חמש והשקיעה ארבעים מינוט אחר שש נמצא שחצי הראשון היה גדול בעשרה מינוט. ויום שני ביאנואר שהנץ היה עשרים מינוט אחר שבע והשקיעה היתה ארבעים מינוט אחר ארבע נמצא שהיו החצאין שוין. ויום כ"א ביאנואר שהנץ היה ט"ו מינוט אחר שבע ושקיעה בשעה חמש נמצא שחצי השני היה גדול בט"ו מינוט. ונוגע לדינא שלענין דינים שבחצי הראשון שהוא לק"ש ותפלה נידון לפי החצי הראשון, ולענין דיני חצי השני שהוא לחשיבות פלג המנחה ואכילה בערבי שבתות וי"ט נידון לפי החצי השני, ידידו מוקירו, משה פיינשטיין

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן מב

בדבר מחיצה בין נשים לאנשים בבית הכנסת ובענין הבימה כ"ה תמוז תשט"ו. מע"כ ידידי הר"ר מרדכי קאהן שליט"א.

הנה בדבר מחיצה שבין הנשים לאנשים ודאי מן הראוי כשאפשר טוב לעשות גבוהה שלא יתראו הנשים כלל ובפרט במדינה זו שהרבה נשים הולכות פרועי ראש וגם בזרועות מגולות גם כשהולכות לביה"כ ובעוה"ר אין כח למחות בידן. אבל כשאי אפשר כבר בארתי בתשובה שנדפסה זה הרבה שנים שצריכה להיות גבוהה עד אחר הכתפים שהוא לבינוניות ערך ח"י טפחים שזהו השיעור מדין המחיצה וגם אם יהיו בזרועות מגולות לא יתראו. ובדבר השער כיון שהוא שעת הדחק שאין מניחין באופן אחר יש לסמוך על המקילין הרי"ף והרמב"ם שאין השער ערוה לענין ק"ש ודברי תורה. ובזמננו שבעוה"ר רוב הנשים הולכות פרועות ראש אף שהוא באיסור כתב בערוך השלחן סי' ע"ה שאף להאוסרין נמי יש להקל מאחר דעכ"פ הא אין דרכן לכסות, וערוה לאיסור ק"ש ודברי תורה תלוי בדרכן לכסותו ממש ולא שהאיסור מחשיב למקום מכוסה. ולע"ד נראה ראייה גדולה מהא דהוצרך רב ששת בברכות דף כ"ד להוכיח דשער באשה ערוה מקרא דשערך כעדר העזים שהוא קרא דדברי קבלה ורק מסברא בעלמא שהוא מדמשבח לה קרא בגוה כדפרש"י, ואמאי לא הביא הקרא דופרע ראש האשה שילפינן מזה דאסור לילך בגילוי הראש ומצד זה הוא מקום מכוסה שעושה להשער דין ערוה, אלא ודאי שהאיסור לילך מגולה לא היה עושה את השער בדין ערוה, ולכן הוצרך להביא קרא דמשבח לה בגוה שמזה ש"מ תאוה היא כדפרש"י, וא"כ מאחר שאף דמשבח קרא בגוה לא נאסר לקרות ק"ש כנגד שער פנויות שדרכן לילך פרועות כמפורש בש"ע, אלמא דטעם זה אינו אוסר כשדרכן לילך פרועות, לכן כיון שעתה הורגלו לילך אף הנשואות פרועות אף שהוא באיסור אינו ערוה לגבי ק"ש ודברי תורה. ולכן בשעת הדחק יש לסמוך ע"ז. ויראי ה' יש להם להחמיר להפוך פניהם לצד אחד /אחר/ כשאומרים קריאת שמע וכל סדר התפלה וכשא"א יסגרו עיניהם דכיון שלעצמן יכולין להחמיר אין זה שעה"ד לפניהם.

שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק ב סימן יב

בענין פאה נכרית עש"ק י"א תמוז תשכ"ב. מע"כ ידידי הנכבד מוהר"ר דוד לאפא שליט"א.

הנה בענין פאה נכרית שנשאלתי מרעיתך הרבנית הכבודה תחיה אשר אתר"ה רוצה לידע דעתי בזה. הנכון לע"ד אף שאיכא מאן דחושש לאסור פאה נכרית משום מראית עין עיין בעטרת זקנים או"ח סימן ע"ה, מ"מ רוב רבותינו וגם מאלו שסומכין עיקרי ההוראה עליהם מתירים והם הרמ"א שם ובסימן ש"ג בד"מ והמג"א והפמ"ג, וכן משמע גם מהגר"א שסובר כן שלא אסרו בזה משום מראית העין. וכמעט שמוכרח מהגמ' פ' במה אשה שאם איירי דיוצאה בפאה נכרית דוקא במכוסה לא היה שייך לומר דעל שערות זקנה לילדה נחוש למחכו עלה. והטעם פשוט שכיון שלא מצינו בגמ' שאסרו אין למילף ממקומות אחרים שאסרו משום מראית עין, דאין למילף חדא מאידך, ולכן נאמר איסור מראית עין ביחוד בכל דבר שאסרו. ובפאה נכרית ודאי הא אין למילף חדא דאין זה איסור לאו אלא איסור עשה דעל האשה להיות צנועה ולכסות ראשה ואין למילף ממה שאסרו בשבת ועוד איסורי לאוין. ועוד משום שברוב הפעמים ניכר שהשערות הם מפאה נכרית, ואף אם אינו ניכר לאנשים שאין מסתכלין כ"כ בנשים עד שיכירו מ"מ לנשים ודאי ניכר ברובא דרובא ואולי גם כולן ניכרות, ולכן בשביל מה שנזדמן לפעמים רחוקות שלא ניכר לאסרו.

וכעין ראייה לזה מהא שמוטר להתגלח הזקן במספרים כעין תער ולא אסרו משום מראית העין אף ששם הוא מאיסורי לאוין וגם הם חמש לאוין אלמא דלא בכל דבר אסרו. ואולי הוא נמי משום דברוב הפעמים ניכר להרגילים להתגלח שאינו גלוח דתער, לא אסרו בשביל פעמים רחוקים שלא ניכר, ואף שהם מצוים גם בין אנשים שאין מתגלחין שהם אין מכירין כ"כ מ"מ כיון שלהמתגלחים הוא ניכר כבר הוא כידוע זה לכל דחברך חברא אית ליה וידעו הכל שפלוני מתגלח במספרים ובסם וכדומה ולא בתער. וא"כ כ"ש באשה שעיקר היא נמצאת בין הנשים שהן מכירות שהיא פאה נכרית שאין לאסור בשביל שיטעו אנשים שאין מכירין זה דנחשב כידוע גם להם. ואף אם היא אשה שמלאכתה בין אנשים נמי כיון שעכ"פ ניכר לנשים אין לאסור, וממילא אין לאסור גם כשלא ניכר לפעמים, אף אם היה זה מאיסורי לאוין, וכ"ש שהוא רק מאיסורי עשה שאפשר שליכא כלל איסור מראית עין בזה.

יש עוד טעם גדול במה שלא אסרו בפאה נכרית, דכיון דידוע לכל שיש ללבוש פאה נכרית שתהיה נדמית כשערות האשה עצמה אין לאסור דמה"ת יחשדוהו הרואים מרחוק ואלו שאין מסתכלין כ"כ בנשים שהשער הנראה הוא משערות האשה עצמה כיון שהיא מוחזקת לאשה כשרה ויודעין שמקורב ודאי מכירין שאינן שערותיה והרואים אותה בקרוב ומסתכלין הרי ברוב הפעמים יכירו שהיא פאה נכרית. ואין לומר שבמדינתנו זו בזה"ז שנתפרצה שרוב נשים בעוה"ר אין מכסות ראשן שלכן יאמרו גם עליה שהיא מהפרוצות בזה, שלכן אף שלא אסרי רבנן אנן יש לאסור, חדא דאנן אין מחדשין איסור מה שלא אסרו מתחלה בגמ' והגאונים, ועוד הא א"א לחוש שיצא קלקול מזה דלהמכירין אותה לא יהיה שום חשד כיון שידעין שהיא אשה כשרה, ולהאין מכירין אותה ויאמרו שגם היא מהפרוצות בזה הרי לא ילמדו ממנה יותר משאר הפרוצות שהן הרבה בעוה"ר, ולא מצינו שאסרו בכה"ג. וטעם זה הוא גם על מה שלא אסרו לגלח במספרים כעין תער ובסם שנמי כיון שידוע שאפשר לגלח כעין תער בדבר המותר לא יחשדוהו, ואף שנתפרץ בעוה"ר שהרבה מגלחין בתער מ"מ אין לאסור עתה מה שלא אסרו מתחלה, וגם להמכירין אותו לא יהיה שום חשד כיון שהוא בחזקת כשרות ולהאין מכירין לא יצא מזה שום קלקול בזה שיחשבו עליו שגם הוא מהעבריינים יותר ממה שנמצאים שאר העבריינים.

ולכן לדינא אין כתר"ה יכול למחות ביד אשתו הרבנית החשובה מללבש פאה נכרית, שאף אם כתר"ה רוצה להחמיר אינו יכול להטיל חומרותיו עליה שזהו רק דין שלה, וכיון שהיא עושה כדין שהוא כרוב הפוסקים ושגם נראה כמותם, אינו יכול להחמיר עליה אף אם לא תכסה כלל הפאה נכרית, וכ"ש כשרוצה להלביש כובע עליה שיכסה רוב מהפאה נכרית שאין לכתר"ה להקפיד כלל. ואם כתר"ה הוא מהנוהגין להתגלח בסם ומספרים כעין תער ולא חש על עצמו למראית עין שהוא רק מטעמים שבארתי ודאי לא שייך שיחמיר עליה בפאה נכרית שהרי הוא כסותר הנהגת עצמו שאותן הטעמים איכא בזה עוד מכ"ש כדבארתי. ידיו, משה פיינשטיין

שו"ת יביע אומר חלק ו - אורח חיים סימן טו

נשאלתי אודות נערות רווקות, הרגילות ללכת ללא כיסוי ראש, והן מתפללות ומברכות שאר דברים שבקדושה, ולומדות בבתי ספר ללא הקפדה על כיסוי הראש, האם אין בזה איסור מן הדין במה שמזכירות שם שמים בראש מגולה.

(יא) ניהדר אנפין לנ"ד, כי הנה נתבאר בדברינו בס"ד שעצם הדין אם מותר לברך בראש מגולה, שנוי במחלוקת הפוסקים, ולדעת כמה מן הראשונים שמפרשים הגמ' דברכות (ו): שהברכות כסדרן, מוכח שמותר לברך קודם שיכסה ראשו, ואף לדעת האומרים דלאו דוקא הוא, (ועמש"כ בשו"ת יביע אומר ח"ד חאו"ח סי' ב אות ג), מ"מ הרי ת"ק דבמס' סופרים פ"ד ס"ל להיתרא, וכן נראה דעת הרמב"ם, וכן דעת המהרש"ל והפ"ח והגר"א, והחיד"א בכסא רחמים, שמעיקר הדין מותר, ואף בדעת מרן הש"ע (סי' צא) איכא עקולי ופשוטי, ולא מילתא פסיקתא היא, שדעת מהר"י עייאש בס' לחם יהודה שמרן פוסק להיתרא, וחזר בו ממ"ש בב"י דנקטינן כר' ירוחם שאוסר. ואף שהשבנו על דבריו, והוכחנו בעליל מדברי מרן הש"ע (סי' רו ס"ג) לאסור, מ"מ י"ל שאילו ראה מרן דברי האור זרוע בח"ב (סי' מג) שרבותינו שבצרפת היו עושים מעשה לברך בראש מגולה, ולא מצא להם טעם, זולת שנאמר דס"ל דהלכה כת"ק דבמס' סופרים, ולא כהיש אומרים שאוסרים, (ודרכם זאת לא נפלת ולא רחוקה היא, כי דעת ת"ק חשובה כדעת רבים, וכמ"ש התוס' ביצה (ב): ד"ה גבי שבת. ובכ"ד. וע"ע במחזיק ברכה א"ח (סי' נג סק"ג). ועוד שכל יסוד האיסור למ"ד שאוסר, אינו אלא מדרבנן, ובשל סופרים הלך אחר המיקל. וכמ"ש מרן החיד"א בשו"ת חיים שאל ח"ב (סי' לה). ע"ש). י"ל שלא היה פוסק בפשיטות כר' ירוחם שאסר. וגם לענין תפלה, לדעת ת"ק שבמס' סופרים נראה שלא אסר אלא בש"צ העובר לפני התיבה, ולא בתפלת יחיד, אלא שהרמב"ם אסר לכתחלה בתפלה משום הכון לקראת אלהיך ישראל. והואיל ועינינו הרואות שהמנהג פשוט שכל הבנות החרדות לדבר ה' שרגילות ללכת ללא כיסוי ראש לפני נישואיהן, מתפללות ומברכות ואומרות דברי קדושה, ולומדות תורה בבתי הספר, ללא כיסוי ראש כלל, ולא שמענו מעולם שיחמירו בזה, ומצד ההלכה יש פנים מסבירות להקל לבנות פנויות שהולכות כן באופן תמידי, לכן נראה שאין למחות בידן, שיש להן על מה שיסמוכו. והנה בעצם הליכתן בגילוי ראש, ראיתיה הלום בספר אבן ספיר (חדרי תימן, סי' כז, ד"ס סע"א), שהביא מנהג תימן שגם הבתולות מכסות ראשן, ונשאל שם על מנהגינן, וענה שהבתולות הולכות בגילוי הראש, ותמהו עליו הלא שער באשה ערוה גם לבתולות, והשיב, משנה ערוכה היא (ברפ"ב דכתובות) אם יש עדים שיצאה בהינמא וראשה פרוע, אמרו, אדרבה, משם ראייה, שרק ביום חתונתן פרעו ראשן לסימן שבתולות הן ולא זולת. וכל ע"ז, ואינו מוכרח. ע"כ. והנה בלא"ה יש לדחות הראיה ממתני' דכתובות, כמ"ש בשו"ת מהר"י הלוי אחי הט"ז (בסי' ט), שאין להביא ראיה ממתני' הנ"ל להתיר לבתולות ארוסות לצאת לרה"ר בגילוי ראש, דהתם מיירי ששערותיה על כתפה, ואין ראשה פרוע ממש, וכמו שפירש רש"י שם. וכ"כ בשו"ת רעק"א תניא (סי' עט). אלא שבשטה מקובצת שם כתב דאה"נ דארוסות מותרות בגילוי ראש, ומפרש למתני' כפשטה. וע"ע בשו"ת מהר"ץ חיות (סי' נג). ובתשובה אחרת כתבנו בזה ואכמ"ל. **אולם באמת הדבר מבואר בפוסקים הראשונים שהבתולות מותרות ללכת בגילוי הראש.** וכמ"ש ראבי"ה ברכות (סי' עו). והמרדכי והרא"ש (ברכות כד) והגמ"י (פ"ג מה' ק"ש). והמאירי (ברכות שם). וע"ע בארחות חיים (הל' ק"ש אות לו) שכ"כ בשם ר"ת. וכ"כ התוס' נדרים (ל סע"ב). וכן פסקו הטוש"ע (סי' עה ס"ב). ע"ש. ואנו אין לנו אלא דברי הפוסקים שמפיהם אנו חיים. (ועמש"כ בס"ד בשו"ת יביע אומר ח"ד חאו"ח סי' ג). ולכן כיון שהולכות תמיד בגילוי הראש, ואין דרכן מעולם לכסות ראשן, אין בזה זלזול ח"ו לברך ולומר דברים שבקדושה ולהתפלל בגילוי הראש, ודוקא לגבי אנשים ששורת דרך ארץ לכסות ראשם בפני גדולים (כההיא דקידושין לג ובמס' כלה), הו"ל זלזול אם יברכו ויזכירו ש"ש בגילוי ראש, וכ"ש להתפלל בגילוי ראש, וגם זה רק ממדת חסידות ומצד המוסר, וכמ"ש הגר"א הנ"ל. ואמנם

ראיתי להרה"ג המפו' כמהר"ר עובדיה הדאיה ז"ל בשו"ת ישכיל עבדי חלק ז' (בדף רפט ע"א), שנשאל בד"ז, ולאחר שהביא בקצור ד' הש"ע והאחרונים שכל לאסור להוציא מפיו אזכרה בראש מגולה, העלה, דממילא אין שום הבדל בזה בין איש לאשה ובין קטן לקטנה שכולם שוים לאיסור, ולכן פשוט שעל ההורים והמורים למחות בילדותיהן שלא לקרות בד"ת בגילוי הראש, ושהמנהג שנהגו בבתי ספר של החרדים להתיר לבחורות לקרות וללמוד תורה בגילוי ראש אין לו על מה לסמוך, והקולר מוטל על מי שיש בידו למחות. וכן מבואר בס' חסד לאלפים (סי' ב אות ח) שהנשים הטובלות צריכות להזהר לכסות ראשן בעת ברכת הטבילה. הרי שאין חילוק בין איש לאשה. עכת"ד. והנה אין שום ראייה מהחסד לאלפים, שהוא מדבר באשה נשואה שתמיד דרכה לכסות ראשה, ולכן חייבת לכסות ראשה כשמוציאה מפיה הזכרת השם בברכה ובת"ת, משא"כ בתולדות פנויות שרגילות ללכת בגילוי ראש, ולא שמענו שיצטרכו לכסות ראשן בשעת הלימוד בבתי הספר, או כשמברכות, ו"ל שנהגו כדעת המתירים, ויש להן על מה שיסמוכו. הלא הם מהרש"ל והפר"ח והגר"א וסיעתם. ולכן בצירוף כל הנ"ל נלע"ד שאין למחות בידן, שיש להן ע"מ שיסמוכו. וכן דיברתי בזה עם ידידי הגאון המפורסם כמהר"ר יוסף שלום אלישיב שליט"א, והסכים עמי שיש להקל, מאחר שכן פשט המנהג גם אצל הבנות החרדות לדבר ה'. ומ"מ נ"ל שלכל הפחות בתפלת שמנה עשרה ישימו כסוי על ראשן, לצאת ידי חובת הרמב"ם והטוש"ע, וכן ראוי שיחמירו על עצמן בזה בברכת המזון, שהיא מן התורה, והחמירו בה הפוסקים כתפלה, והני מילי אבעי לן למימרנהו בניחותא כי היכי דליקבלו. והנלע"ד כתבתי.

שו"ת יביע אומר חלק ד - אבן העזר סימן ג

לכבוד הרה"ג ר' יאיר חפוטא שליט"א. הרב דבאר יעקב.

אחרי עתרת החיים והשלום וכל טוב סלה. בדבר השאלה אם יש איזה פתח להתיר לאשה צעירה לימים, שהיא אלמנה או גרושה שלא לכסות ראשה בצאתה לרחוב. או באין תפונה עליה לכסות ראשה ע"פ הדין.

א. נודע מ"ש הרמב"ם (פכ"א מהא"ב הי"ז) וז"ל, לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש. וכן הוא בטוש"ע אה"ע (סי' כא ס"ב). והאחרונים ז"ל הרגישו, דלכא"ו זה סותר מ"ש ראב"ה (פ"ג דברכות סי' עו), דהא דקי"ל שער באשה ערוה, היינו באשה נשואה שאין רגילה לגלות שער ראשה, אבל בתולה רגילה בגילוי שער לא חיישין דליכא הרהור בכה"ג. ע"כ. והובא להלכה במרדכי (שם). ובארחות חיים (הל' ק"ש אות לו) כ' בשם ר"ת, שכן הוא מעשים בכל יום לקרות ק"ש כנגד שער הבתולות. וכ"ה במאירי (ברכות כד). וכן פסק הרא"ש (פ"ג דברכות ס"ס לז). וכ"פ הטוש"ע באו"ח (סי' עה ס"ב), שמותר לקרות ק"ש כנגד שער הבתולות, שדרכן לילך פרועות ראש. אשר על כן כתב הפרישה אה"ע (סי' כא אות ג) דפנויה שצריכה לכסות ראשה היינו אלמנה או גרושה, אבל בתולה מותרת להלך בפרוע ראש וכמנהגינן. וכ"כ הב"ח והח"מ ובית שמואל שם. וכ' הב"ח, שמקור דברי הרמב"ם מהגמ' כתובות (עב) ופרע את ראש האשה, תנא דבי ר' ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש. [ופרש"י, מדעבדין לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה מכלל שאסור. א"נ מדכתיב ופרע מכלל דהיא שעתא לאו פרוע הות, ש"מ אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש. וכן עיקר. עכ"ל. ולכאורה כוונת רש"י בפ"י הראשון כמ"ש במדרש במדבר רבה (פרשה ט סי' יג), ופרע, למה, לפי שדרך בנות ישראל ראשיהן מכוסות ולכן היה פורע ראשה ואומר לה, את פרשת מדרכי בנות ישראל שדרכן להיות ראשיהן מכוסות, והלכת בדרכי הגוים שראשיהן פרועות, הרי לך מה שרצית. ע"כ. וזהו מדה כנגד מדה, היא התנהגה בפרוע ראש להתנאות על בועלה, לפיכך יפרע הכהן את ראשה. אולם בסוטה (ח סע"ב), היא פירסה לו סודרין נאין על ראשה, לפיכך היה הכהן נוטל כיפה מעל ראשה ומניחו תחת רגליה. ע"ש. ועפ"ז ג"כ יל"פ כוונת רש"י שכיון שהיא כיסתה ראשה בשיראין להתנאות על בועלה, הכהן היה מנוולה ע"י פרוע ראש. והו"ל מדה כנגד מדה. ומכיון שנחשב לניוויל אלמא דאסור. וכ"מ בתוס' ר"ד. ודו"ק]. וממ"ש אזהרה לבנות ישראל ולא לאשה משמע שאפי' פנויה הויא בכלל האזהרה. ע"כ. ולכא"ו כ"מ ג"כ בנדריים (ל:), הנודר משחורי הראש אסור בקרחין ובעלי שיבה, ומותר בנשים ובקטנים, שאין נקראים שחורי הראש אלא אנשים. ובגמ', מ"ט, אנשים זימנין דמכסו רישייהו זימנין דמגלו רישייהו, אבל נשים לעולם מיכסו, וקטנים לעולם מגלו. ופי' הר"ן, דנשים כיון דלעולם מיכסו אדם מתארם במכוסו הראש, וקטנים כיון דלעולם מיגלו אדם מתארם במגולי הראש. וכיון שאמר שחורי הראש ודאי שנתכוון לאנשים וכו'. וע' בתוס' ישנים שם, שבקטנים מותר בין זכרים בין נקבות, שאפי' נקבות קטנות שאינן נשואות רגילות יפה בגילוי הראש. ע"ש. ומשמע שמותר בנשים אפי' פנויות, אלמא דמכוסו הראש נקראות כשאר נשים הנשואות, שהרי כיון שנישאו פעם והיו מכסות ראשן, אין נראה לכלל עם קטנות שלעולם מגלו רישייהו. ואילו היו מותרות בפרוע ראש, היה צריך לאסור בנשים פנויות שנתגרשו או נתאלמנו, דהו"ל כי גברי, זימנין דמגלו רישייהו זימנין דמכסו. וי"ל. [שו"ר מ"ש בשו"ת עדות ביהוסף מטעלז סי' כט סוף ענף ד, וע"ע במגן גבורים סי' עה מ"ש בזה. ודו"ק]. ומיהו בירושלמי (פ"ב דכתובות סוף ה"א), אהא דתנן, אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע כתובתה מאתים, פריך, וחש לומר שמא בתולה מן הנישואין היא, ומשני זאת אומרת בתולה מן הנישואין אינה יוצאת וראשה פרוע. ע"כ. ומבואר מכאן שאלמנה או גרושה מן הנישואין אינה יוצאת פרועת ראש לרה"ר. וכד' הרמב"ם.

ב. ועינא דשפיר חזי להמג"א (סי' עה סק"ג) שהקשה עמ"ש הש"ע שם, שמותר לקרות ק"ש כנגד שער בתולות שדרכן לילך בפרוע ראש, שהרי באה"ע (סי' כא ס"ב) איתא, שאפי' פנויות לא תלכנה פרועי ראש, ודוחק לומר דפנויות דהתם היינו אלמנות דא"כ הו"ל לפרש. אלא י"ל דהתם מיירי כשסותרת קליעות שערותיה והולכת בשוק שזהו אסור אפי' בפנויה וכן פרש"י בפר' נשא בפסוק ופרע את ראש האשה. ומ"מ צ"ל דפנויה לא מתסרא מדאו', שאם תאמר דקרא איירי בפנויה א"כ תהא אסורה בגילוי הראש, דמהכא יליף בכתובות שלא תלכנה בנות ישראל בפרוע ראש, א"ו דקרא לא איירי בפנויה, ורק מדת צניעות היא לבתולה

שלא לילך כן. ע"כ. וכן הובא להלכה בשו"ת שבות יעקב ח"א (סי' קג), וכתב ע"ז, והא דאמרי' ברפ"ב דכתובות אם יש עדים שיצאת בהינמא וראשה פרוע כתובתה מאתים, ומשמע שהולכת בפרוע ראש בשוק. וכן מנהיגו שהכלה הולכת ביום חתונתה עם שערות סתורות, היינו משום שבאותו פעם הולכים עמה הרבה קרובים ושושבינים וליכא למיחש למידי. ע"כ. **אולם בשטה מקובצת** (כתובות טו:) בד"ה וראשה פרוע, כ' ז"ל, פי' מגולה, וכך היו נוהגין לבתולה ולא לאלמנה. והא דאמרי' לקמן (עב) ופרע את ראש האשה, מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא יצא /יצאו/ בפרוע ראש, י"ל דבנשואות קא מיירי. מליקוטי הגאונים. ע"כ.

ומוכח דבתולה שריא לילך בפרוע ראש אף בשערות סתורות דבכל גוונא קאמר. ורק החילוק הוא בין בתולה לנשואה. וכן"ל. וכ"כ המחצית השקל באו"ח שם שהמנהג שהבתולות יוצאות לרה"ר בשערות סתורות מקליעתן. וכ"כ המגן גבורים. וכן ראיתי להישועות יעקב באה"ע (סי' כא), שכל' להוכיח במישור מד' השטמ"ק שאין חילוק בין סתורות לקלועות, ושאף שהמג"א כ' לאסור בסתורות, העולם נהגו להקל ויש להן ע"מ שיסמוכו. ע"ש. **ופוק חזי מאי עמא דבר שאפי' אצל החרדים לדבר ה' הבתולות הולכות בפרוע ראש ובשערות סתורות. ולכאוי' י"ל שאף המג"א יודה להקל במקום שנהגו היתר בדבר.** דהא בכתובות (עב) אמרי' העוברת על דת יהודית יוצאת בלי כתובה, כגון היוצאת לשוק וראשה פרוע. ופריך, הא דאורייתא היא (ואמאי לא קרי לה דת משה. רש"י). ומשני, דאורייתא קלתה שפיר דמי. (היינו סל שיש לו בית קיבול מלמטה להולמו בראש וכו'. רש"י). דת יהודית אפילו קלתה נמי אסור. וכ"כ הרמב"ם (פכ"ד מה' אישות הי"א והי"ב), שהעוברת ע"ד משה היא היוצאה בשוק ושערה גלוי, והעוברת ע"ד יהודית היא שיוצאת לשוק וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים אף על פי ששערה מכוסה במטפחת. ע"ש. וכ"כ מרן הש"ע (סי' קטו ס"ד). **והנה היום פשט המנהג שהנשים יראות ה' יוצאות במטפחת או בכובע בלבד בלי צעיף או רביד /רדיד/, ואין פוצה פה ומצפצף. וע"כ דדוקא עצם כיסוי הראש שהוא דאורייתא הוא מחוייב המציאות לעולם ולא ישתנה בשום זמן, אבל מנהג בנות ישראל שנהגו לצניעות כל שהמנהג בכל העיר להקל אזלין בתר מנהגא.** ודמי למ"ש מהר"ם אלשקר (סי' לה) להתיר במקום שנהגו הנשים לצאת בשערות שחוץ לצמתן. ע"ש. ואף שהצמח צדק מליבאוויטש בתשו' (חאה"ע סי' קלט), ובחי' הש"ס (פ"ג דברכות ד"ה ע"א) האריך לחלוק על המהר"ם אלשקר. ע"ש. **מ"מ רבו האחרונים שסמכו ע"ד המהר"ם אלשקר, ובודאי שהנשים הנוהגות היתר בדבר אין מזניחין אותן ויש להן ע"מ שיסמוכו.** ואכמ"ל. **וה"נ במה שנהגו הנשים לצאת במטפחת או בכובע בלי שום צעיף או רדיד, כיון שהכל נהגו כן, בכה"ג אתי מנהג ומבטל מנהג.** וכן מתבאר מדברי הגאון ר' אליהו קלאצקין אב"ד לובלין בס' דברים אחדים (עמוד לב). **ורק בגילוי הראש ממש הרעיש על המיקל בדבר אף במקום שנהגו היתר שהואיל ומדאוי' הוי אין מקום להתיר כלל.** עש"ב. (וכן האריך בזה הגאון ר"י בורלא ז"ל בשו"ת וישב יוסף (חיו"ד סי' א - ב), ודחה דברי הרה"ג ר' ממתיה /מתתיה/ צורמאני אב"ד דבוקרשט שעלה על דעתו להקל בזה במקום שנהגו הנשים לילך פרועות ראש, ודימה דבר זה לד' המהר"ם אלשקר הנ"ל, והרהמ"ח דחאו בשתי ידים בטוב טעם ודעת. והסכים עמו הגאון ר' רפאל יצחק ישראל, הראב"ד ירושלים. ע"ש. וברור.) **והן אמת כי מגוף הגמרא (כתובות עב) דאסרין בקלתה משום דת יהודית, אין להקשות על מנהג הנשים בזה"ז, שהרי כ' בשו"ת תרומת הדשן (סי' י) דהיא דכתובות מיירי בקלתה שאינה קלועה יפה והיא חלולה ונקובה ושערה נראה דרך הנקבים כיעו"ש. אבל מד' הרמב"ם והש"ע נראה שאף במטפחת שמכסה את ראשה היטב יש משום דת יהודית. וכמ"ש ג"כ בשו"ת באר שבע (סי' יח). וע"ע בשו"ת חתם סופר (חאו"ח סי' לו). ע"ש. ואעפ"כ בזה"ז נהגו היתר בדבר, וע"כ דה"ט משום דאתי מנהג ומבטל מנהג, וא"כ אף שנהגו אז הבתולות שלא לילך פרועי ראש בשערות סתורות, לדעת המג"א, כיון שאינו אלא משום צניעות בעלמא, אתי מנהג ומבטל מנהג. ולא עדיף ממה שנאמר בגמ' בהדיא בדת יהודית. אולם שוב בינותי שאף מד' הרמב"ם והש"ע אין כ"כ ראייה, ש"ל דמטפחת דקאמר היינו שהיא שקופה ושערה ניכר עדיין, וכן מבואר בב"ח אה"ע (ר"ס קטו). הלא"ה יש להקל גם בלי צעיף. ושור' בשו"ת תשובה מאהבה ח"א (סי' מח) שהביא ד' הבאר שבע הנ"ל, וכתב שבמחכ"ת שגה בזה כי המטפחת שכל' הרמב"ם היא ג"כ מעשה רשת, ומטפחת וקלתה אחת הן, ששערותיהן נראות מתחתיהן. ע"ש. ולפ"ז ניחא בפשיטות מנהג הני נשי דידן שאינן עוברות ח"ו על דת יהודית. ומ"מ דעת רוב האחרו' שהבתולות יוצאות פרועי ראש בשערות סתורות ואין בכך כלום. ודלא כד' המג"א. וכמ"ש ג"כ בשו"ת עדות ביהוסף מטעלז (סי' כט סוף ענף ד). ובשו"ת תשורת שי ח"ב (סי' לח). ובשו"ת מהר"ץ חיות (סי' נג). ובשו"ת מים רבים (חאה"ע סי' ל). ע"ש. ומ"מ באלמנה או גרושה אין להקל, ואסור להן לצאת פרועי ראש לרה"ר כדין נשים נשואות ממש.**

ג. אולם נראה שיש מקום להתיר לאלמנה או גרושה לילך עם פאה נכרית ברה"ר, כי הנה ידועים דברי השלטי הגבורים ס"פ במה אשה (ס"ד:) שנ"ל להתיר לנשים לצאת בפאה נכרית, וכדמוכח ממתני' דקתני יוצאת אשה בכבול ובפאה נכרית לחצר. ולא אמרו שער באשה ערוה אלא רק בשער הדבוק לבשרה ממש וכו'. ע"ש. וכ"כ בהגהות עין משפט (נזיר כח:). ע"ש. ואמנם הגאון באר שבע (סי' יח) הביא דברי הגאון מהר"י קצנבלוביגן שכל' לדחות ההיתר בשתי ידים ומחי לה מאה עוכלי בעוכלא. וכן העלה הגאון המחבר שם בראיות נוספות. (וי"ל ע"ד). ע"ש. אולם הנה הרמ"א באו"ח (סי' עה ס"ב) כ' להקל בזה לענין ק"ש שמותר לקרות נגד פאה נכרית. וכ"כ הרמ"א בדרכי משה א"ח (סי' שג סק"ז) ככל ד' השה"ג הנ"ל בשמו. ע"ש. ואף המג"א הביא ד' השה"ג, וכתב עליו הנפק, וסיים, ודלא כהבאר שבע שהאריך לדחותו בדברים דחויים. ע"ש. והמשנ"ב שם ס"ק טו כ' בשם הפמ"ג, שבמדינות שהנשים יוצאות בפאה נכרית מגולה יש להם לסמוך על הש"ע. ע"ש. ואין לכחד כי באמת רבו האחרונים שאסרו איסור בכל תוקף בזה. ומהם בשאלת יעב"ץ ח"א (סי' ט). ובישועות יעקב (אה"ע סי' כא) בתשו' נכד המחבר. ובשו"ת דברי חיים מצאנז ח"ב (סי' נט). ועוד אחרונים רבים. ובעצי ארזים (סי' כא סק"ב) כ' שהמתיר בזה עתיד ליתן את הדין. וכן בשו"ת בית יצחק שמעלקיס (חאו"ח ס"ס טז) העלה שיש לחוש לגדולי האחרונים שאוסרים בזה. ע"ש. גם הגאון מהרש"ק בשו"ת שנות חיים (סי' שטז ד"צ ע"ד) כ' שחלילה להתיר בזה. ע"ש. ובשו"ת מהרי"ל דסקין (בקו"א סי' רג) אסר בזה ג"כ משום מראית העין. וכ"כ בשו"ת תשורת שי ח"א (סי' תקע). ובס' תורת שבת (סי' שג סק"י). ע"ש. ומ"מ מצינו לכמה מהאחרונים שהאריכו למעניתם ליישב קושיות הבאר שבע מעל השה"ג, וכמ"ש באורך בתשובה מאהבה ח"א (סי' מח). ובשו"ת עדות ביהוסף מטעלז (סי' כט). וע"ע בשו"ת בית יצחק

שמעלקים (חאו"ח סימן יד - טו). ואכמ"ל. ובשו"ת פני יצחק אבולעפייא ח"ו (חאה"ע סי' ו) עמד וימודד ארש על מנהג עירו דמשק שנהגו הנשים לצאת בפאה נכרית, והאריך ליישב המנהג ע"פ סברת שה"ג רמ"א ומג"א המתירים. ודלא כהב"ש וסיעתו. ולבסוף כ', שעכ"פ במנהגם שאין יוצאות בפאה הנכרית לרה"ר, אלא רק בחצריהם ובטירותם שאין רבים בוקעין בהן, יש להתיר אף להמחמירים שלא לצאת בפרוע ראש לחצר. ע"ש. אך בתורת שבת (סי' שג סק"י) כ' שגם בחצר הפורץ גדר ישכנו נחש. ואינו מוכרח. ובאמת שבעיקר הדין נראה שהעיקר לאסור לצאת בפאה נכרית לרה"ר מכל הני טעמי תריצי שכל האוסרים, שהם רוב הפוסקים. ומכ"ש דהוי איסור תורה. (ואף למ"ש הגרש"ק בשנות חיים שם שהוא איסור דרבנן, מ"מ עיקר האיסור לצאת בפר"ר לרה"ר הוי מה"ת.) וכבר כ' הגאון מהר"ץ חיות בתשו' (ס"ו נג) שבכל תפוצות ישראל במדינת פולין לא נשמע שיקילו בזה, זולת המתחדשים שפרצו גדרות ישראל. ע"ש. ולכן מצוה לפרסם ברבים לבל תצאנה הנשים הנשואות בפאה נכרית לרה"ר, כי בעוה"ר התחילו מחדש כמה מעדות המזרח לפרוץ גדר ולהקל בדבר, ובתוכן הרבה מנשי ת"ח ורבנים בישראל, מחוסר ידיעה בפוסקים. כי אין חכמה לאשה אלא בפלך, וילפי מקלקלתא מכמה מבנות אשכנז שנהגו קלות ראש בזה. (וכבוד ה' הסתר דבר לבלתי לגלות קלון הפורצות גדרן של חכמים שבתוכן נשים חכמניות לפי הדור היתום הזה.) ואמותינו הקדושות נהגו איסור בדבר, ויש בזה משום אל תטוש תורת אמתך. וכ"פ הגר"י בורלא בשו"ת וישב יוסף (חיו"ד סי' א). וכ"כ בתורת שבת (סי' שג סק"י). ע"ש. וכל זה לנשואות, אבל לאשה גרושה או אלמנה פנויה שכל עיקר איסורן לצאת בפר"ר לרה"ר אינו מה"ת, (וכמ"ש המג"א סי' עה, והשבות יעקב סי' קג), יש להקל להן בפאה נכרית. (וכעין מ"ש הפני יצחק הנ"ל, להתיר לנשואות לצאת בפאה נכרית לחצר, אפי' לדברי האוסרים גילוי שער באשה אף בחצר.) וע' בנדה (סח:) דרבנן בדאורייתא לא מיתחלף. ע"ש. והן אמת שלפי הטעם דחיישי' למראית העין, היה מקום להחמיר גם בגרושה ואלמנה, עפ"ד הש"ך יו"ד (סי' פז סק"ו) דאף במידי דרבנן חיישי' למראית העין, וכמ"ש בשבת (נד:) ולא בזוג אף על פי שהוא פקוק, וה"ט משום דמחזי כמאן דאזיל לחינגא, דהיינו למכור, ואיסור מקח וממכר בשבת אינו אלא מדרבנן. וכ"מ בתוס' כתובות (ס) ד"ה ממעכן. ומזה העיר עמ"ש הרמ"א בהגה שם, ובתורת חטאת (סוף כלל סב), שמותר לעשות חלב משקדים ולהניח בו בשר עוף, הואיל ואינו אלא מדרבנן, משא"כ בבשר בהמה דחיישי' משום מראית העין. אולם להנ"ל יש לאסור גם בבשר עוף. ושכ"פ מהרש"ל. ע"ש. (ובאמת דממהרש"ל אין ראייה כ"כ, דהא ס"ל בשר חיה ועוף בחלב דאורייתא. וכמ"ש הש"ך שם סק"ד בשמו. וכן העיר השערי דעה.) אולם בשו"ת אדני פז (סי' מא) כ' לדחות ראיות הש"ך, והעלה להקל בדבר. ע"ש. וכן העלה הפר"ח (סי' פז סק"ז) לקיים ד' הרמ"א, שבאיסור דרבנן מיהא לא חיישי' למראית העין כל שלא נאמר בהדיא בש"ס גזרה זו. עש"ב. וכן הסכים הכרתי ופולתי שם. וע"ע בשו"ת רב פעלים ח"א (בהשמטה שבראש הספר). ע"ש. והט"ז יו"ד (שם סק"ד) כ' ג"כ שדברי הרמ"א נכונים, ושכן המנהג, ומ"מ לכתחלה יש להניח שקדים וכו'. ע"ש. וע"ע בשאר אחרונים שם. ובתשו' נוב"י תניא (חאו"ח ס"ו ל). ואכמ"ל. ועכ"פ כאן שאף בנשואות יש מקילים (גם ברה"ר) בגרושה או אלמנה מיהא יש להקל. ובפרט במקום צורך גדול שהדבר נוגע לעבודתה ופרנסתה. ודו"ק.

ד. ובהיותי בזה ראיתי להגאון ר' משה פיינשטיין שליט"א בשו"ת אגרות משה (חאה"ע סי' נז), שנשאל אודות אלמנה שהובטח לה עבודה לכלכל בניה באופן שלא תכסה ראשה, והשיב, שנראה דמאחר שלא נאמר בתורה דין איסור פרוע ראש בלשון איסור, אין אלא חיוב עשה שתלך בכיסוי הראש. ומסתברא דבהא פליגי ב' לשונות רש"י (כתובות עב) דלפי' א' דילפינן דמדעבדינן הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה מכלל דאסור, אלמא דס"ל שהוא איסור משום פריצות. וכ"כ הריטב"א שם. אבל לפי' ב' דמדכתיב ופרע מכלל דלאו פרועה הות, משמע שהוא ענין מצוה עליה ללכת בכיסוי הראש, ולא ענין אסור, רק שממילא עוברת על העשה כשהולכת פ"ר. ונ"מ דלפי' הב' שהוא רק חיוב עשה הוי ככל מ"ע שאינו חייב לבזבז יותר מחומש, ולכן כל שיש לה הפסד ממון כחומש נכסים ויותר כנ"ד שאין ביכלתה להשיג משרה לפרנסתה ופרנסת בניה הוי אונס שאינה מחוייבת. וכבר כ' רש"י שהעיקר כפי' ב'. ומ"מ באשת איש שהאיסור לילך בפרוע ראש הוי מדאורייתא יש לאסור מספק שיש לחוש לפי' א' של רש"י שסובר שהוא איסור, וא"כ יש לאסור אף בהפסד כל ממונה, אבל באלמנה דהוי מדרבנן, דהא קרא רק בא"א נאמר, יש להקל מספק, דסד"ר לקולא. ויש ג"כ לומר שאולי דת יהודית הוי רק מדין מנהג שאין לאסור באופן שלא מצינו שנהגו, ובמקום הפסד הרי לא מצינו שנהגו איסור. עכת"ד. ונראה מדבריו דפשיטא ליה שלפי' הב' של רש"י דהוי איסור עשה, דלאו הבא מכלל עשה עשה, יש להתיר במקום הפסד חומש נכסים, אף על פי שהעבירה נעשית בקום ועשה, שיוצאת לרשות הרבים בפרוע ראש. ובאמת לאו מילתא פסיקתא היא כלל. דלכאורה יש להוכיח להיפך, מהגמ' (ביצה כא), מעשה בשמעון התימני שלא בא אמש לבית המדרש, בשחרית מצאו ר' יהודה בן בבא א"ל מפני מה לא באת אמש לבהמד"ר, א"ל בלשת באה לעירנו (חיל גדול של גדודי עכו"ם שמחפשים ובלשים לשלול שלל. רש"י.) ובקשה לחטוף את כל העיר, ושחטנו להם עגל והאכלנום ופטרנום לשלום. א"ל תמה אני אם לא יצא שכרם בהפסדכם שהרי אמרה תורה לכם ולא לעכו"ם. ומבואר בתוס' ביצה (יב) ד"ה השוחט, דביו"ט דאוכל נפש הותר בהדיא דכתיב אשר יאכל לכל נפש יעשה לכם, היכא דלא אשתרי לא אמרינן דאהדריה לאיסורא קמא, ולהכי כיון דנדריים ונדבות שאין קרבים ביום טוב ילפינן להו מלכם ולא לגבוה הוי לאו הבא מכלל עשה ואין לוקין עליו. ע"ש. וה"נ לגבי עכו"ם הוי לאו הבא מכלל עשה, וא"כ מאי קאמר ליה שיצא שכרם בהפסדכם, והרי לא נתחייבו להפסיד יותר מחומש בשביל איסור עשה, והבלשת באה לחטוף את כל העיר. וא"כ כדין עשו שפייסום בכך. א"ו שהואיל והוא איסור עשה בקום ועשה אין להתיר ד"ז משום הפסד ממון. ואפשר דבהא פליגי שמעון התימני ור"י בן בבא, דשמעון התימני הוה ס"ל דאיסור עשה אף בקו"ע נדחה מפני הפסד ממון. ור"י בן בבא חידש לו שאסור. וע' ביד דוד (ביצה כא) מ"ש בפלוגתא הנ"ל. וע' בחי' הרשב"א (ב"ק ט:): שכ', דהא דלא יבזבז יותר מחומש, היינו דוקא במצות עשה בשב ואל תעשה, אבל במצות ל"ת אפי' כל ממונו. ע"ש. ומשמע דבלאו הבא מכלל עשה דהוי בקום ועשה אין להתיר משום הפסד ממון. וכן מבואר במשנת חכמים (ריש הלכות יסודי התורה). והובא להלכה בפתיחי תשובה יו"ד (סי' קנז סק"ד). ע"ש. וראיתי בשדי חמד (מע' ל כלל קז) בד"ה ובחי' דושי העירותי מביצה כא וכו'. שהק' דהא על עשה אינו חייב לבזבז יותר מחומש. ע"ש. ושוב אח"כ בד"ה גם השגתי, הביא ד' הפאת השדה סי' ה שהוכיח

מביצה כא דבוקום ועשה אין להתיר מפני הפסד ממון. ע"ש. והגאון שואל ומשיב רביעאה (ח"ב סי' לט) הביא דברי הרה"ג מהר"י שורשטיין שהעיר ג"כ מביצה כא הנ"ל, והוא ז"ל דחה לפמ"ש בגמ' שם דעגל טריפה הוה. ובזה לא שייך ההיתר דאוכל נפש והוי ל"ת. ע"ש. וע' בהגהות מהרש"ם בארחות חיים (סי' תרנו ס"ק ח'). ע"ש. ועכ"פ אין הדבר פשוט להתיר הפסד ממון אפי' ביותר מחומש במקום איסור עשה בקום ועשה. וכל קבל דנא לגבי אלמנה וגרושה, אפי' נימא כפי' קמא דרש"י דהוי איסור לא תעשה (באשת איש), כיון שהאיסור מדרבנן י"ל דבמקום הפסד משרא שרי. ואף על פי שבתשו' הרדב"ז ח"א (סי' קמה) כ' דאף באיסור ל"ת דרבנן כשומנו של גיד וכיו"ב חייב לתת כל ממונו ולא יעבור. ע"ש. הנה בשו"ת זרע אמת ח"ג (חאו"ח ס"ס לב) כ' להשיג ע"ד הרדב"ז בזה, דלא מסתבר כלל שאיסורי דרבנן יהיו חמירי טפי מעשה דאורייתא. ובפרט לד' הרמב"ן ורוב המפ' דאף דאסמכינהו לאיסורי דרבנן בלאו דלא תסור, מ"מ לא חמירי כאיסורי תורה וכו', וא"כ הדבר פשוט שלא יתכן שיהיו חמורים יותר ממ"ע וכו'. ע"ש. והניף ידו שנית להלן (בס"ס מו דנ"ח ע"א). ע"ש. (ומשמע מדבריו דבמ"ע שא"צ לבזבז יותר מחומש אפי' בקום ועשה הוי דינא הכי. ודו"ק). וע' באורך בכל זה בשו"ת עמודי אש (סי' ד כלל ז דכ"ט ע"ד). ואכמ"ל. אולם בעיקר הדבר נלע"ד דהכא ליכא לאו הבא מכלל עשה ממש, רק איסור בעלמא, וע' בתוס' שבועות (כג:): דגבי איסור של חצי שיעור אף על גב דאסור מה"ת כיון דליכא אפי' עשה אלא איסור בעלמא לא חשיב מושבע ועומד מהר סיני, משא"כ באיסור עשה. ע"ש. וה"נ באיסור דפריעת ראש לא"א, אף על גב דהוי מדאו', לא הוי אלא איסור בעלמא ואין כאן לא ולא עשה. וביותר יש להעיר ע"מ שתופס האגרות משה דלפי' א' של רש"י יש בזה איסור ל"ת, דלכאורה לא ידענא מאי שיאטיה דאיסור ל"ת הכא. והן אמת כי ראיתי למהר"ם חאגיז ז"ל בס' אלה המצות (סי' רסב) במצות ובחקותיהם לא תלכו, שכל, שתחת סוג לאו זה נכנס איסור גילוי שער ראש האשה שהוא ערוה, ולכן נקראת עוברת על דת יהודית כשיוצאת וראשה פרוע, שהוא מנהג צניעות שנהגו בו בנות ישראל. ע"ש. (וכיו"ב כ' בשו"ת יהודה יעלה אסאד (חיו"ד סי' שסו). ע"ש.) אכן באמת מהסוגיא בכתובות (עב) מתבאר להדיא דבעוברת על דת יהודית אין איסור אלא מדרבנן. ואף בעוברת ע"ד משה דהוי איסורא דאו' אין זה מטעם ובחקותיהם לא תלכו, אלא ילפינן לה מדכתיב ופרע את ראש האשה. ובסנהדרין (נח:): מאימתי התרתה של השפחה שייחודה לעבד, משפרעה ראשה בשוק. ופרש"י, שאף הנכריות הנשואות היו רגילות שלא לצאת בראש פרוע. ע"ש. וע"כ נראה שאין בזה איסור ל"ת כלל. וע' בשו"ת דברי חיים מצאנז (חיו"ד סי' ל). ואין להאריך. ומ"מ נלע"ד שאין להקל בזה אלא ע"י פאה נכרית משום דבלא"ה יש מתירין. ואף דלגבי אשת איש בודאי שאין להקל לצאת בפאה נכרית לרה"ר, אבל באלמנה או גרושה יש לנו הרבה סניפין להתיר בפאה נכרית במקום שהענין תלוי בפרנסתה. וכמש"כ לעיל בס"ד. הנלעד"כ. והיעב"א. ידידו הדו"ש באה"ר עובדיה יוסף ס"ט

שו"ת יביע אומר חלק ה - אבן העזר סימן ה

בדין: פאה נכרית.

+בדין פאה נכרית הארכתי בס"ד להביא ראיות מפי סופרים ומפי ספרים לאסור, וכדמוכח נמי בירושלמי פרק המדיר לפי פירוש רבינו בעל הערוך. (ואף על פי שהמאירי כתובות עב עמוד ש"א פירש פי' אחר בירושלמי, מ"מ נראה שלענין הלכה אינו חולק על בעל הערוך הנ"ל). והתלמידים המקשיבים לקולי בשומעם שיש כמה נשים ספרדיות החפצות לפרוץ גדר הצניעות ולחבוש פאה נכרית לראשן ולצאת בה לרה"ר, פרסמו פסק דין בחוברת: תורה מציון: (חודש כסלו תשכ"ט, קר"ע שט"ן לפ"ק), וב"ה רבות בנות, נסוגו ממחשבתן, וחזרו למנהג הנשים הכשרות לחבוש כובע או מטפחת לראשן. וגם מאלו הלובשות פאה נכרית חזרו בתשובה, כי סבורות היו מתחלה שהדבר מותר ע"פ הדין, שכן מנהג קצת מורות של ביה"ס החרדי: בית יעקב, דילפי מקלקלתא ולא מתקנתא, ובהודע להן מדברינו, שמעו לקול הורים ומורים, אשריהם ישראל!

אולם אחד חכם חובר חבר פירסם מאמר בקורת על דברינו אלה בעתון מסויים, והעלים עינו מדברי כל הפוסקים האוסרים והמיוסדים על אדני פז, ובא בטענה בלה ומטולאה, שקביעת ההלכה שיש בזה איסור נוגדת למה שחששו הפוסקים בכיו"ב, שנמצא אתה מוציא לעז על הראשונים, כי הרבה נשים של אלפי ישראל ובתוכם צדיקים וחסידים מדורות עברו נהגו היתר בדבר, ואילו לפי דברינו יוצא שכולן התנהגו בניגוד להלכה. ח"ו. והנה כבר הרגשתי בפנים בזה וכתבנו שאין מזה ראייה, אולם בעיקר טענתו שנמצא אתה מוציא לעז על הראשונים, הבל יפצה פיהו, כי מאחר שרוב הפוסקים אוסרים הדבר בהחלט, אנו צריכים לחוש לעצמנו יותר ויותר מענין הוצאת לעז על הראשונים, ובפרט שהוא קול ושוברו בצדו, שבדורות הראשונים הפאות הנכריות היו ניכרות מאד לעין, ולא היה בהן חשש למראית העין שידמו לשערות טבעיות, ואילו הפאות הנכריות שנתחדשו בזה"ז, לא רק שהן דומות לשערות הטבעיות, אלא גם עולות עליהן ביפין ובטיבן ובמראיתן, עד שאף הפרוצות משתמשות בהן לנוי וליופי, ומכיון שאין שום היכר בין פאות אלו לשערות הטבעיות, הא ודאי שיש לחשוש בהן משום מראית העין, שיחשבו אותן לפרוצות ההולכות בגילוי שערות ראשן ברה"ר. ועכ"פ כשיש טעם להחמיר בזה"ז יותר מן הדורות הקודמים בטל לעז הראשונים. ובלא"ה הרי נודע מ"ש התה"ד (סי' רלב), דלא אמרינן נמצא אתה מוציא לעז על הראשונים, אלא בכגון ההיא דגיטין (ו:): דפשיטא מילתא להתיר מצד הדין, וכשבא אחד להחמיר נגד מה שנהגו מקדמת דנא, בכה"ג יש לחוש להוצאת לעז על הראשונים, משא"כ היכא דאיכא ספיקא דדינא ויש צדדים להחמיר, מוטב שנעשה כדת, וכתורה יעשה, ונחוש לגיטין שלפנינו שלא יהא בהן שום ספק ממה שנחוש ללעז גיטין הראשונים. ע"ש. וכיו"ב כ' הפר"ח א"ח (סי' תצו ס"ק יב). ע"ש. גם המהראנ"ח ח"ב (סי' יא) כ', דדוקא בעניני גיטין ואישות שייך לומר כן, שנמצא שעי"ז מוציא לעז על הבנים שהם ממזרים ח"ו. אבל בשאר איסורין אין לחוש לזה. ע"ש. וכ"כ בס' בתי כנסיות בתשובה שבסוה"ס (דקכ"ה ע"ב). ע"ש. והרה"ג ר' מנשה סתהון בס' כנסיה לשם שמים (ד"ס ע"ב) כתב שדברי מהראנ"ח הנ"ל נכונים מאד בטעמן, כי בודאי דבר זר מאד לומר שיש למנוע מאדם הבא להחמיר מספק איסור כדי שלא להוציא לעז על הראשונים, וגם בכל הש"ס לא נמצא ד"ז אלא לגבי גיטין ואישות. וכ"כ החקרי לב (חאו"ח סי' צה) שד' מהראנ"ח מוכרחים

מהש"ס (יבמות טו). וכ"כ בשו"ת עין משפט (חאו"ח סי' א). ע"ש. וע"ע בשד"ח (מע' גט סי' ל אות ז), ובשד"ח כללים (מע' ל כלל עג). ע"ש. ומכ"ש בזה שהבאנו להקת פוסקים חבל נביאים שאוסרים בודאי שחובה לחוש להם, וביחוד בפאות נכריות של זמנינו, וכנ"ל.

ואשר הוסיף לטעון כי: מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, הנה מבואר בתוס' שבת (נה) ד"ה ואף על גב, ובתוס' ע"ז (ד סע"א), ובתוס' ב"ב (ס:), דלא אמרינן הכי אלא כשהדבר ידוע לנו בודאי שלא יקבלו, אבל בספק שמא יקבלו צריכים למחות בידם. וכ"כ הרי"ף והרא"ש רפ"ד דביצה (ל). וכ"כ הר"א ממיץ בס' יראים (ס"ו לז). ורבינו ירוחם (סוף נתיב ב). וז"ל הרשב"ץ בתשובה ח"ב (סי' מז): וכבר כתבו התוס' דדוקא במילתא דידעינן בודאי דלא מקבלי מינן, אמרינן מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, אבל אי לא ידעינן אי מקבלי מינן או לא, חייב עכ"פ למחות, כדמוכח בשבת נה אם לפניך גלוי לפנייהם מי גלוי? ואילו הנחנו בני אדם על מה שהן שוגגין בכל יום היו מוסיפים שגגות, והיתה התורה נופלת מעט מעט. ועוד נ"ל דהיינו דוקא כשכולם שוגגים הלא"ה מצוה למחות בידן כדי להזהיר אחרים שלא יבואו לידי מכשול דברייתא ילפי מקלקלתא ולא מתקנתא. והמורה הוראות שהזהיר את העם ולא קבלו עליו נאמר ואתה את נפשך הצלת. עכ"ל. (וכ"כ בתשו' הרא"ש כלל ו' סי' ג' דבספק אם ישמעו חייב להוכיח להציל נפשו). וכ"כ בפסקי תוס' (ביצה ל). ובמטה משה (סי' תתמז). ואמנם ראיתי להראב"ן בתשו' (ס"ו כה) שסובר שאף בספק אמרי' מוטב שיהיו שוגגין וכו', וכ"כ מהרי"ל הל' עיוה"כ. מ"מ אין ספק דלדינא נקטינן כדעת הרי"ף והרא"ש והיראים והתוס' והרשב"ץ ורי"ו ומט"מ הנ"ל דבספק אם ישמעו חייב להוכיח, וכ"ש כאן שע"י כך ישמעו גם הנשים האחרות השארית הנמצאה לפלטה המתנהגות בצניעות, ולא ינהגו כאותן נשים הלובשות פאות נכריות, וכמ"ש הרשב"ץ הנ"ל. וז"ל השטה מקובצת (ביצה ל): והעיד הריטב"א בשם רב גדול מהאשכנזים ומטי בה בשם המהר"ם מרוטנבורג, שלא אמרו מוטב שיהיו שוגגין וכו' אלא בדורותם, אבל בדורינו שמקילין בכמה דברים ראוי לעשות סייג לתורה ואפי' בדרבנן מחינן וקנסינן להו דלא לעברו כלל. ושכן הוא במדרש ירוש'. והדבר נ"ל נכון. ע"כ. ובחי' הריטב"א (פסחים נ) כ', ופשוט דמתני' והש"ס אינם אלא במנהג להחמיר, אבל במנהג להקל, אפי' אם היה ע"פ גדולים שבעולם, כל שנראה לחכם בעל הוראה שיש בו צד איסור, לעולם אין חוששין למנהג ההוא, שאין לנו אלא שופט שבימינו. ע"ש. וע"ע בשו"ת בנין עולם (חאו"ח סי' לב) ובשו"ת (ז) מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו, מכאן לת"ח שאמר דבר הלכה אין מזניחין אותו. ע"ש. ומכ"ש כאן שהוראה זו יוצאה בהינומא מכמה אשלי רברבי מגדולי האחרונים. ומכללם הגאון בעל עצי ארזים שצווח ככרוכיא ע"ז, וכתב שהמורים היתר בזה עתידים ליתן את הדין. והמהר"צ חיות והדברי חיים מצאנז כתבו שמנהג זה נתפשט ע"פ אפיקורסים, והמתחדשים הפורצים גדרות ישראל. וכן שאר אחרונים האריכו בדברים כדרבונות נגד המקילים בזה. ואיך לא יבוש ולא יכלם מי שמתיימר להיות מנושאי דגל התורה לצאת בבקורת נגד מי שעשה כתורה לפרסם האיסור להציל רבים מעון, ויפה לו השתיקה. וה' הטוב יכפר בעד. [וע' בבית חדש בקונט' אחרון אה"ע (סי' כב) שכל, כי מ"ש הפרישה ליישב מה שנהגו הנשים במלכותינו לצאת לדרך עם קטן או קטנה, ולנסוע עם עגלון עכו"ם, שרי ליה מאריה שנתן מכשול לפני המון העם להקל באיסור ייחוד, ומה יאמר הרב בשאר איסורים דאורייתא שנהגו להקל בעוה"ר ואין בידינו למחות. ע"כ. ודון מינה ואוקי באתרין.] ומכל מקום אומר אני שאם הבעל יר"ש וניסה להשפיע על אשתו שתפסיק לצאת בפאה נכרית לרה"ר, ושתצא רק ככובע או מטפחת, והיא נותנת כתף סורררת/סוררת, לא ימהר לסתור בנינו ח"ו לגרשה כעוברת על דת, אף שכן כתבו כמה אחרונים, אלא עליו להשתדל לפייסה בדרכי נועם ובכל הדרכים האפשריות אולי תשנה דרכה לטובה, ולמוכחים ינעם בלשון רכה ובניחותא כי היכי דליקבלו מניה, וכבר אמרו (ב"מ לב): הוכח תוכיח אפי' מאה פעמים במשמע, וכ"ש בזה דלא משמע להו איסורא כולי האי. וגדול השלום. וגדולה מזו כתבנו בשו"ת יביע אומר ח"ג (חאה"ע סי' כא אות יג). ע"ש. והשי"ת יגדור פרצותינו ויחזירנו בתשובה שלמה אמן. +

לשאלת רבים וכן שלמים אם מותר לאשה נשואה לצאת לרשות הרבים: בפאה נכרית לראשה, במקום מטפחת או כובע? [וכבר גליתי דעתי בזה בקצרה בשו"ת יביע אומר ח"ד (חאה"ע סי' ג אות ג) להחמיר. אך בהיות שבזה"ר פשתה המספחת להורות היתר בדבר, אמרתי איעבור פרשתא דא ואתנייה בס"ד. וזה החלי, בעזר צורי וגואלי].

א. בירושלמי (פ"ז דכתובות ה"ו): א"ר יוחנן היוצאת בקפלטין שלה אין בה משום: יוצאה וראשה פרוע, הדא דתימר לחצר, אבל למבוי יש בה משום: יוצאה וראשה פרוע. חצר שרבים בוקעים בתוכה הרי היא כמבוי, מבוי שאין רבים בוקעים בתוכו הרי הוא כחצר. ופירש הפני משה, קפלטין, היינו מטפחת שעל ראשה. ונראה שמפרש הירוש' על דרך הנאמר בבבלי (כתובות עב:), א"ר יוחנן קלתה אין בה משום פרוע ראש, היכא אילימא בשוק דת יהודית היא, אלא בחצר, א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה, אלא מחצר לחצר ודרך מבוי. וכן פסק הרמב"ם (פכ"ד מה' אישות הי"א יב), שהעוברת על דת משה היא היוצאת לשוק ושערה גלוי, והעוברת ע"ד יהודית היא שיוצאת לשוק וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים: אף על פי ששערה מכוסה במטפחת. וכ"כ מרן הש"ע (סי' קטו ס"ד). ומבואר בדברי הב"ח (ר"ס קטו) דמטפחת דקאמרי היינו שהיא שקופה ושערה ניכר עדיין. וכ"כ בשו"ת תשובה מאהבה ח"א (סי' מח), שהמטפחת שהיא קלתה מיירי שעשויה מעשה רשת והשערות נראין מתחתיה. ע"ש. וא"כ גם הירושלמי היינו במטפחת שקופה ששערותיה נראין דרכה. וכ"כ בקרבן העדה, שפירוש קפלטין בגד דק שמנחת על ראשה. (וכיו"ב בירושלמי רפ"ו דשבת, רב הונה הורי לאנתתיה דריש גלותא למיתן ליברא דדהבא על: קפילטה, ופי' הפ"מ שהוא הצעיף והכובע שעל ראשה). אולם הערוך (ערך קפלטין) פירש, וז"ל: פירוש קפלטין בלשון רומי: שער ותלתלים ופאה נכרית. ויוצא לנו איפוא שאסור לצאת בפאה נכרית לרשות הרבים.

ב. והנה בשלטי הגבורים (שבת כד:) כ', שנ"ל להתיר לנשים נשואות לצאת בפאה נכרית, וכדמוכח ממתני' (שבת סד:), דקתני, יוצאת אשה בכבול ובפאה נכרית לחצר, ולא אמרו: שער באשה ערוה, אלא רק בשער הדבוק לבשרה ממש וכו'. ע"ש. והניף ידו שנית בהגהות עין משפט (נזיר כח:) על מ"ש בגמ' שם. ות"ק אמר לך אפשר בפאה נכרית, וכו' ע"ז, ונ"ל מכאן היתר לשער פאה נכרית שנשים נשואות נותנות בראשן. יהושע בעז עכ"ל. אולם הגאון ר' יששכר בער איילנבורג בשו"ת באר שבע (סי' יח) האריך לדחות דברי השלטי הגבורים הנ"ל בדברים נמרצים, והביא ג"כ דברי הגאון מהר"י קצנלבוין שכ' ע"ד השה"ג, לא זו הדרך וכו', שהדבר פשוט ביותר דמתני' (שבת סד:) מיירי בפאה נכרית אשר תחת השבכה ועליה רדיד כנהוג, שלא היו הנשים אז רגילות בפאה נכרית זולת הנשים ששער ראשן מועט, ובכדי שלא יתגנו על בעליהן, היו רגילות לתת פאה נכרית בראשן כדי שיתראו כבעלות שער מרובה, וכמו שפרש"י (בערכי ז). והיינו נמי דאמרי' בנזיר (כח:) שאפשר בפאה נכרית וכו'. ועוד שהרי אפשר לפרש דהיינו בחצר שאין הרבים בוקעים בו, אבל בחצר שרבים בוקעים בו אסור, וכ"ש ברשות הרבים. ובכתובות (עב:) קלתה אין בה משום פרוע ראש, היכא, אילימא בחצר א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה, ופרש"י ותוס' והר"ן, כלומר דמשמע דבלא קלתה מיהא יש בה משום פרוע ראש, וא"כ הא כולה נפקן שאין אשה נזהרת בחצרה, ומשנינן מחצר לחצר דרך מבוי. ע"ש. אלמא דבחצר שאין רבים בוקעים בו אפי' אם יוצאת בשערות ראשה ממש לית לן בה. וכן מוכח להדיא מד' הרמב"ם (בפכ"א מה' איסורי ביאה) והטוש"ע אה"ע (סי' כא) שכ', לא ילכו בנות ישראל פרועי ראש: בשוק, אלמא דדוקא בשוק אסור, אבל במקום שאין רבים בוקעים בו מותר, ואפילו משום מנהג צניעות ליכא. והוסיף הבאר שבע להביא ראיה לזה ממ"ש בנדרים (ל:): הנודר משחורי הראש מותר בנשים ובקטנים, שאין נקראין שחורי הראש אלא אנשים, מ"ט, אנשים זימנין דמיכסו רישייהו וזימנין דמגלו רישייהו, אבל נשים לעולם מכסו, וקטנים לעולם מיגלו. ופרש"י, נשים לעולם מיכסו, שאינם שחורי ראש ועטופות כל שעה בלבנים. ואם איתא שרשאות ללכת בפאה נכרית, הרי אינן עטופות כל שעה בלבנים, וכו'. ע"ש. [ולכאורה ק"ל דא"כ יאסר גם מבתולות פנויות, שמותרות ללכת מן הדין בגילוי ראש ברה"ר. ושו"ר בקרבן העדה בשירי קרבן (פ' המדיר) שנתעורר מזה, וכו' להוכיח מכאן לאסור גם לבתולות פנויות לצאת לרה"ר בלי כיסוי ראש. אבל אין דבריו מחוורים להלכה, ובאמת דליכא מאן דחש להא כלל, שאע"פ שכ' הרמב"ם (בפכ"א מה"ב הי"ז): לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק: אחת פנויה ואחת אשת איש, וכ"פ הטוש"ע אה"ע (סי' כא ס"ב), כבר פירשו הפרישה והב"ח והח"מ והב"ש, שפירוש פנויה בכאן היינו אלמנה או גרושה, אבל בתולה מותרת ללכת בפרוע ראש, וכמ"ש ראב"ה (בפ"ג דברכות סי' עו), שמותר לקרות ק"ש נגד בתולה שרגילה בגילוי שער, ואין בזה משום שער באשה ערוה. וכ"כ בארחות חיים (הל' ק"ש אות לו) בשם ר"ת, שמעשים בכל יום לקרות ק"ש כנגד שער הבתולות. וכן הוא במאירי (ברכות כד) ובמרדכי והרא"ש שם. וכ"פ הטוש"ע א"ח (סי' עה ס"ב). ע"ש. ופוק חזי מאי עמא דבר, שמנהג פשוט בכל תפוצות ישראל שהבתולות הולכות ברה"ר בגילוי ראש. וכ"כ בחי' החת"ס (נדרים לו:) שבתולות פנויות מותרות לצאת בגילוי ראש. ושכן המנהג. ע"ש. וע"ע בשו"ת עדות ביהוסף מטעלז (סי' כט ענף ד). ובמגן גבורים א"ח (סי' עה). ובעצי ארזים אה"ע (סי' כא סק"א). ואכמ"ל. ודו"ק]. והנה גם הגר"א בשנות אליהו (פ"ו דשבת מ"ה) כ', יוצאה אשה בפאה נכרית, פ"א אשה שאין לה שער נוטלת שער: ומכנסת תחת הצעיף כדי שתתראה כבעלת שער. עכ"ל. וכו' הרה"ג המו"ל בהערה (אות יח), שזהו לאפוקי ממ"ש בשלטי הגבורים ללמוד מכאן היתר לנשים נשואות, לצאת בפאה נכרית לרה"ר, ולזה כ' רבינו שהן מכוסות בצעיף, ואף על פי שבשה"ג דחה זאת, אבל אין דבריו מוכרחים. ע"כ. וזהו כד' הבאר שבע הנ"ל, וע"ע בשו"ת בית יעקב (סי' קנב) שדחה ד' העין משפט הנ"ל. ע"ש.

ג. והרמ"א בהגה א"ח (סי' עה ס"ב) כ' שמותר לקרות ק"ש כנגד שערות הנשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן, וכ"ש כנגד שער של פאה נכרית אפי' דרכה לכסותו. וכו' המג"א סק"ה, שכ"כ השלטי הגבורים להתיר אף לכתחלה, וכדאי' במתני' פ"ו דשבת יוצאה אשה בחוטי שער ובפאה נכרית, ודלא כהבאר שבע שחולק עליו, והאריך בספרו בדברים דחויים. ע"כ. וכו' ע"ז הגאון יעב"ץ במור וקציעה (שם), שנראה מהמג"א שהבין בד' הרמ"א בהגה, שהוא הדין לענין איסור פריעת ראש דשרי לגמרי, ולא היא, שלא היתר הרמ"א אלא לבעלה דכיון דשריא בביתה הו"ל אורחה בהכי ולא מטריד, אבל לגבי אחריני אסור משום פריצותא, תדע דהא לא מייתי לה הרמ"א באה"ע (סי' כא) לגבי איסור פריעת ראש ברה"ר, אלא לגבי ק"ש. ונפלאתי מאד מהמג"א דדחי לגברא רבה כהבאר שבע בגילוי דחיטתא, ובמילי דכדי, ושרי ליה מאריה דאזיל בתר איפכא בלי שום ריח ראייה והוכחה כל עיקר, ומקלו יגיד לו, שבקיה מר לחסידותיה, ודברי הגאון מהר"י קצנלבוין שהובאו בב"ש יש בהם טעם כעיקר, לא דחויים הם, אלא שרירין וקיימין, ומנה לא נזוע, ולא נטה ימין ושמאל מדבריו. אכת"ד. והניף ידו שנית בשאלת יעב"ץ ח"א (סי' ט) ע"ד מהר"י בעז (בנזיר כח:), דהא דאמרי' אפשר בפאה נכרית היינו בחצר, ולא ברה"ר, דהא לא אתינן עלה אלא משום דלא מצי בעל למימר אי אפשר באשה מגולחת, וא"כ לר' מאיר אטו בשערה מי איכא למימר דשריא למיפק ביה לרשות הרבים, והא איסור פריעת ראש דאורייתא, א"ו שהפי' שאשה מגולחת מתגנה קצת על בעלה כשלפעמים ראשה נגלה בביתה ונראית קרחת, שהשער נוי לאשה, וע"ז קאמר ת"ק דאפשר בפאה נכרית, ולעולם בשוק יש איסור בפאה נכרית, וכן עיקר לע"ד, דלא עדיפא פאה נכרית מקלתה שאסור בשוק, דהו"ל דת יהודית כמ"ש בכתובות (עב:). והא דשבת (סד:) מיירי בחצר וכו'. עכת"ד. ולפ"ז יש לדחות מ"ש הפמ"ג א"ח (סי' עה א"א סק"ה) שבמדינות שיוצאות בפאה נכרית יש להם לסמוך ע"ד הרמ"א, וקצת דמדומי ראייה מכתובות (עב) דפריך, ראשה פרוע דאורייתא, ולא מוקי בפאה נכרית דאיכא משום דת יהודית, א"ו דלית בה דת יהודית ושרי. ע"כ. ולפי האמור מלבד שגם הרמ"א לא איירי בהכי כלל, אלא גם דמדומי ראייה מהגמ' אין, דרבותא קמ"ל בת' הגמ' דמשני דמיירי כשיוצאת בקלתה, ואפ"ה איכא משום דת יהודית, והיינו במטפחת דקה כנ"ל. וכ"ש בפאה נכרית דחמיר טפי, וכמ"ש הג' יעב"ץ. וע"ע בשאלת יעב"ץ ח"ב (סי' ז ח) שהוסיף לדחות בתוקף ד' העין משפט ושלטי הגבורים בהיתר הפאה נכרית, ודחה מ"ש השואל לסייע ד' העין משפט לפ"ד הסמ"ג בשם הירושלמי שגם בחצר נוהג איסור פריעת ראש, ואעפ"כ אמרו (בנזיר כח:) דאפשר בפאה נכרית, וא"כ אפי' את"ל דמיירי בחצר שפיר הוכיח מכאן דשרי. וע"ז כ' הגאון יעב"ץ לדחותו בשתי ידים, ושאפי' אי ייבין ליה

טעותיה אין אחריות ד' הירושלמי עלינו, ועוד שכל דין שאתה דן תחלתו להחמיר וסופו להקל אינו דין, ולכן העיקר כד' מהר"י קצנלבוין והבאר שבע דרב גוברייהו ונפיש חילייהו, ודלא כהמג"א. עכת"ד. ובאמת שאין כל הוכחה להיתר ע"פ הירושלמי, שהרי שפיר מצינו לחלק בין חצר לרה"ר פאה נכרית להירוש' עצמו, וכמבואר בריש אמיר ע"פ בעל הערוך. ולכן צדק הגאון יעב"ץ בהשגתו. וכן ראיתי להגאון חת"ס בהגהותיו לאו"ח (סי' עה) שהעיר ע"ד המג"א שכל שדברי הבאר שבע דחויים, שהמעין היטב בדברי הב"ש יראה שדבריו נכונים לדינא, ושכן העלה הגאון יעב"ץ הנ"ל לאסור פאה נכרית. עכת"ד. (והגאון ר' עקיבא סופר ז"ל כ', שידוע שהגאון מ"ז החת"ס הסתמך על פסקי הלכה של היעב"ץ, ודבריו היו לו לעינים בכ"מ. וכמ"ש בס' ר' עקיבא ותורתו עמוד קעב) וכ"כ הגאון ממונקאטש בעל מנחת אלעזר, בס' נימוקי א"ח (סי' עה) להעיר ע"ד המג"א הנ"ל, שהאמת הוא שד' הבאר שבע נכונים להלכה ואינם דחויים כלל, וכמו שביאר בתשובה בכת"י, ובע"כ שד' המג"א הללו הם מאיזה תלמיד טועה. וכן העלו כמה מגדולי האחרונים לאסור פאה נכרית, וכן הזהיר החת"ס בצוואתו. ע"כ. וע"ע בברכי יוסף א"ח (סי' שג סק"ב) ובמחבר"ר שם.

ד. ועינא דשפיר חזי להגאון מהר"ש קלוגר בשו"ת שנות חיים (תשובה שטז דף צ ע"ד), שכל, ונ"ל שבזמן הזה אף המג"א מודה לדינא שאסור לנשים לצאת לרה"ר בפאה נכרית, כי המג"א דיבר לפי זמנו, ובפרט בזמן חכמי הש"ס, שרוב הנשים היו כשרות וצנועות ולא היה דרכן לצאת בגילוי שער שלהן כלל, לפיכך כשאחת הולכת בפאה נכרית מידע ידעי שאין אלו שערותיה ולא יבואו לידי הרהור, אבל בזה"ז שבעוה"ר רבות בנות פרוצות הולכות בגילוי ראש ברה"ר הרי גם ההולכת בפאה נכרית גורמת להרהורי עבירה, כי מאין ידע הרואה שפאה נכרית בראשה, והוא יסבור כי שערותיה הן, ויבאו לידי פריצות והרהורי עבירה הקשים מעבירה, ששער באשה ערוה. וד' הפמ"ג שכל ל"ר מכתובות (עב:), יש לדחות דבפאה נכרית כיון דמאיסא ליה משום זוהמא בלא"ה אין לה כתובה, וא"צ לטעם איסור שעוברת על דת יהודית מדרבנן, אלא גם בלא זה אם אינה שומעת לו אין לה כתובה. ועכ"פ לדינא העיקר כדעת האוסרים בזה"ז וחלילה לצאת בפאה נכרית לרה"ר. ע"כ. והנה הגם שיש להעיר ע"מ שחידש דהיכא דמאיסא ליה משום זוהמא יוצאת בלי כתובה, שיש לדון בחידוש זה, שמכיון שיכולה להסיר הפאה נכרית כשהיא מתיחדת עמו ולנה אצלו אינו יכול להוציאה בלא כתובה. ולא מבעיא להט"ז אה"ע (סי' לט סק"ה) בדין המשתנת במטה שאינה מפסידה כתובתה, אלא אף למ"ש הרשב"ץ בב"י שם דדוקא היכא דראה ונתפייס, כגון שאחותו ידעה מזה, לא הפסידה כתובתה, הלא"ה אין לה כתובה. וכ"ש לד' מרן הב"י דהו"ל מום גדול, וכו'. וכ"פ הרמ"א (סי' קיז ס"ה) שכן עיקר. וכן פסק בשו"ת בית דוד (חאה"ע סי' כח). וע"ע בשו"ת אדמת קודש ח"ב (חאה"ע סימן א). ובשו"ת עבודת השם (חאה"ע סימן כה). ובשו"ת בית יצחק להגאון מהר"י שמלקיס (חאה"ע סימן קכו). ובשו"ת בנין ציון ח"א (סי' קמה). ובשו"ת ומצור דבש (חאה"ע סי' יח). ואכמ"ל. מ"מ שאני התם דהוי מום שבגופה, משא"כ בכה"ג. וכבר דחינו בלא"ה ראית הפמ"ג בזה והוא עצמו לא כל זאת אלא בשם: דמדומי ראה, נקוט מיהא שהסכמת הגרש"ק לאסור בזה"ז בכל תוקף. וכ"כ עוד בספרו קנאת סופרים (סי' עב דכ"ד ע"ג). ע"ש. ומכל שכן בדורות הללו שעושים הפאות נכריות במומחיות רבה עד שלא ניכר כלל אם האשה הלזו הולכת בשערותיה הטבעיות, או בפאה נכרית, ובודאי שיש בזה פריצות, מלבד החשש למראית העין. וכ"כ התפארת ישראל (פ"ו דשבת מ"ה), דדוקא בחצר שאין רבים בוקעים בו התירה המשנה לצאת בפאה נכרית, הלא"ה ודאי שיש בזה משום מראית העין. ע"ש. וכ"כ בשו"ת מהר"ל דסקין בקונט' אחרון (סי' ריג) וז"ל: ע' בשלטי הגבורים פ"ו דשבת דשער פאה נכרית מותר, ונ"ל דדוקא בגוונא שהפאה ניכרת לכל שלא נעשית משערותיה של האשה עצמה, אבל בלא"ה ודאי דאסור, משום מראית העין, כדקי"ל לאסור בדם דגים ובכ"ד, וכ"ש לענין איסור ערוה שהוא מחשש הרהור. וגם בלא"ה י"ל דהתם רק בחצר אמרו, אבל ברה"ר מנ"ל להתיר, עכ"ד. וע"ע בשו"ת עדות ביהוסף (סי' כט ענף ג) שהביא ד' התפארת ישראל הנ"ל, וכל שהדין עמו לאסור משום מראית העין. וע"ש. וגדולה מזו כל הגאון בעל עצמות יוסף בס' משא מלך (תורת המנהגות חקירה י), על אודות איזה נשים שלוקחות משי שחור ונותנות בפדחתן בכדי להתנאות, איסורא קא עבדי, ורע עלי המעשה, כי בני אדם הרואים אותן טועים בהן, וחושבים ששערותיהן הן. והובא בכנה"ג אה"ע (סי' כא הגה"ט אות ז). והעיר ע"ז, שלפמ"ש בשלטי הגבורים להתיר פאה נכרית כ"ש בזה שמותר גמור הוא. ואפי' לסברת הבאר שבע בשם מהר"י קצנלבוין שמחה על קדקוד סברא זו והעלה לאסור, י"ל דבכה"ג שרי. ע"כ. נמצא שאף להכנה"ג בפאה נכרית יש להחמיר יותר שיש בזה עכ"פ משום מראית העין. וע"ע להגאון תורת שבת (סי' שג סק"י) שכל שדברי השלטי הגבורים להתיר פאה נכרית אינם כדאי להתיר מנהג שנהגו וגדר שגדרו בנות ישראל משנים קדמוניות, וראיתו משבת (סד:): מעיקרא ליתא, דהתם בחצר מיירי, דשרי מעיקר הדין לצאת לחצר אפי' אם אין ראשה מכוסה, כל שאין רבים בוקעים בו, וכדאיתא בש"ע אה"ע (סי' קטו ס"ד). ולית נגר ובר נגר שיסתור ראיות הבאר שבע שאוסר בזה, ומכיון שאין אדם יכול להבחין אם בשערותיה או בפאה נכרית היא מתקשטת ויוצאת, למה לא נאמר ע"ז שער הנה זמה היא? שהרי נראית כעוברת על דת משה ויהודית, ואפי' בכמה וכמה דברים ששרש איסורם מדרבנן גזרו בהן משום מראית העין, וכ"ש כאן שנראית ממש כעוברת על איסורא דאורייתא, כדפריך בכתובות (עב) ראשה פרוע דאורייתא היא. ועוד שכיון שדומות לשער עצמן הרי היא פועלת בהן איסור ערוה, כאשר נודע לתורה שפועלת כן בשיער עצמה. ולכן איסור גמור הוא ללכת בפאה נכרית לבהכ"נ או לרה"ר, והעושה כן נגד המנהג שנהגו בנות ישראל צריך בעלה לגרשה ואין לה כתובה. ומ"מ גם בבית ובחצר קבלו עליהן נשותינו משנים קדמוניות שלא ללכת בשום דבר הנראה ודומה לשער, ונדר דאורייתא הוא, ופורץ גדר ישכנו נחש. עכת"ד. [איברא דמ"ש שנדר דאורייתא הוא, ליתא, וכמבואר בנדרים טו. דבכה"ג הוי מדרבנן. וכ"כ הרא"ש (נדרים פא:). וע"ע בשו"ת קול אליהו (חאו"ח סי' מה). ובס' ארעא דישראל (מע' ד אות י). ובשיורי ברכה יו"ד (סי' ריד). ובשו"ת נשמת כל חי (חיו"ד סי' מה). ובשו"ת יהודה יעלה קובו (חיו"ד סי' כג). ובשו"ת שערי עזרה (חאו"ח סי' כד). ובשו"ת מעט מים (סי' יז), ואכמ"ל]. וע"ע להגאון ר' צבי הירש הלוי איש הורוויץ בשו"ת לחמי תודה (דף ד סע"ב ודף יט ע"ד), שכל, וראוי להודיע גודל המכשלה של המנהג הרע שנשתרבב זה כמה שנים לצאת בפאה נכרית, וזה מכבר יצא אממ"ו הגאון (בעל ההפלאה) בצירוף חברי בית דינו בחרם על הנשים הלוברשות פאה נכרית, וכ"ש על גילוי שערות

עצמן, והסמך שמביאים משבת (סד): יוצאה אשה בפאה נכרית, אינו כלום, דהתם בפנויה מיירי. ע"כ. ויותר היה לו לדחות דבחר מיירי, וכבר כ' השלטי הגבורים שם דליכא למימר דבפנויה מיירי, דהא אמרי' בגמ' שהתירו כדי שלא תתגנה על בעלה. ע"ש. אך יש דוחים דבארוסה מיירי, וכדעת רוב האחרונים דס"ל שארוסה מותרת בפריעת ראש. וכדברי השבות יעקב ח"א (סי' קג) וסיעתו. אבל אין צורך לזה. וכנ"ל. וע"ע בשו"ת הרי בשמים קמא (סי' לו) שג"כ כ' לאסור פאה נכרית משום מראית העין, ונסתייע מד' הגאון משא מלך הנ"ל. ע"ש. וכ"כ בשו"ת מים רבים (סי' ל). ע"ש.

ה. וכן בקדש חזיתיה להגאון עצי ארזים (סי' כא סק"ב) שהביא מ"ש העין משפט (נזיר כח): להתיר לצאת בפאה נכרית, ודחה ראייתו בתוקף, כמ"ש השאלת יעב"ץ הנ"ל, דלדבריו תקשי לר"מ אטו ליה דת משה ויהודית, ומאי קאמר אי אפשר באשה מגולחת, א"ו דבבית ובפני בעלה קאמר. ומתני' דשבת (סד): בפנויה מיירי, ולכן נ"ל פשוט שאסור לאשה נשואה להתקטט ולצאת בפאה נכרית, והמורים היתר חדשים מקרוב עתידים ליתן את הדין. ע"כ. והגאון ר' צבי הירש אורנשטיין (מח"ס ברכת רצה), כ' בתשובה בס' ישועות יעקב אה"ע (סי' כא), שיש לאסור לצאת בפאה נכרית לפמ"ש הרא"ש בתשו' (כלל לב סי' ח) שהטעם של היוצאת וראשה פרוע שאין לה כתובה, משום חציפות ופריצות, א"כ גם בפאה נכרית יש פריצות עכ"פ. וזה ברור. ע"ש. וכ"כ בישועות יעקב א"ח (סי' עה סק"ג). ע"ש. וכ"כ בשו"ת תשורת שי ח"א (סי' תקע). והביא הירוש' בפ' המדיר הנ"ל להוכיח ג"כ לאסור פאה נכרית ברה"ר. ע"ש. וכ"כ הגאון ר' חיים מצאנז בשו"ת דברי חיים ח"א (חיו"ד סי' ל), לאסור לצאת בפאה נכרית, וכתב, שמנקלי העם פחותי הערך היו נוהגות לצאת בפאה נכרית, ושוב נשתרבו המנהג להקל ראש בזה ע"י האפיקורסים, וחלילה וחס לנהוג כן. וכ"כ עוד בשו"ת דברי חיים ח"ב (סי' נט). ע"ש. גם הגאון מהר"ץ הירש חיות בתשובה (סי' נג) העלה לאסור לצאת בפאה נכרית, ושכל תפוצות ישראל במדינת פולין לא נשמע מעולם שיקילו בזה, זולת המתחדשים אשר פרצו גדרות ישראל. ע"ש. וכן העלה הגאון תשובה מאהבה בח"א (סי' מח), וח"ב (סי' רכב). ע"ש. וכן הסכים בשו"ת יהודה יעלה אסאד (חיו"ד סי' שסו). ע"ש. וכ"פ בשו"ת משיב דברים (חיו"ד סי' קכז). ע"ש. וי"ל ע"ד. וע"ע להגאון רי"ד במברגר אב"ד וירצבורג בשו"ת יד הלוי (חיו"ד סי' קכד) שכל, שמכיון שגדולי הפוסקים אוסרים, וכמ"ש הב"ש והתשובה מאהבה, וגם הרב מהר"ץ בס' נחלת אבות (די"ט ע"ב) התרעם על המקילין, פשיטא ופשיטא שאחר הוראות גדולים אלה אין לנו להקל בזה. ע"ש. וכ"כ בס' שער הזקנים (דף מג) בשם מהר"ץ. ע"ש. וע"ע להגאון ר' אברהם תאומים בשו"ת חסד לאברהם מה"ת (חאה"ע סי' פז) שכל, ע"ד מה שנהגו הנשים לצאת בפאה נכרית בראשם עד שנראות כאילו הולכות בשערותיהן מגולות, ודבר זה שאבותינו נהגו בו איסור באו פריצים וחלוהו, ופרצו גדרן של ישראל, והמכשלה הזאת תחת יד חכמי הדור, כי מובטחני בבנות ישראל הכשרות שישמעו לקול מורים ככל אשר יגזרו אומר ע"פ דת תוה"ק, וכבר האריך הבאר שבע לאסור בזה, וכן עיקר שגילוי שער של פאה נכרית אסור מה"ת, דאזלין בתר טעמא דהוי פריצותא ואיכא הרהור. וכבר ביארנו בשו"ת חס"ל"א קמא (חיו"ד סי' פה) דלחומרא לכ"ע דרשינן טעמא דקרא. ולא היקל הרמ"א באו"ח (סי' עה) אלא לענין לקרות ק"ש כנגד פאה נכרית, שאין זה אלא מדרבנן, תדע ממה שלא הביא הרמ"א ז"ל בהגהותיו דין זה באה"ע (סי' כא) ששם עיקר דין פירוע ראש האשה, אלא ע"כ שלא רצה לסמוך להקל בזה לפרוץ גדרן של ישראל, שעכ"פ לא עדיף מדת יהודית שיוצאת בלי כתובה אפי' ביוצאת בקלתה. ומכ"ש שנוסף בזמנינו איסור חדש, שרוב השערות נעשים ממתי עכו"ם, וקי"ל שער המת אסור בהנאה, ואף שרבו הדעות בזה, כבר ביארנו במקום אחר שעכ"פ מת עכו"ם אסור בהנאה מד"ס. ועוד דהו"ל ס"ס להחמיר, שמא הלכה כהאוסרים לצאת בפאה נכרית לרה"ר, ושמא יש כאן איסור מצד ההנאה בשער המת. וכשיש ס"ס להחמיר אפי' בדרבנן אזלינן לחומרא. ולכן צריך למחות ולמנוע בנות ישראל הכשרות לצאת בפאה נכרית, השומע ישמע והחדל יחדל ואנחנו נקיים, והעוברים ע"ז עונם ישאו. ושלי"ב. עכת"ד. ויש להעיר קצת בדברי קדשו, שאע"פ שהסברא של האוסרים הנאה במת גוי, היא דעת רבים מגדולי הפוסקים, ומהם הרשב"א בתשו' (סי' שסד). והרא"ה והריטב"א הובאו בשטמ"ק (כתובות ס:). וכן מוכח הראב"ד בהשגות (פ"ה מה' ערכין הי"ז) ובכ"מ שם. וכ"כ הערך השלחן יו"ד (סי' עט סק"ב) בד' הראב"ד. ושכן דעת רבינו האי גאון בס' המקח (שער יא). ע"ש. ואף שרבים וכן שלמים חולקים וס"ל שלא נאסר בהנאה אלא מת ישראל ולא מת גוי, וכמ"ש בשו"ת יביע אומר ח"א (חיו"ד סי' כד אות יד). מ"מ מידי מחלוקת לא יצאנו, ומרן בש"ע יו"ד (ר"ס שמט) פסק לאסור. אבל עדיין יד הדוחה נטויה לומר דבנ"ד אין זה ספק שקול לצרפו לס"ס, כיון שהרמב"ם (ס"פ יד מה' אבל) פסק דשער המת מותר בהנאה, וכ"כ הסמ"ג, וכן הסכים הנקודות הכסף ביו"ד (סי' שמט), ושלא כד' הרשב"א ושאר פו' ומרן שאוסרים, א"כ יש לנו ס"ס להקל, שמא מת גוי מותר בהנאה, ושמא עכ"פ שער המת מותר בהנאה, וממילא לא חשיב ספק שקול. וכן ראיתי בתשובה מאהבה ח"א (סי' מז מח) שהעיר בזה. ע"ש. ומ"מ נראה שהחס"ל"א כ' זאת ליתר שאת, אבל העיקר לדינא אצלו לאסור פאה נכרית, וכמו שביאר בתשובתו שם. וע"ע בס' צמח צדק מליבאוויטש (פ"ג דברכות אות ח). ע"ש.

ו. ובהיותי בזה ראיתי בס' מקרי דרדקי (בראשית אות לה) שכל ג"כ לאסור פאה נכרית, והוסיף טעם לאסור ע"פ פרש"י (דברים כב, ה): לא יהיה כלי גבר על אשה, שתהא דומה לאיש, כדי שתלך בין האנשים, שאין זו אלא לשם ניאוף. ומעתה מסתבר שמאחר דאנן קי"ל כד' הרמב"ם שאיסור קריבה בגילוי עריות כחיבוק ונישוק, הוא מן התורה, וה"ז בכלל יהרג ואל יעבור (וע' ביו"ד ס"ס קצה), משא"כ הדין בפנויה, א"כ איסור תורה הוא שתצא אשה נשואה בפאה נכרית, כיון שע"י כך אין היכר בין נשואה לפנויה, ותוכל לבא לידי קריבה דגילוי עריות, מפני שנראית שהיא פנויה. ע"כ. ולפע"ד אין דבריו מחוורים כלל, חדא שאין לנו בזה הכרעה ברורה כדעת הרמב"ם, וכמ"ש מרן החיד"א בשיורי ברכה יו"ד (סי' קנז סק"ה). ונודע שהרבה ראשונים ג"כ ס"ל כד' הרמב"ן דאיסור קריבה בג"ע מדרבנן, ומהם הרשב"א והרא"ה והרשב"ץ. ואכמ"ל. ועוד שאפילו לדבריו אין בזה אלא גזירה מדרבנן, שמא יבאו לידי קריבה באשה נשואה בחשבם שהיא פנויה, וברור שאחר התלמוד אין לנו לגזור גזירות מדעתינו, וכנודע מד' הרא"ש (שבת כד). וכ"כ הרב המגיד (פ"ה מה' חו"מ ה"כ). והר"ן בתשו' הריב"ש (סי' שצ). והב"י א"ח (סי' תסב). וכ"כ הרבה

מגדולי האחרונים. ואפס קצהו תראה בשו"ת יביע אומר ח"א (חאו"ח ר"ס טז). ע"ש. (ואף שהרב הנ"ל כ' שאיסור תורה הוא, אינו נכון). ומכ"ש שבזמן הזה כל הפניות הן בחזקת נדות, שאינן טובלות אלא סמוך לחופתן, ומשום גדר וסייג נהגו כן, וכמ"ש בשו"ת הריב"ש (סי' תכה). וע"ע באה"ע (סי' כו). נמצא שגם בפניות יש איסור לאו דקריבה דג"ע, ואיסור כרת בביאה. ומה לי איסור כרת או איסור סקילה. (והן אמת שמצאתי להחות יאיר (סי' קצו) שכ' כיו"ב בדין ארוסה (בקידושין) שצריכה לכסות ראשה בצאתה לרה"ר, מכמה טעמים, ואחד מהם, כי מנהג הבחורים לנהוג קלות ראש עם הפניות, ויש לחוש פן יכשלו בה ח"ו, משא"כ עם הנשואות שגדרו גדר ואין מי שינהג בהן קלות ראש. ע"ש. אך בשו"ת נחלת דוד (סי' ל) כ' ע"ד החו"י דלא נהירא, שאין בידינו לבדות גזירות מדעתינו מה שלא גזרו חז"ל. ע"ש. וה"ז כמבואר בתוספת נופך). ויותר היה לו להוסיף טעם כעיקר ע"פ מ"ש הרמב"ם (ר"פ יא מה' עכו"ם): אין הולכין בחקות העכו"ם ואין מדמין להן לא במלבוש ולא בשער כיו"ב, שנא' ולא תלכו בחקות הגוי וכו', שעיקר המנהג של פאה נכרית יצא ע"פ הגוים באופנות המתחדשות חדשים לבקרים, שרשם מעמלק, בודאי שיש בזה ובחקותיהם לא תלכו, הואיל ויש בו פריצות וחציפות, וכמ"ש מהר"י קולון (שרש פח). ובב"י ורמ"א (סי' קעח). וכ"כ בשו"ת יהודה יעלה אסאד (חיו"ד סי' שסו), ושכ"כ התשובה מאהבה, שיש בזה משום ובחקותיהם לא תלכו. ע"ש. והן עתה ראיתי בשו"ת לבושי מרדכי חיו"ד מה"ת (סי' קסח) מה שפלפל בדין זה ע"פ הירוש' פ' המדיר הנ"ל. וי"ל ע"ד. לא עט האסף. וע"ע בשו"ת בית יצחק שמלקיס (חאו"ח סי' טז) שהעלה שיש לחוש לגדולי האחרונים שאוסרים בזה, ומכ"ש שהנסיון הורה שנכשלות בתסרוקת הפאה נכרית בשבת. ע"ש.

ז. ואנכי הרואה להגאון ר' יצחק אבולעפייא אב"ד דמשק בשו"ת פני יצחק ח"ו (חאה"ע סי' ו), שעמד וימודד ארש על מנהג עירו שלובשות פאה נכרית בחצרותיהם ובטירותם, שנראה שנהגו כד' השלטי הגבורים שמתיר לצאת בפאה נכרית, אבל הרי עינינו הרואות להרב באר שבע שכל לדחות דבריו בשתי ידים, ושכ"כ מהר"י קצנלבוין. וכ"כ בשאלת יעב"ץ ח"א סי' ט וכ"כ הברכ"י (סי' שג סק"ב) ובמחבר"ר שם. באופן שכל הפוסקים דחו ד' השה"ג, ובמילתא דאיסורא אין לסמוך על השה"ג להתיר נגד האחרונים. וא"כ מנהג טעות הוא שיש לבטלו. ואחר שהאריך בזה, כתב, ורואה אני שגם הרמ"א א"ח (סי' עה) קאי כסברת השה"ג. וע"ע בעט"ז שם. ומ"מ נראה דבכה"ג דנ"ד שהמנהג הוא שלא ללבוש הפאה נכרית אלא בבית או בחצר, וכשהולכות מחצר לחצר דרך רה"ר הן מתכסות מכף רגלן ועד קדקדן ועד בכלל ברדיד גדול, ולא נראה מהן כי אם פניהן בלבד, כל כה"ג אין שום צד איסור בפאה נכרית כלל, דלא חשיבא האשה עוברת ע"ד יהודית, אלא דוקא כשיוצאת למבוי מפולש, או לחצר שרבים בוקעים בו, וראשה פרוע, אבל בחצר שאין רבים בוקעים בו מותר אפילו אם ראשה פרוע לגמרי. כמבואר באה"ע (סי' קטו ס"ד). אלא שהואיל ובזוה"ק החמיר מאד בגילוי שער עצמן, ואפילו כל דהו, לכן החמירו על עצמן לכסות שערן בבית בפאה נכרית, דבכה"ג לא החמיר הזוה"ק. ומעתה גם הפוסקים החולקים על השה"ג יודו בזה דשפיר דמי. ואפשר שגם השה"ג לא התיר אלא מחצר לחצר דרך מבוי שאין רבים בוקעים בו, ועכ"פ המנהג שלנו א"ש לכל הדעות. ע"כ. (ויש להעיר עמ"ש בד' הרמ"א א"ח סי' עה, ולא זכר שהשאלת יעב"ץ והחסל"א תאומים העמידוהו דוקא בבית, ולכן לא הביא ד"ז באה"ע סי' כא וכנ"ל). וכן בקדש חזיתיה להרה"ג ר"א קריספין בס' בית אהרן אה"ע (מע' פ אות א) שהזכיר מחלוקת השה"ג והרמ"א נגד הרב מהרי"ק שהביאו הבאר שבע, והסכים עמו לאסור בכל תוקף. ושכן העלה הגאון יעב"ץ. וכן דעת הרב בית דוד בפ"י המשניות (שבת פ"ו מ"ה). ושכ"כ הרב מים רבים (חאה"ע סי' ל). וכן דעת הרב משא מלך שהובא בכנה"ג אה"ע (סי' כא). וא"כ מי יערב אל לבו להתיר בקום ועשה נגד כל אריוותא אילין. ומיהו בחצר שאין הרבים בוקעים בו מותר. ע"כ. וכן דעת הגאון ר' יוסף נסים בורלא ז"ל אב"ד בעיה"ק ירושלים, בשו"ת וישב יוסף (חיו"ד סי' ב, דט"ז ע"ב). ע"ש. ובשדי חמד אס"ד (מע' ד אות ג) הביא דברי כמה מהאחרונים להחמיר בזה, וסיים, ואף שראיתי בשו"ת עדות ביהוסף (סי' כט) שהעלה להקל בנ"ד, אין דעתי נוחה בזה, ופשיטא שבמקומותינו שקבלו דעות האוסרים, אסור לפרוץ גדר לצאת בפאה נכרית, וכ"כ הגאון מהר"א פלאג'י בס' בירך את אברהם שבמקומותינו לא נשמע מעולם מנהג כזה לצאת בפאה נכרית, ואם המצא ימצא אחת שהיא פורצת גדר הרי היא בטלה במיעוטה וכל בית ישראל נקיים. עכת"ד. וכבר כ' בס' שבילי דוד א"ח (סי' ב סק"ב) שאף למ"ש הרמ"א בדרכי משה (סי' שג) בשם השה"ג להתיר לצאת בפאה נכרית, היינו במקום שלא נהגו הנשים להזהר בזה, משא"כ במקום שלא נהגו להקל, ודאי דהוי בכלל דת יהודית. ע"ש. וא"כ בודאי שבמקומותינו אלה שהמנהג היה לאסור, ואלו המקילות ראש נהגו כן שלא ברצון חכמים: מנהג כזה אותיות: גהנם, ומצוה לבטלו, וכמ"ש הדברי חיים מצאנז והמהרי"ץ חיות שהמנהג הזה נשתרב מהאפיקורסים ומהמתחדשים שפרצו גדרות ישראל, ושמעולם לא נשמע להקל בכל תפוצות ישראל שבמדינות פולין. ע"ש. וידוע שכל מנהג שלא נתייחד ע"פ ותיקין אין בו שום ממש, וכמ"ש בשו"ת הרא"ם (סי' טז), ובשו"ת אהלי יעקב למהרי"ק"ש (סי' ו), ובשו"ת נוב"ק (חיו"ד סי' נד). ובשו"ת חקקי לב (חיו"ד סי' לט), ובשו"ת שער אשר (חיו"ד סי' יא). ועוד. ולכן גם המנהג הזה שידוע לנו שנוסד ע"פ איזה נשים ההולכות ע"פ האופנה החדשה, ונסחפים אחר הזרם של המודרניות, אשר כל חלקה טובה הכאיבו, נראה שמצוה וחובה לשרש אחר המנהג הרע הזה, ולהחזיר עטרה ליושנה, בדרכי הצניעות, ע"פ תורתנו הקדושה. [ועמ"ש בשו"ת משפטי עוזיאל חאה"ע מה"ת ס"ס צד, ואשתמטיתיה דברי כל הפוסקים הנ"ל].

ח. אמנם ראיתי להרה"ג ר' עובדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי ח"ז (חאה"ע סי' טז) שנשאל בנ"ד, ואחר שהביא ד' השלטי הגבורים להתיר, ושכן הובא בדרכי משה (סי' שג אות ו), הביא מ"ש הבאר שבע בשם מהר"י קצנלבוין לדחות ד' השה"ג בכל תוקף, וסיים הבאר שבע שם: על כן אני אומר לא תאבה אליו ואל תשמע לו כלל ועיקר, בכל מ"ש בשתי ההגהות (בשה"ג שבת סד: ובעין משפט נזיר כח:), כי הם דברים בטלים הבל הבלים. ע"כ. וכל ע"ז: ובאמת כל גופי נרתע בראותי דברים קשים כגידיים נגד חד מקמאי גאון וגדול, וכנראה שלא העמיק להבין טעם הדבר ויסודו, דהיינו משום דקים להו לרבנן שאין היצה"ר שולט אלא בדבר המחובר לגוף האשה עצמה, שהוא דבר שיש לו נפש חיונית, משא"כ בנתלש מהאשה שניטל ממנו נפש החיונית פקע

ממנו איסור הערוה שהיה מתחלה בהיותו דבוק בגוף האשה, והרי הוא כפגר מת שאין ליצה"ר שליטה בו, ולכן התירו להסתכל בו, שכיון שאין ליצה"ר שליטה בו הרי לא יבא לידי הרהור בזה. ואם היה הב"ש מפנה תשומת לבו להבין טעם הדבר על אמיתותו לא היה נחפז להטיח דברים קשים כאלה, ועינינו הרואות שכן נהגו נשי רבנים גאונים ואדמו"רים ואין פוצה פה ומצפצף עכ"ל. והנה מבין ריסי עיניו ניכר שחשב שהגאון באר שבע חי בתקופה האחרונה, עד שהרהיב עוז בנפשו להטיף לו מוסר על: שנחפז לדבר בסגנון כזה על: הקדמון בעל שה"ג: ולא העמיק להבין דבריו. ובאמת שהדבר מפורסם שהגאון בעל באר שבע ר' יששכר בר איילינבורג זצ"ל היה אחד המיוחד מגדולי האחרונים ולבו כלב הארי עמו עוז ותושיה, תלמיד מהר"ם יפה בעל הלבושים, ורבו של הגאון המחבר גידולי תרומה, וקיבל הסכמות על ספרו מרבו הלבוש, וממהר"ל מפראג, ומבעל קרבן אהרן, וממהר"ם גלאנטי (תלמיד מרן מהריק"א), ושאר גאוני עולם. והיה סמוך מאד לדורו של הגאון ר' יהושע בועז בעל שה"ג. ותנא הוא ופליג עליו, ולכן כשנראה להגאון הב"ש ולהגאון מהר"י קצנלבוין שהשה"ג הפריז על המדה להתיר את האסור, לא רצו לשאת פנים בהוראה, ויצאו בדברים בוטים וחרפים כנגדו כדי לגדור גדר ולעמוד בפרץ, שלא יסמכו על ראיותיו בזה, שאין ראיות כל עיקר. ומ"ש הישכיל עבדי בטעמו של השה"ג, אין אלו אלא דברי נביאות, שהואיל והפאה מחוברת יפה לשערותיה אסור לצאת בה לרה"ר כי לא ינקו מהרהור עבירה המסתכלים בה בעוברת בראש כל חוצות. וכמו שמבואר להדיא בד' הירושלמי והראשונים שהבאנו בראש דברינו. והנה גם הישכיל עבדי שם סיים, שאף השה"ג לא כ' אלא לתת סמך למקום שנהגו להקל, שאז כולם יודעים שפאה נכרית היא, אבל במקום שאין מנהג ידוע ודאי שגם השה"ג מודה שאסור משום מראית העין: ואין להתיר להן לכתחלה לצאת בפאה נכרית. ע"כ. אבל אין זה מספיק, והעיקר שיש לאסור כד' הירושלמי והראשונים, וכמו שהסכימו רוב ככל האחרונים. וכבר הבאנו דברי הגאון בעל עצי ארזים: שהמתיר עתיד ליתן את הדין. ואין להתפעל כל כך ממה שענינו הרואות כמה נשי רבנים ואדמו"רים שמקילות בזה, כי שלא ברצון חכמים עושים, וידעתי מכמה רבנים שאין ידם תקיפה למחות בנשותיהם על פתגם דנא, אף על פי שאין דעתם נוחה ממנהג זה, וקיימו: שרים עצרו במלים וכף ישימו לפיהם, וההכרח לא יגונה ולא ישובח, ומה יעשו גדולי הדור שאין דורם עולם יפה, ואין לנו ללמוד ממנהג נשים שאין להן חכמה אלא בפלך, שאנו אין לנו אלא דברי רבותינו הפוסקים רוא"ח שמהם תצא תורה, ודבריהם לנו לעינים. (וכמ"ש ג"כ בשו"ת מעט מים סי' עט) וגם הלום ראיתי מ"ש בשו"ת אגרות משה (מה"ת אה"ע פי' יב), בהיתר פאה נכרית. ע"ש. ואין דבריו מחוורים כלל. והעיקר כדברי רוב ככל האחרונים הנ"ל לאסור בזה, ומצוה רבה לפרסם האיסור ברבים, ובפרט לספרדיות שנהגו לאסור מימות עולם ומשנים קדמוניות, ורק כעת התחילו ללמוד מאלו המורות היתר לעצמן שלא ברצון חכמים, דילפי הני נשי מקלקלתא ולא מתקנתא, ומצוה להודיען שזוהי פירצה חמורה בגדר הצניעות של בנות ישראל הכשרות, וכמ"ש הגאון מהר"א תאומים בעל חסד לאברהם: שצריך למחות ולמנוע בנות ישראל לצאת בפאה נכרית. (ומה מאד יש להזהיר את עורכי העתונות הדתיים שנעשה להם כהיתר לפרסם המקומות שמוכרים: פאה נכרית, ומכשילים בזה את הרבים). וכל אשה המקבלת עליה לשמור לעשות ככל דברי רבותינו הפוסקים שאסרו הדבר בכל תוקף, ולצאת אך ורק בכובע או מטפחת המכסה את כל ראשה, תתברך בכל הברכות שבתורה, ובמזוני רויחי ובבני סמיכי, ותזכה לראות זרע קודש בנים גדולים בתורה ויראת ה' טהורה, מורי הוראות בישראל. הנלע"ד כתבתי. והשי"ת יאיר עינינו בתוה"ק אמן.